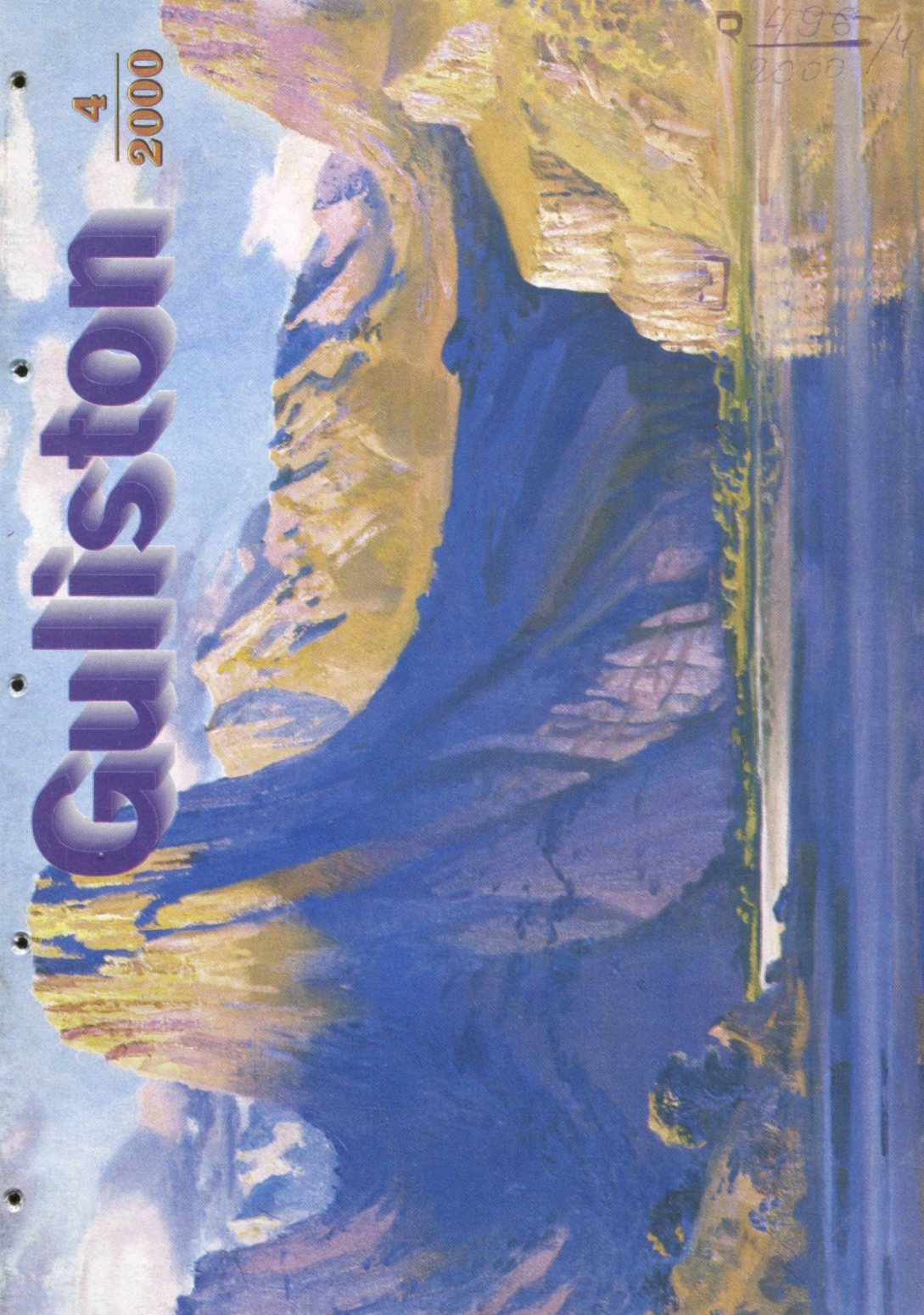

Guliston

4

2000

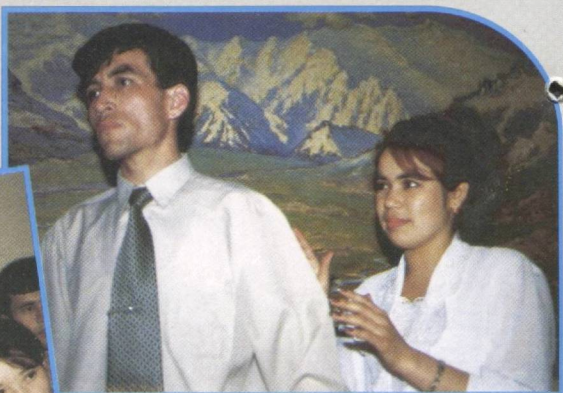
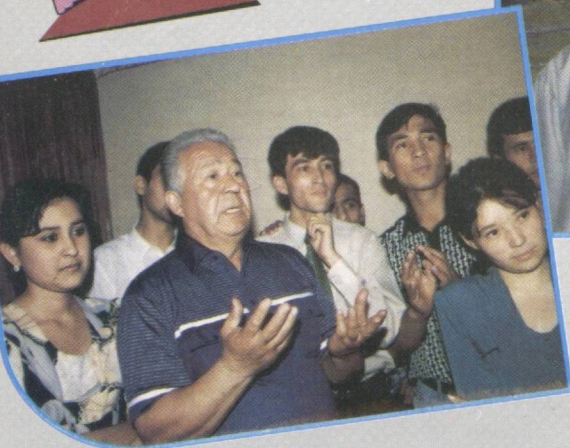
R 498 / 4
2000

«Имтиҳон»
спектаклидан
кўриниш.

Режиссёр Қаҳрамон Саъдуллаев
шогирдлари давраида.

Ўзбекистон Миллий Университети Шукур Бурхон номли
талабалар театри жамоаси.

Мустиқиллик муборак!

Guliston

4
2000

iyul-avgust

Ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-ommabop
va badiiy bezakli jurnal

MUASSIS:
*O'zbekiston Respublikasi
Madaniyat ishlari vazirligi*

Bosh muharrir —
Titab MAHMUDOV

Tahrir hay'ati:
*Rustam ABDULLAYEV,
Sa'dulla ABDULLAYEV,
Bahodir ABDURAHIMOV,
Oqilxon IBROHIMOV,
Otanazar MATYOQUBOV,
Asqar MAHKAM
(bosh muharrir o'rinbosari),
Alisher MIRZAYEV,
Ma'pura NABIYEVA
(mas'ul kotib),
Yo'ldosh SULAYMON,
Muhsin QODIROV,
Tursunali QO'ZIYEV*

Jurnal 1925 yildan chiqa boshlagan.

УШБУ СОНДА

Улугбек ИДИРОВ, Шукритдин ПАХРУТДИНОВ. Аждодлар ўғити.....	2
Зилола СОБИРОВА. Жамиятнинг маънавий ҳаёти.....	4
Меили МАВЛОНОВ. Ҳамжиҳатлик—тараққиёт гарови.....	6
Рустам САМАДОВ, Марат ҲАМДАМОВ. Оила маданияти — соғлом авлод қафолати.....	7
Матқуб ҚУШЖОНОВ. Илҳом лаҳзаси.....	8
Нуъмонжон УРИНБОВ. Табиат — тирик мавжудот.....	10
Мархабо НУРМУҲАММАД кизи. «Деразанинг атрофи жим-жит...» (Шеърлар).....	11
Муборак БОТИРБЕКОВА. Тарих ва ўзликни англаш.....	12
Нодир НОРМАТ. Ўзлуксиз лаҳзалар.....	13
Маҳмуда АБДУЛЛАЕВА. ... Санъаткор ошноси.....	14
Пиримкул КОДИРОВ. Чингиз Айтматов билан учрашувлар.....	16
Гулнора ИСМОИЛОВА. Баркамол инсон тарбияси.....	19
Умрзоқ ЎЛЖАБОВ. Адабиёт ва маънавият.....	20
Абдуғаффор Убайдулла ҲУМОРИЙ. Қалбим садолари (Рубойилар).....	22
Искандар ХАЙИТОВ. Туркистонда пахтачилик.....	23
Нодира ҚОБУЛОВА. Мумтоз санъат малякаси.....	24
Ваҳоб РАҲМОНОВ. Турфа маънолар беҳри (Ийҳоми зулвужух санъати).....	26
Маҳкам АНДИЖОНИЙ, Абдуқўям АЙРИТОМИЙ. Бўзтўрғайнинг хониши (Шоир Тўлан Низом ижодида бир назар).....	27
Саидаҳбор БУЛАТОВ. Ганч сири.....	28
Ботир ЖАББОРОВ. Устозлар ҳунари шогирдлар ардоғида.....	29
Нодир АЛИҚУЛОВ. Маънавият ва маданият.....	30
Авесто. (Давоми; Боши ўтган сонларда).....	32
Ўлмас ЖАЛОЛОВА. Келин ҳам фарзанд.....	35
Мухсин КОДИРОВ. Зардуштийлик ва томоша санъати.....	36
Тилаб МАҲМУД. Арра (Хикоя).....	38
М.НАБИЕВА, Б.ҲОШИМОВА. «Ва англадим улар фаришта...».....	40
Рўзби ҲОЖИЕВА. Умри боқий созлар.....	41
Маликжон БОБОРАҲИМОВ. Мотурудий ҳақида манзума.....	42
Абдусамд ЭРМУҲАММЕДОВ. «Бошимни «у» учун дорга қўяман...».....	43
Очил БҮРИЕВ, Нурали ИСМОИЛОВ. Ўзбек халқининг анъанавий уй-жойлари.....	44
Мусокул УСМОНОВ. «Ишқсиз киши одам эрмас, англасангиз...».....	46
Жалолддин РУМИЙ. Маснавий (Давоми. Боши ўтган сонларда).....	49
М.САЪДУЛЛАЕВА. Файзли баҳор кунларида.....	52
Сойибназар ДАВЛАТОВ. Ҳазинабон мураббий.....	53
Жалолддин МИРЗО. Ғазнавийлар даврида Термиз.....	54
Сайёра ҲУМАБОЕВА. Қомилжон Отаниёзов — матонат рамзи.....	55
Малика МИРЗАЕВА. «Кел, эй, жон дўст, кел, эй, жон дўст» (Шеърлар).....	56
Раҳматилла САМАДОВ. Доира садосидан янраган хотира.....	58
Ханжара АБУЛҚОСИМОВА. Адабиёт ва кино.....	60
Ойгул ШАРИПОВА. Умр — сармоя.....	62
Мухсин ГАНИЕВ. Кўрпада гап кўп (Ҳажвия).....	63
Алижон ЗОХИДИЙ. Алам (Ҳажвия).....	64

Муқованинг биринчи бетиди:

Истеъдодли мусаввир Вячеслав Шевченконинг
«Табиат» рангтасвир асари.

«Афтидан, бугунги кунда хавфсизлик ва барқарорлик йўлида пайдо бўлаётган таҳдидларга тегишли муносабатда бўла олишнинг ўзигина етарли эмас. Мавжуд хавф-хатарларнинг табиатини тўғри тушуниб етишимиз керак. Уларнинг манбалари ва ўзаро алоқаларини вақтида аниқлашимиз даркор. Жамиятда барқарорлиқни сақлаш шарт-шароитларини белгилаб олишимиз ва улардан самарали фойдаланишимиз зарур. Ўзбекистон Республикасининг барқарор ва собитқадамлик билан ривожланиши шуларга боғлиқдир».

Ислом КАРИМОВ

Таҳдидли ижтимоий-сиёсий вазиятни вужудга келтирувчи турли хавф-хатарлар ҳамда уларни бартараф этиш муаммоси буюк аждодларимизнинг сиёсат илмига доир фикрларида ва ҳулосаларида аксини толган. Таҳдид омиллигига нисбатан илмий муносабатнинг шаклланиши ўзининг бой тарихи ва маданияти билан ажралиб турган Турон, Туркистон халқининг узоқ асрлик ўтмиши билан боғлиқдир. Президентимиз И.А.Каримов

алоҳида таъкидлаб ўтилганлиги ҳам бежиз эмас.

Буюк аждодларимиз наздида юртга бўладиган ички ва ташқи хавф-хатарларга нисбатан огоҳ бўлиш энг муҳим тамойил даражасига кўтарилган ҳамда бу нарсга таҳдидларнинг олдини олишнинг асосий шартларидан бири деб ҳисобланган.

Юсуф Хос Хожибнинг «Қутадғу билиг» асарида таъкидланганидек: «Беклик муқаддаслик ва покликни талаб этади. Хушёрлик, сергаклик у

мамлакатларни улуг аллома Фозиллар шахрининг зидди, яъни «жоҳиллар, беномуслар, беқарорлар шахри» деб атайдди.

Форобий ҳар турли миллат кўнникмаларига, ноўрин бегона мафкуралар таъсирига жавоб қайтара оладиган, ўзларининг жамиятини барқарор ривожлантириш билан боғлиқ бўлган мақсадлари ва вазифаларни аниқ тасаввур қила оладиган, замонавий ибора билан айтганда ўз мафкураси, жипслаштирувчи миллий ғояга эга

Аждодлар ўгити

таъкидлаганидек, сиёсий ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билимдонликни ўзида мужассам этган буюк арбоблар ўлкамизда кўп бўлган. Таҳдидни юзага келтирувчи манбаларнинг илдиз отмасиданок бартараф қилиш, унга нисбатан доимо огоҳ, хушёр бўлишлик, ғофилликка, лоқайдликка, сиёсатда фаросатсизликка йўл қўймаслик ҳақидаги фикрлар аллома аждодларимизнинг сиёсий тафаккуридан ўрин олган муҳим жиҳатлар эди. Мамлакатимиз раҳбари И.А.Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» номли фундаментал асарида буюк мутафаккир Абу Наср Форобийнинг «Давлатни ақл-идрок билан бошқариш халқ бошига тушган хавф-хатарни камайтириш ва бартараф этишдан иборатдир» — деган ҳикматли фикрлари

қўйган талаблар қаторининг бошида туради. Бек соғ, хушёр, сергак бўлиши лозим. Улар ғофил бўлса, бало ёндошади. Қайси бек хушёр бўлса, элини мустаҳкамлайди, ёв бўйинни янчиб, унинг устига балолар ёғдиради. Ёв бўйинни янчиб ташлашни истаган киши тунда ҳам, кундузи ҳам қулоғини соғ-хушёр тутиши лозим. Хушёрлик туйғулигига ёвни енгиш мумкин. Ғофиллик беклик боғини бузади».

Абу Наср Форобий наздида мамлакатга хавф солувчи бало-офатларнинг олдини ола биладиган, агар башарти шундай офатлар юз берган тақдирда, зудлик билан уни бартараф қилиш чора-тадбирларини кўра оладиган мамлакатгига фозил, «ижобий» деб ҳисобланган. Бундай имкониятга эга бўлмаган ёхуд шундай бўлишига ҳаракат қилмайдиган, таҳдид омиллигига нисбатан лоқайдлик, мудроқлик касалига мубтало бўлган

бўлган мамлакатнигина фозил ҳисоблайди.

Жалолиддин Давоний эса юрт хавфсизлигини давлат сиёсатининг бош йўналишига айлантириш, уни жамиятга синдириб бориш ғоясини илгари суради. Улуг ўтмишдошларимиз мамлакатга бўладиган турли хавф-хатарларни ижтимоий ҳодиса эканлигидан келиб чиқиб, салтанат бошлиқларини, давлатни хавф-хатарга доимо жавоб бера олишга тайёрлигини давлатни идора этишдаги мукаммаллик белгиси деб ҳисоблаганлар ва бу ўринда сиёсий хавфга нисбатан, давлат бошқарув тизимида ялпи бохабарлик ҳолатини қарор топтириш масаласига катта эътибор берганлар.

Жумладан, Амир Темури ўз салтанатини идора этишда барча воқеа-ҳодисалар, ижтимоий-сиёсий жараёнлардан етарли даражада бохабар бўлиб туриш билан боғлиқ масалага

ЖАМИЯТНИНГ МАЪНАВИЙ ҲАЁТИ

Кишилар ҳаётининг маънавий соҳаси нихоятда ранг-баранглиги ва кенг қўламлиги билан ажралиб туради. Инсоният ўз маънавий оламини бойитишнинг ранг-баранг усулларини ишлаб чиққанлиги маълум. Ана шулар сирасига табиийки, илмий, эстетик, ахлоқий, диний қадриятларни ўзлаштириш каби усуллари киритиш мумкин. Буларнинг ҳар бири оламни идрок этишнинг муайян кичик манзарасини беради. Буларнинг барчаси яхлит ҳолда ўзига хос ягона тизимни гавдалантирида, унда маънавий оламни ўзлаштиришнинг муҳим тавофутлари ҳам, улар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, ўзаро бир-бирини тўлдириш хусусиятлари ҳам ўз ўринини топади.

Маънавий ҳаётнинг келиб чиқиши, моҳияти, тадрижий ривожланиши ва асосий шакллари ҳаёт шароитларига боғлиқдир. Бинобарин, маънавий ҳаёт ҳамма вақт аниқ-тарихий шаклда намоён бўлади, уни таҳлил этиш эса равшан-тарихий ёндошишни, мазкур ижтимоий тузумга хос бўлган асосий хусусиятларни назарда тутишни тақозо этади. Ана шу нуктаи назардан шулолар тузуми даври маънавияти олимларимиз томонидан кенг таҳлил этилаётганлиги ва ўз баҳосини олаётганлиги равшан.

Миллий мустакилликка эришиш натижасида жамиятимизнинг сиёсий, иқтисодий қиёфаси эмас, маънавий салоҳияти ҳам янгича тарихий-ижтимоий оламга кирди, миллий ғоя маънавий юксалишимизнинг ҳал қилувчи омилига айланди. Шундай экан, жамиятимизда маънавиятга бўлган муносабат бутунлай янгича мазмун ва маъно касб этди.

Агар аниқ ёндашадиган бўлсак, жамиятнинг маънавий ҳаёти тушунчасини янгича таърифлашга катта эътибор берилмоқда. Миллат

маънавияти, жамиятнинг маънавий ҳаёти, шахс маънавияти тушунчалари ҳамма томонлама чуқур, илмий-назарий ҳамда методологик аҳамиятга молик бўлган кўрсатмалар Президентимиз асарларида асослаб берилди: «Бирон-бир жамият маънавий имкониятларини, одамлар онгида маънавий ва ахлоқий қадриятларни ривожлантирмай ҳамда мустахкамламай туриб, ўз истиқболини тасаввур эта олмайди».

Маънавият соҳасида давлат сиёсати вужудга келди. Миллий маънавий маданиятни ўрганишга бўлган масъулият ва имкониятлар кенгайди, уни ўзлаштиришнинг сиёсий-ижтимоий эҳтиёжлари шаклланди. Маънавий маданиятимизнинг кўплаб алломалари юбилейларининг ўтказилиши фикримизнинг далилидир. Шубҳа йўқки, маънавий маданият мазмунини ёрита бориб, уни ижтимоий ҳодиса сифатида белгилаб, тадқиқотчилар маданият билан маънавий ҳаёт ўртасидаги узвий алоқадорлиқни илмий жиҳатдан талқин этишга эҳтиёж сезмоқдалар. Тадқиқотчиларни бу икки ҳодиса ўртасидаги шунчаки муносабатлар эмас, балки уларнинг яшаб ва ривожланиб бориши жараёнидаги ўзаро алоқадорлиги кўпроқ қизиқтирмоқда. Айни вақтда бу икки тушунча ўртасидаги тафовутни эътибордан соқит қилиб бўлмайди. Бинобарин, маънавий ҳаёт маънавий маданиятнинг амал қилиш тарзидир.

Маънавий ҳаётни назарий-фалсафий жиҳатда таҳлил этиш анъанаси узоқ тарихий даврларга бориб тақалади. Бу маънавият олами, жамиятнинг маънавий ҳаёти тушунчалари шу қадар мураккаб, зиддиятли, ранг-баранг ва кўп қиррали эканлигидан далolat беради.

Инсон ва жамиятнинг маънавият

олами сирларга бойдир. Ижтимоий фанлар тараққиёти шундан далolat берадики, мураккаб ижтимоий ҳодиса бўлмиш маънавиятни ҳам табиатдаги, жамиятдаги бошқа нарса ва ҳодисаларга ўхшаб билиб олиш мумкин. Ўтмишда одамлар ўзларининг моддий-иқтисодий ҳаётларини маънавий турмушга нисбатан кўпроқ билишга ҳаракат қилганлар. Дарвоқе, моддий неъматлар (нон)ни тақсимлаш масаласи ҳамма вақт долзарб бўлган, чунки ишлаб чиқариш кучлари заифлиги натижасида ҳамма вақт ҳам етарли моддий неъматларни ишлаб чиқариш имконияти бўлмаган. Шу сабабданми, ишқилиб, ижтимоий бойликка эга бўлиш ҳамма замонларда мансаб-ҳокимият масаласи билан бевосита боғлиқ бўлган, иқтисодий муносабатлар эса ҳамisha кескин курашлар негизида юз берган. Кишиларнинг маънавий ҳаёти моддий турмушга нисбатан қандайдир иккинчи ўринни ишғол қилгандек туюлган, унга нисбатан жамиятда юзага келган муносабатлар ана шу асосда унга ўз таъсирини ўтказиб келган. Бироқ кишилик даҳосининг буюк намоёндалари инсон ҳаёти асосига маънавиятни қўйиш масаласини ҳам ёддан чиқармаганлар, бу нарса, айниқса, Шарқ фалсафасида, хусусан Марказий Осиё халқлари маданияти тарихида алоҳида ўрин тутган.

Маданият ва маънавият муаммоларини қадимдан файласуфлар, социологлар, психологлар, тиббиёт ходимлари, физиклар, кимёгарлар ўрганишга ҳаракат қилдилар. Ҳар бир ихтисос соҳибни унга ўз фани нуктаи назари, хос хусусиятлари тарафидан ёндошдилар. Масалан, психологларни маънавий жараёнларнинг руҳий инъикос этилиши, инсоннинг характери, температури, ҳиссиётлари,

тарбиячини эса инсонни тарбиялашнинг маънавий қадриятларда ифодаланадиган жиҳатлари, уларнинг шахс шаклланишига таъсир масаласи ўзига тортиб келди. Бу масала билан ҳатто кибернетика ҳам шуғулланишини айтсак, инсон фаолиятининг бу мураккаб соҳаси маънавий ишлаб чиқариш жараёнида информацион алоқанинг ролини кўрсатишга ҳаракат қилади. Бундай тавсифларни қўллаб келтириш мумкин, бироқ буларнинг барчасининг объекти эса маънавият, жамият ва инсоннинг маънавий олами ҳисобланади.

Жамиятнинг маънавий ҳаёти икки жиҳати билан характерлидир. Биринчидан, у кишилар ҳаётий фаолиятининг реал жараёни, унинг асосий турларидан биридир. Шу маънода у барча социал жараёнларни ўз таркибига олади. Зарурий моддий неъматларга эга бўлиш учун инсонлар моддий-ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланади, шубҳасиз, онгли эҳтисот улар ўзларининг маънавий эҳтиёжларини қондирмасдан яшаши ҳам мумкин эмас. Демак, улар ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан яшашга даъват этилган бўлади. Иккинчи томондан, маънавий ҳаёт жамиятнинг нисбий мустақил соҳасидир. Жамият ҳаётининг соҳалари — бу социал тузилмалар бўлиб, моддий ва маънавий фаолият турлари ўзаро алоқадорликда кўринади. Ижтимоий муносабатлар ва кишилар фаолиятини белгилайдиган ижтимоий эҳтиёжлар маънавият оламига тааллуқлидир.

Маънавий фаолиятнинг турлича маҳсулотлари бўлиши ғоялар, меъёрлар, идеаллар ва бошқалар тарихий тараққиёт тақозоси билан юзга келиб, ўзининг практик аҳамиятини исбот қилиб, инсониятнинг ижтимоий хотирасида узоқ вақт чексиз даражада сакланиб қолиш хусусиятига эгадир. Бироқ ҳар қандай маънавий маҳсулот қўпчилиқнинг эътиборини тортиш, авлоддан-авлодга мерос бўлиб қолиши учун моддийлашмоғи, қандайдир предметларда (белги, символ, овоз, тасвир ва ҳ.к) гавдаланмоғи зарур. Кишиларнинг алоқа усуллари, тил воситалари, мантикий тафаккур қоидалари, гўзаллик, адолат, ҳақиқат кабилар тўғрисидаги тасаввурлари, фикрлаш шакллари бўлиб, уларга мурожаат қилиш асосида инсоннинг социаллашуви, маданиятнинг асосий меъёрларини ўзлаштириш жараёни моҳиятан ифодаланadi.

Модомки, инсониятнинг маънавий ҳаёти моддий ҳаёт билан узвий бог-

лик ҳолда мавжуд бўлар ва амал қилар экан, айна вақтда моддий ҳаёт томонидан инкор қилинмас экан, демакки, уларнинг структураси ҳам ўзаро алоқадордир. Маънавий ҳаётни шу маънода қуйидагича таркибий тузилишга эга деб ҳисоблаш мумкин: маънавий эҳтиёж, маънавий манфаат, маънавий фаолият, шу фаолият асосида яратилган маънавий бойлик (қадрият)лар, маънавий эҳтиёжларни қондириш ва ҳ.к. Бундан ташқари маънавий фаолият ва унинг маҳсулотлари ижтимоий муносабатларнинг алоҳида турини ҳам вуқудга келтиради. Эстетик, диний, ахлоқий ва бошқа муносабатлар ана шундайдир.

Маънавий қадриятларда (илмий, эстетик, диний ва б.) инсон ва унинг борлигининг ижтимоий табиати акс этади. Гўзаллик ва ҳунуклик, эзгулик ва ёвузлик, адолат ва ҳақиқат каби тушунчаларда инсон реал мавжуд бўлган воқеликка ўз муносабатини билдиради ва унга амал қилишда эса орзу қилинган жамиятнинг идеал ҳолати қарама-қарши қўйилади. Бинобарин, ҳар қандай идеал ҳолат воқеликдан ҳамма вақт «юқориор» бўлади, ҳозирча реаллашмаган, бироқ орзу қилинган асосли мақсад, интилиш, орзуни билдиради. Мана шу нарса унга идеал моҳият тусини, яъни ҳеч нарсасига мутлоқ боглиқ бўлмаганлик ҳолатини беради. Юқоридан назар соладиган бўлсак, унинг муқаррарлик ва баҳоловчи характери кўзга ташланиб туради. Агар жамият тараққиётининг табиий-тарихий жараёни билан унинг идеал акс этиши ўртасида мувофиқлик ва уйғунлик бўлса, ҳеч қандай зиддиятли ҳолат ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Бироқ ижтимоий тараққиёт тарихида ҳамма вақт ҳам шундай муносорилик қарор топавермайди. Бир тарихий давр томонидан яратилган идеал меъёрлар бошқа замон манфаатларига зид турганки, натижада улар ўз маъносини йўқотган. Бу кескин маънавий қарама-қаршилиқлар мафқуравий жанглр ва руҳий алғов-далғовлар бошланганлигидан далолат беради. Инсоният шунини яхши биладики, ҳар қандай курашда синалган куч бу ўз соҳасининг мутахассислари — зиёлилар ҳисобланади. Ғоёвий курашларда худди шундай хусусият устуворлик қилади. Синфларнинг келиб чиқишидан бошлаб, то ҳозиргача рух (ғоялар, назариялар, меъёрлар ва ҳ.к.) мавжудлиги ва яшаб туриши борасидаги курашнинг асосий шакли профессионаллар, шу соҳанинг етук

мутахассислари томонидан олиб борилган. Сукрот, Афлотун, Арасту, Горацій, Овидий, Вергилий, Данте, Шекспир, Аҳмад Яссавий, Имом Бухорий, ат-Термизий, Бурхониддин Марғионий, Баҳоуддин Нақшбанд, Навоий, Жомий, Машраб, Вольтер, Дидро, Руссо, Форобий, Ибн Рушд, Томас Мор ва бошқалар маънавият устозларидир.

Маънавий ишлаб чиқариш ақлий меҳнат билан машғул маҳсулс ихтисослашган гуруҳлар томонидан алоҳида ижтимоий шаклдаги онгини ишлаб чиқаришдир. Маънавий ишлаб чиқаришнинг натижаларига энг камида қуйидаги уч «маҳсулот»ни кириштиш мумкин:

— ғоялар, назариялар, маънавий қадриятлар;

— индивидларнинг маънавий ижтимоий алоқалари;

— инсоннинг ўзи (кенг маънодаги маънавий моҳият).

Маънавий ишлаб чиқариш структуравий жиҳатдан воқеликнинг асосий уч хил ўзлаштиришини ифодалайди: илмий, эстетик, диний. Маънавий ишлаб чиқаришни бундай тартибда тавсифлаш бизнинг фалсафий аънамиздан кенг ўрин олган ижтимоий онгининг олти шаклини (сиёсат, ҳуқуқ, ахлоқ, санъат, фан ва динни) бирлаштирувчи схемга мувофиқ келмайди. Бизнинг назаримизда сиёсат, ҳуқуқ ва ахлоқни маънавий ишлаб чиқариш «соҳаси»га тўла киритиб бўлмайди. Юқоридagi концепцияга таянгандан бўлсак, шу нарса маълумки, ахлоқ юксаклиги профессионаллар, мафқурачилар эмас, балки гўзал қалбли инсонларга ҳосдир. Ахлоқий қадриятларни алоҳида мутахассислар эмас, балки халқ доғимандлиги яратди.

Инглиз драматурги Бернард Шоу айтганидек, 3 та олма билан жуда нари борса, 3 кишининг моддий эҳтиёжини қондириш мумкин, битта ғоя билан эса минглаб кишиларга далда бериш мумкин. Моддий бойликлар чегаралангандир. Ҳаётнинг мантиғи шундаки, қанчалик кўп одам унга даъвогарлик қилса, уларнинг ҳар бирига моддий бойлик шунчалик кам тегади. Маънавий бойликлар билан эса бу масала бошқача тартибда ҳал қилинади: кишилар қанчалик кўпроқ маънавий қадриятларни ўзлаштиришса, жамият ҳаёти шунчалик инсонийлашиб, соғломлашиб, гўзаллашиб боради.

Зилола СОБИРОВА,
Фаргона давлат университети,
маънавият асослари кафедраси

ҲАМЖИҲАТЛИК — ТАРАҚҚИЁТ ГАРОВИ

Ўзбекистон Президенти Исмоил Каримов давлатимизнинг сиёсий раҳбари ва ҳалқимизнинг зукко йўлбошчиси бўлиши билан бирга етуқ олим ҳамдир. У ўзининг ҳозирги замон жамият тараққиётини белгилаб берувчи ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий масалаларга бағишланган илмий-назарий асарлари билан ижтимоий фанларнинг ривожига катта ҳисса қўшди. Президентимизнинг асарлари ўн беш хорижий тилга таржима қилиниб, чет элдаги илмий салоҳият вакилларининг таҳсинига сазовор бўлди.

Президентимизнинг маънавий, мафкура, тарих ва келажагимиз билан боғлиқ масалаларга бағишланган бошқа асарларида янгиҳа гоё ва назарий ҳулосаларнинг бир бутун концепцияси илгари сурилган бўлиб, уларни мафкура фалсафасининг янги қирралари, деб атасак ўринли бўлади. Чунки юртбошимизнинг асарларини мутлола қилиб, уларнинг мазмун-моҳиятини мушоҳада этар эканмиз, мафкура моҳияти, мақсади, хусусиятлари, жамият ҳаётидаги ўрни ва унинг ҳозирги даврдаги аҳамияти асослаб берилганини кўрамиз. Юртбошимиз мафкура ҳақида гапирар экан: «Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараш ва менталитетига асосланган, айна вақтда шу ҳалқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир рояни мен жамият мафкураси деб биламан», — деган эдилар.

Жамиятнинг, жамият аҳлининг мустаҳкам ва равшан мафкураси бўлмаса, ўз олдига қўйган аниқ бир мақсад-муддаоси бўлмаса, у муқаррар равишда инқирозга юз тутайди. Мафкура дегани ҳалқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи баҳисоли бир байроқ, Президентимиз таъбири билан айтганда, мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият,

давлат йўлини йўқотиши муқаррар... Қаердаки мафкуравий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин... Ҳозирги вақтда икки қарама-қарши қутб барҳам топган бўлса-да, турли хил мақсад — манфаатларини ифода этувчи мафкуралар тортишувчи тўхтагани йўқ. Бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга.

Юртбошимиз мамлакатимизнинг бугунги ҳаётида катта назарий ва амалий аҳамият касб этадиган миллий мафкура, миллий гоё ҳақида сўзлар эканлар, ижтимоий тараққиётда унинг аҳамиятини илмий-фалсафий жиҳатдан асослаб беради. Ҳақиқатан ҳам миллий гоё ва унга асосланган мафкура миллатни бирлаштирувчи, бутун Ўзбекистон ҳалқининг руҳиятини, фурур-ифтихорини, қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улур кучдир. Давлатимизнинг, ҳалқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улувворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммаимизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи бу мақсад ҳалқни-ҳалқ, миллатни-миллат қила билсин, қўлимизда енгилмас бир кучга айлансин. «Мафкурани шакллантириш жараёнида, — деб ёзади Исмоил Каримов, — авваламбор, мамлакатнинг бугунги ҳаёти, ўтмиши, келажаги, бутун тақдири учун қайғурадиган, Ватан қисматини ўз қисмати деб биладиган кенг жамоатчиликнинг илгор дунёқараш ва тафаккурига асосланиш лозим... Миллий мафкура воситасида элу юрт бирлашади, ўз олдига буюқ мақсадлар қўяди ва уларни адо этишга қодир бўлади... Миллатнинг, ҳалқнинг ҳамжиҳатлиги эса ҳар қандай тараққиётнинг гаровидир».

Шунингдек, юртбошимиз асарларида миллий мафкурани ҳаёта тадбиқ этишининг аҳамияти, йўллари ва воситалари ўз ифодасини топган. Миллий гоё билан қуролланган ҳалқимиз қундалиқ фаолиятларида

ғайратига ғайрат қўшиб, келажаги буюқ давлат ва мамлакат қуриш учун астойдил меҳнат қилмоқдалар. Миллий мафкура, аввало, реал ҳаётнинг ўзида, одамлар онги ва шуурида қарор топтомо лозим. Акс ҳолда у қовоздаги гап бўлиб қолади. Шунинг учун Президентимиз таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилиш миллий мафкурани одамлар онгига синдиришнинг муҳим томони эканлигини ҳар доим таъкидлаб ўтади.

«Бугун ҳалқаро ҳаёт, — дейди Президентимиз, — кишилик тараққиёти шундай босқичга кирганки, энди унинг ҳарбий қудрат эмас, балки интеллектуал салоҳият, ақл-идрок, фикр, илгор технологиялар ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Амир Темур бобомизнинг «Куч — адолатда» деган машҳур таъбирини бугунги кунга нисбатан қўллаб айтадиган бўлсак, мен унга қўшимча қилиб «Куч — билим ва тафаккурда» деган бўлардим».

Президентимиз ўз маърузаларида маънавий ишларимизнинг марказида ҳалқимизнинг омонлиги, тинчлиги, осоийшталлиги, Ўзбекистоннинг хавфсизлиги туршии гоёсини илгари суради. Бу борада, айниқса, ҳалқимизнинг дили-дилидан жой оладиган қуйидаги фикрлар алоҳида эътиборга сазовор: «Элу юртимизнинг осоийшталлиги, осмонимизнинг мусофоллиги, сарҳадларимизнинг бехатарлиги, бугунги кунимиздан розилик, эртанги ҳаётга ишонч, оналиримиз ва фарзандларимиз юзидagi табассум бу мен ўз фаолиятимда интиладиган энг олий мақсаддир. Ҳалқимизнинг осоийшталлиги ва фаровонлиги мен учун ҳамма нарсдан афзал».

Юртбошимизнинг бу фикрлари ҳалқимиз, қолаверса, бутун инсоният бисотидаги энг ноқир бойиқ — типичик фалсафасини ривожлантиришга қўшилган муҳим ҳиссадир.

Меили МАВЛОНОВ

Оила маданияти — соғлом авлод қаролати

Хар қандай жамиятнинг равнақи, келажаги ёш авлоднинг қандай тарзда таълим-тарбия олишига боғлиқдир. Шунинг учун Президентимиз И.А.Каримов «Бола туғилган кунидан бошлаб оила муҳитида яшайди. Ойлага хос анъаналар, қадриятлар, урф-одатлар бола зуваласини шакллантиради», деб таъкидлаганлар. Шахснинг шаклланишига онгли, маълум мақсадга йўналтирилган тарбия билан бирга оиланинг умумий фаолияти ҳам таъсир кўрсатади. Айнан оила замирида ривожланган психологик йўриқлар боланинг маънавий дунёсига таъсир этиб, унинг жамиятдаги иқтисодий-сиёсий, ижтимоий-маданий жараёнларга, муҳими инсоннинг инсонга муносабатини белгилаб беради. Айнан шунинг учун бугунги кунда оила ижтимоий фанлар — философия, психология, педагогика, социология фанлари томонидан мустақил тадқиқот объекти сифатида ўрганилиб келинмоқда. Ойла қайси миллатга, элатга, халққа мансуб бўлса, шунга хос бўлган психологик хусусиятларни ўзида мужассам этади. Оилани ўрганиш давомида шу хусусиятлари алоҳида эътиборга олиш тадқиқотчилар талаб қилинади. Бу хусусда Г.Б.Шоумаров, О.Мусурмонова, В.М.Каримовалар ўз асарларида тўхталиб ўтганлар.

Оилавий муносабатлар мураккаб психологик жараён. У ҳар бир оила аъзосидан, уларнинг ёши, жинси ва психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўзаро муносабат маданиятга ҳиддий риоя этишни талаб қилади. Шундагина оила аъзолари орасидаги келишмовчиликлар келиб чиқмаслиги мумкин. Лекин оилавий муносабатларни ягона бир қоилага солиб, уни барча оилалар учун жорий этиб бўлмайди. Сабаб ҳар бир оиланинг ўз анъаналари, маросимлари, ҳатто ўзаро муносабат этиш шакли мавжуддир. Масалан, ота «ҳукмрон» оила билан она «ҳукмрон» оила орасидаги муносабатларда талайгина фарқ бор. Ойлайки, эркак зотиға муносабатда бўлишда биринчи оилада, бизнинг кузатуваримиз асосида, айнан қайнона иштирок этиши лозим, акс ҳолда низо келиб чиқиши мумкин. Аммо, кўрсатилган иккинчи оилада эса оилавий муносабатларда кенглик мавжуддир, лекин айрим масалалар юзасидан оиладаги

эркаклар билан ҳисоблашмаслик натижасида низо ҳам келиб чиқади. Буни олиб борилган тадқиқотларимизнинг натижалари ҳам кўрсатди. Айрим оила аъзолари ўртасидаги ўзаро (ота-она ва фарзандлар, келин-куёв, қайнсингил-янга муносабатларида) ҳурмат-эҳтиромнинг юқори даражада эмаслиги оиладаги низо-нинг кучайишига олиб келади. Социологик сўров ўтказилганда кўпчилик ота-оналар буни тасдиқлашган.

Бола тарбиясида ота-она ё оиладаги бошқа аъзоларнинг намунаси муҳим аҳамиятга эга. Кўпинча бола оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари орқали оилавий маданиятни ўрганадилар. Шунинг учун эр-хотин ўртасида юз бериши мумкин бўлган носоғлом муносабатлар болалардан холи ўз ечимини топгани эр-хотинлар учун ҳам, болалар учун ҳам жуда муҳимдир.

Ёшларда оила маданиятининг шаклланиш жараёнини ўрганиши, шунингдек уларнинг оила ҳақидаги тушунчаларини билиш мақсадида ижтимоий-психологик сўров ўтказилди. Унда ота-она, ота-ўғил, она-ўғил, ота-қиз, она-қиз, келин-куёв, қайнона-келин муносабатларини белгилаш учун махсус саволлар тузилди. Тадқиқотда иштирок этганларнинг минтақавий жинсий хусусиятлари алоҳида эътиборга олинди. Бизнинг фикримизча, оилавий маданиятнинг шаклланишида бу омиллар ҳам муҳим ўрин тутади. Олинган натижалар шунини кўрсатдики, сўровда иштирок этганларнинг асосий қисми, яъни 68 фоизи оила ҳақидаги тушунчаларини ўзлари тарбия топаётган оилавий муҳитдан олишар экан. Улар сўров варақаларида ота-она, ака-янга, бобо-буви муносабатларини алоҳида-алоҳида кўрсатганлар. Бу шундан далолат берадики, миллий оилавий муносабатлар ёшларни мустақил ҳаётга тайёрлашда муҳим ўрин тутар экан. Миллий анъана ва қадриятларимиз асосида тарбия топган ёшларда оила олдидаги бурч, турмуш ўртоғига содиқлик, фарзандларга ғамхўрлик каби фазилатлар ёрқин кўзга ташланишини таъкидлаш зарур.

Тадқиқотда иштирок этганларга «Бўлажак турмуш ўртоғингиз (эрингиз, хотинингиз) қандай сифатларга эга бўлишларини истар эдингиз?» деган

савол ҳам берилган эди. Сўровда иштирок этган қизларнинг 67 фоизи бўлажак турмуш ўртоқларида оталарида мавжуд бўлган сифатларни кўриш истагини билдирганлар. Ўғил болаларнинг фақатгина 59,0 фоизи бўлажак турмушдошида оналаридаги сифатларни кўриш истагини билдирганлар, яъни ғамхўрлик, мулойимлик, яхши пазандалик, бир сўз билан айтганда яхши ўй бекалиқдир. Бу кўрсаткичлар ёшларимизни мустақил ҳаётга тайёрлаш даврида алоҳида эътиборни талаб қиладиган тарбиянинг баъзи томонларидир.

Оилавий ҳаётда қайнона-келин муносабатлари алоҳида ўрин тутади ва бу хусусият нафақат миллийлиги билан, балки ҳудудийлиги билан ҳам ажралиб туради. Биз бу хусусиятнинг айрим томонларини аниқлаш, яъни қайнона-келин муносабатларини аниқлаш мақсадида «Сиз бўлажак хотинингизга онангизнинг қандай муомала қилишларини хоҳлар эдингиз?» — деган саволни ҳам қўйдик. Чунки, қайноналикни тайёрлаб берувчи махсус мактаб мавжуд эмас, бу анъанавий тарзда давом этиб келмоқда ва ҳозирги шароитда унинг қандай камчиликлари мавжудлигини билиш фойдадан холи эмас. Сўралганларнинг 65,5 фоизи қайнона-келин муносабати буви билан оналари ўртасидаги муомалалардек бўлишини айтишган, 30 фоизи бунинг аксини билдиришган. 5 фоизи эса умуман жавоб беришмаган. Бу шундан далолат берадики, ота-оналар фарзандларининг мустақил ҳаётга тайёрлаш давомида масаланинг бу томонини ҳам инobatга олишлари зарур. Ўз фарзандларида мулоқот, муомала маданиятини шакллантиришга эътибор беришлари лозим бўлади.

Умуман соғлом авлодни тарбиялаб, камол топтиришда оиланинг роли беқувсодир. Ҳар бир оила соҳиблари бу масъулиятни чуқур туйғандagina бу борада қўзлаган мақсадимизга етишиш осонроқ бўлади.

Рустам САМАРОВ,
психология фанлари
номзоди;
Марат ҲАМДАМОВ,
фалсафа фанлари
номзоди

Минг тўққиз юз олтимиш еттинчи йил эди, чамамда. Куз пайти. Меҳнат таътили кунларимни ўтқизиш учун Хоразмга бордим. Дўстларимдан бириникида ҳафтача турдим. Кунлардан бирида 25 ёшлар чамасидаги бир йигит мени йўқлаб келганини билдиришди. Қисқа муддатли учрашувда маълум бўлдики, у йигит ёшлигидан, ҳали мактабда ўқиб юрган чоғларидаёқ адабиётга қизиққан. Ҳатто шеър ва кичик драмалар ёзиш устида машқ қилган экан. Меҳмоннинг адабиётга бўлган иҳлосмандлиги мени қизиқтирди. Унинг нима билан банд эканлигини сўраган эдим ҳамки, папкасидан бир дафтарни чиқариб-да, олдимга қўйди.

Сўхбат қизиди. Ўзининг бадий ижод ҳолатида қўйган илк қадамлари хусусида гапириб, деди:

— 8 синфда ўқиб юрган кезларим «Ана ҳолос» деган бир пьеса ёздим, мактаб саҳнаси учун. Бир кун синфдошларим бунни сезиб қолиб, физика фани муаллими (у киши адабиётга қизиқарди) Пираддин ака Саидовга «суюнчилашди». Ўқитувчимиз мени ёнига чақириб, ижодга қизиқаётганлигимни маъқуллади ва пьесани ўқиб кўрмоқчи эканлигини айтди. Пираддин ака ўша пайтлари мактабда қўбилишти ўқувчиларни тўплаб, драма тўғарида ҳам ташкил этган эди. Кўп ўтмай (мактаб саҳнасида) менинг ўша «Ана ҳолос»им ҳам саҳна юзини кўрди.

Қурбон Матризонинг бадий ижод томон қадам қўйишида бошқа бир омил ҳам борлигини англадим сўхбатдан. У туғилиб ўсган оила адабиётга яқин бўлган. Унинг таъкидлашича, отаси Ғуломмирозо ўғли шоир Махтумқули шеърларининг билимдони ва ўта кетган иҳлосманди экан. У иштирок этган бирор маърака, тўй, йиғилиш бўлмаганки, Махтумқули шеърларидан бир парча келтирмаган бўлсин. Волидаси ўз фарзандларига берган насиҳатини Фиройий шеърлари билан тўшунтириб айтarkan.

Сўхбат адабиёт, ижод ҳақида анча давом қилди. Ниҳоят олдимга қўйилган дафтарга ишора қилдим-да, унинг нима эканлиги билан қизикдим.

— Бир нарсга ёзган эдим, вақтингиз бўлса, шуни ўқиб берсангиз? — деди. Мен рози бўлдим. Бу янги ёзган «Ғурбатда ғариб» номли пьесаси экан. Ўқиб чиқдим. Асар менда яхши таассурот қолдирди.

Қўлимга қалам олдим-да, тақриз ёзиб:

— Бунда драматизм билан театрға топишинг, — дедим.

Кейинчалик Қурбон Матризо мазкур драмасини Ашхободга олиб бориб, Берди Кербобоевнинг ҳам фикрини олибди. Ёш ижодкор ўз ишончини мустаҳкамламоқчи бўлибди-да, деган фикр ҳаёлимдан ўтди бу хабарни эшитганимдан кейин. Хуллас, Махтум-

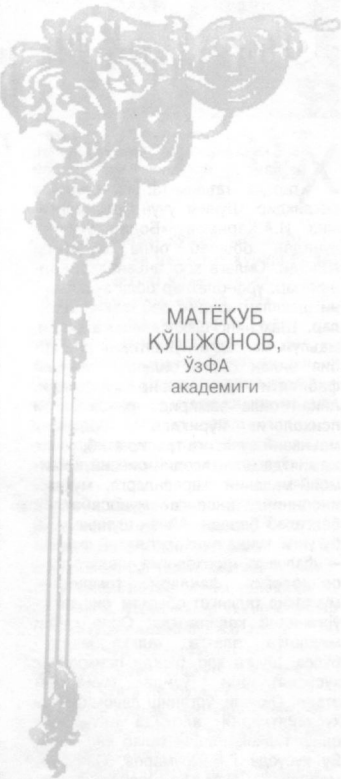
қули ҳаётига бағишланган бу янги драма саҳна юзини кўрди. Аввало Хоразмда, кейинчалик бошқа вилоят театрларида. Шундай қилиб, Қурбон Матризо адабиёт йўлига қичиб олди. Шу-шу унинг ижодини доим кузатадиган бўлдим.

Кейинги учрашувлардаги сўхбатлардан англадимки, у янги драма материали устида ўйлапти. 1981 йилга келиб, Қурбон Матризо янги драма яратганини билдирди. Драмани у «Мунозара давом этади» деб атади. Материал жиҳатдан бу драма «Ғурбатда ғариб»дан тамом фарқ қиларди. Энди у замонавий мавзуга қўчиб яна ҳам қатъдор ниятларни мўлжаллаган эди. Маълумки, бу даврга келиб қайта қуриш шабадалари эса бошлаган эди. Қурбон Матризо драмада тоталитар мафкура даврида партия ва шўро раҳбарларининг ўзбошимчиликлари, халқни ўйламасдан кўпроқ ўз манфаатини мўлжаллаб иш тутиш услублари, шу йўсинда шахсларнинг тубанлашиб, маънавий жиҳатдан бузилишларини кўрсатишни ният қилди. Айтиш керакки, драматург маълум даражада ниятга эришди ҳам. Бироқ драматург ўша даврда ҳукм сурган «ижодий қарашлардан» жуда ҳам узоқлашиб кета олмади. Натижада драмада одамлар тақдиридан кўра, кўпроқ ишлаб чиқариш масалалари ўрин олиб, асарнинг саҳнавий талабларини бироз сусайтирди.

80-йиллар Қурбон Матризо учун драма йиллари бўлди. «Мунозара давом этади»дан кейин Қурбон Омаров билан биргаликда «Қасам ва виждон» драмасини яратди. Бу драма материал жиҳатдан ҳам янгилик эди. Энди у ўзининг ҳаммуаллифи билан инсон кадр-қимматининг ўлчовини белгилайдиган табобат олами ва бу оламда рўй берадиган можароларга назар ташлади. Асар маълум даражада ҳажвий йўналишда битилган бўлиб, унда табобат аҳлининг ўз касби, халқ олдидаги бурчи таъкидланади.

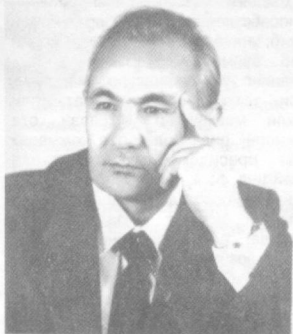
1985 йилда ёзилган «Айбдорлар» номли драмаси эса тамоман маънавий масаласига бағишланган бўлиб, адиб ёш авлодни тарбиялаш, уларни комил инсон даражасига етказиш йўлидаги машаққатлар, бу ишга мутасадди шахсларнинг бефарқлиги туфайли рўй бераётган кўнгилсиз воқеаларнинг негизини очишга интилади. Кейинги йилларда, хусусан, мустақиллики қўлга киритганимиздан кейин ҳукуматимиз бир неча бор халқ тизимини ислоҳ қилиш хусусида қарорлар қабул қилди. Бу ҳол шуни кўрсатдики, Қурбон Матризо ҳали мустақилликка бўлган даврда халқ таълими соҳасидаги камчиликлар хусусида дадил фикр юритган. Бу ижодкорга хос бош хислатлардан биридир.

Драма яратишдаги изланишлар

МАТЁКУБ
ҚЎШЖОНОВ,
ЎЗФА
академиги

Ижод

Драматург Қурбон МАТРИЗО

Қурбон Матризони замон мавзусига яна ҳам яқинлашди. Ёзувчи қайта қуриш, мустақиллигини илқ даврлариди қийинчиликлардан фойдаланиб, манфаатпарастликка берилиб, истиклол тараққиётига зарар келтираётганларнинг кирдикорлари хусусида ўйлайди. Бу ҳақда бирор нарса дейиш йўлини излайди. Шундай бир пайтда Гафур Ғуломнинг «Шум боласи» унга йўл кўрсатгандек бўлди. Ва «Бугуннинг шум боласи» номли драмани яратди.

Муаллифнинг эътирофига қараганда унинг «Шум боласи» бугун «ҳажв қилишга аризулиқ воқеалар асосида ёзилган. «Ғуломнинг «Шум боласи» ҳасис ва бераҳм бой билан олишган бўлса, менинг «шум боласи» саводсиз, очкўз, қаллоб, кўзбўямачи, нопок йўллар билан бойлик орттираётган, бошқалар ҳисобига мол-мулкни ошираётган бетсиз замонга бойига қарши қурашди», — дейди у.

Янги ҳаёт ёзувчиларни доим янги-янги мавзуга қўл уришга қорлайди. Адабиёт шу тарзда тараққиёт этган, бу ҳислат истиклол даври адабиётига ҳам хосдир. Қурбон Матризо пьесаларида шу вазифани назарда тутиб қалам тебратди. Табиий, адабиёт олдиди турган бу вазифа мураккаб. Бу мураккаблик ёзувчидан жанрий изланишларни ҳам талаб қилиши табиийдир. Шу боисдан бўлса керак, истиклол даврининг бошларида Қурбон Матризо насрининг йирик жанрларидан — қиссасга мурожаат қилди ва «Фалакнинг гардиши» номли асарини эълон қилди.

Асарнинг марказида эзгу ниятлар билан мушқил ҳаётга қадам қўлган икки ёш — Равшан ва Яхшиғулларнинг қисмати туради. Бироқ бу эзгуликлар ҳаётдаги зиддиятларга дуч келади-да, қилчарил бўлади. Кўраясизки, қисса яхши ният билан режалаштирилган. Бироқ унча катта бўлмаган асарда

ишда ҳажвий ва публицистик воситалардан кўпроқ фойдаланиш одат тусига кирган эди. Қурбон Матризо адабий ҳаётда рўй берган шу тавонийлдан ҳам фойдаланишни лозим қўлди.

Адабий жанрлардан қайси йўсинда, қай ўринда фойдаланиш ҳам ёзувчи санъатига боғлиқ. Истиклол ҳаёт тараққиётини тезлаштирди. Шу муносабат билан ёзувчи Қурбон Матризо ҳозиржавоб асарлар яратишга киришди. Булар кичик драматик бир пардали асарлардир. Гап шундаки, ихчам бир пардали асарлар айрим жамоа ҳўжа-ликларидидаги, хусусан, мактаблар ҳўшидида адабий тўғрақларда тезкорлик билан санъалаштирилиши мумкин. Шу йўсинда драматург ўз асарларини тезроқ томошабинга еткази олади.

Қурбон Матризо кўпдан бери унутилган жанрда ҳам ўзининг қалам кучини синаб қўроқчи бўлди. 1996 йили «Жоним фидо» номли асарини эълон қилди. Асар саъхатнома услубида ёзилган. Муаллиф ўз вақтини аямасдан республиканинг ҳамма вилоятларини кезиб чиқди. Ҳар бир вилоятда бир неча кун туриб, у ерининг ҳаёти билан ақиндан танишди. Ўзига хос табиат манзараларини кузатди. Истиклол сари қадам қўяётган меҳнаткашлар билан ақиндан мулоқотда бўлди. Шу йўсинда олган таассуротларини у асарга киритди. Шундай қилиб, Қурбон Матризо адабиётимизда маълум бир анъанга эга бўлган, бироқ кейинги пайтларда ёзувчилар эътиборидан кетган саъхатнома жанрини қайта тиклади.

Қурбон Матризо шеърини сларини ҳам яхши билади. 1994 йил «Орақдаги зилзила» номли шеърини тўпламини эълон қилди. Унинг кўпгина шеърлари ғазал услубида ёзилган бўлиб, улардан ақсияртия ёр васли, хижрон дарди сингари анъанавий мавзуга бағишлангандир. Инсон ҳаётига тегишли барча гўзалликлар унга ёт эмас. Шу билан баробар ижтимоий ва ахлоқий муаммолар ҳам, айрим ҳўлларда аччиқ танқидий, ҳатто ҳажвий оҳангларга ҳам дуч келамиз. Фикримизни битта шеърнинг таҳлили билан исботлашга ҳаракат қиламиз. Эсимда Қурбон Матризо катта анжуманлардан бирида шеър ўқиди. Аввало гўлдўрос олқишлар бўлди. Кейин бир қанча сониялар зал жим-жим қолди. Қурбон Матризо ҳам нима бўлди экан, дегандек минбарда жим турарди. Залдан келган овоз жимлики бузди.

— Бошқа шеърларингиздан ҳам ўқинг!

Олқишу жимжитликка сабаб бўлган бу шеър «Қози тайинлаш тўғрисида» деб аталган бўлиб, кейинчалик уни «Орақдаги зилзила» номли тўпламида эълон қилган. Насрий йўл билан айтганда шеърнинг мазмуну қўйида-гича: қадим ўтган замонларда эл ҳўқони — Хон қози тайинламоқчи бўлибди. Қарасаки, бу мансабга интилувчилар жуда кўп. Хон шарт қўйибди. «Тайин-

ланган қози бир йил ишлайди, кейин боши кетади». Бу шартни эшитиб ҳам қозилиқ мансабини истовчилар сафи камаймабди. Хон ажабланиб, иккинчи шартни эълон қилибди. «Қимки қози бўлса 40 кўндан кейин боши кетади». Мансабини истовчилар сафи ҳамон камаймасмиш. Хон учинчи марта янги шарт эълон қилибди: «Қимки қозикалон бўлишни истаса, бир кун ишлар, ўлдирилур эрта саҳарда».

«Не кўз билан кўрсин сарой яна тўлибди».

Қанча одам фармонга рози бўлибди».

Аслида мазмунан бу шеър халқ ижодининг маҳсулидир. Бироқ шу мазмунини кўнгилдагидек маънодор, ўқимишли асарга айлантириш ҳамминанг ҳам қўйилган келавермайдиди. Қурбон Матризо бу ишининг урдасидан чиққан. Асарни ўқиб қинғир мақсадларни амалга ошириш учун, мансабдан бирор манфаат ундириш учун ҳар хил лавозимларга интиладиган қимсалар устидан қўламит. Фақат қўламит эмас, ўзимизча жиддий ҳўкм ҳам чиқарамиз. Матризонинг шу хилдаги маънодор асарлари анчагина бор. Тематик жиҳатдан Қурбон Матризо ижодининг қўлами кенг. Бироқ уларни бир-бири билан муштаҳкам боғлаб турган бир масала бор: бу — маънавият. У нима ҳақда эъмасин, ҳалқ ҳаётининг қайси бир қиррасига назар ташлама-син доим маънавият талабига мувофиқ иш қўради.

Қариб қирқ йил давомида мен Қурбон Матризо билан ижодий мулоқотдаман. Унинг ақсияртия асарларини ўқиганман, баъзиларини ўз оғзидан эшитганман, саҳнада кўрганман. Катта анжуманларда қитобхонлардан олқишлар олганини биламан. Ҳўллас, у Хоразмда яшаб қитобхонлар муҳаббатини қўзонган, шу билан баробар ўзбек адабиётининг тараққиётига сезиларли ҳисса қўшаётган адиблардандир.

Ўқорида қайд қилингандек, Қурбон Матризо Тошҳўвуз тўпроғининг фарзанди. Бу ер эса қадимдан илм-фан, маданият мислсиз тараққий этган жойлардан биридир. У тўғилиб ўсган жойидан қўлини қўзса, Замахшарий шаҳрининг харобаларига етади. Шу ерда яшаб, улўг жаруллоҳ Замахшарий илк бор араб грамматикаси ва араб-тўрк тиллари лўғатини яратган, бадий ижод ва адабиётшўнослигининг тўғилишга катта ҳисса қўшган. Қўҳна Урганча-да эса Ал Бегруний, Ибн Синолар олам ва инсон зотининг сларини ўрганганлар. Шу ерининг фарзанди Наҳмиддин Кўбро инсон рўҳини улўғлайдиган фалсафий қарашларини ўртага ташлаган. Бу даҳоларни яратган тўпроқ янги даврда янги-янги истёвўдларни етиштиришга ишончимиз қомил. Кейинги пайтларда Хоразм тарихининг силри қатламлари очиллапти. Бу қадимий улўка ўтмишини адабий асарлар орқали қайта тиклаш Хоразм ижодкорлари зиммасида турган катта вазифадир.

наъзаси

ҳаётнинг нормал тараққиётига тўсиқ бўладиган ёзувчи ибораси билан айтганда қаллоб, молпараст, машаъпараст унсўрлар ва уларнинг кирдикорлари шу даражада кўп жалб қилинганки, бу ҳўл қитобхонда ҳаётга нисбатан жирканиш ҳиссини уйғотгади. Наҳмада, Равшан ва Яхшиғулларнинг эзгулик сари интилишлари бироз сояда қўлиб кетади. Салбий тип ва ҳўдасаларнинг асарда ҳаддан ташқари кўп ўрин олиши Қурбон Матризонинг йирик насрий асар яратишдаги бошланғич тажрибаси эканлиги билан боғлиқдир. Қурбон Матризонинг бу изланишларини оқлайдиган бир изох ҳам бор: қисса ёзилган пайтларда ҳаётга танқидий муносабат билдириш, бу

ТАБИАТ — ТИРИК МАВЖУДОТ

Инсоният яратган барча моддий ва маънавий бойликлар, инсонларнинг уларга бўлган муносабати, миллат учун муҳим ҳамда аҳияли бўлган хусусиятлар (миллатнинг менталитети) қадриятлар тизимини ташкил қилади. Ўзбеклар жаҳондаги энг қадимий, тарихи миллий қадриятларга бой халқдир. Асрлар оша сакланиб, янада ривожланиб келаётган миллий қадриятларимиз узок тарихий жараёнда шаклланган. Уч минг йилдан ортиқ даврда сайқаллашиб келган бу қадриятлар ўзига хос хислатлари билан жаҳон цивилизацияси (тамаддуни), фан ва маданияти ривожланишига улкан ҳисса қўшди. Туғилган ерига, ола юртига эҳтиром, авлодлар хотирасига садоқат, катталарга ҳурмат, кичикларга мураббийлик, оиланинг бирлиги ва мусофиллигини ўзозлаш, ҳаё, андиша, миллий гурур ва шу қабилар миллий қадриятларимизнинг сермизмун қирраларини ўзида намоён қилади. Бу қадриятлар ҳар бир ўзбек оиласининг турмушига сингиб кетган. Уларда жаҳоннинг бошқа халқларига ўхшамайдиган аънаёлар, урф-одатлар, расм-рўсуллар ва маросимлар мўжассамлашган.

2000-йил—«Соғлом авлод йили» деб эълон қилинди ва уни амалга оширишнинг дастури ишлаб чиқилди. Миллий қадриятларнинг мураккаб тизими орасида инсоннинг ола юртига, табиятига, ерига, ҳаво ва сувига бўлган муносабати, уларнинг буюк қадр-қимматини англаб етиш алоҳида аҳияят касб этади. Шу муносабат билан узок ўтмишда юртимизда вужудга келган ва бугун ҳам халқимизни Ватанини севишга, уни асраб-авайлашга даъват этаётган ижтимоий-фалсафий қарашлар ҳақида тўхталиб ўтамиз. Умуллаштириб айтганда, фалсафа бу олам ва одам ўртасидаги ўзаро муносабатлар, уларни англаб етиш ҳақидаги фандир, десак хато қилмаймиз. Ўз даврининг буюк кишилари, донишманд олимлари ана шу азалий муаммага диққат-эйтиборларини қаратиб келганлар. Буюк аҳдоқларимиз оламнинг вужудга келиши ва ривожланиши, инсоннинг ундаги ўрни ва вазифаси ҳақида қўпалаб асарлар яратганлар. Бу мутафаккирлар табиий-илмий, фалсафий ва ахлоқий масалаларга бағишланган асарларида табиятни севиш, асраш, унинг битмас-туганмас бойликларидан одилона ва оқилона фойдаланиш зарурлигини ўқитганлар. Бундай қарашларни халқ озғани ижодида, бадийи, фалсафий асарлардан, муқаддас диний китоблардан қўпалаб топади. Халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган қадриятларимиздан энг

қимматлиси, ер ва сувни асраб-авайлаш ҳақидаги фикрлардир. Мустақил юртимизнинг Президенти И.А.Каримов халқимизнинг ана шу қадриятига алоҳида эътибор беради: «Цивилизация белгиларини асраб-авайлаш қанчалик зарур бўлса, қишлоқ хўжалиги минг йиллар мобайнида бутунлай сугориладиган деҳқончиликка асосланган минтақада ер ва сувни асраб-авайлаш ҳам шунчалик муҳимдир. Ер, ҳаво, сув ва олов (куёш) Марказий Осиёда қадимдан эъзозлаб келинган, аҳдоқларимизнинг зардуштийликдан тортиб, то исломгача

«Тарих хотираси,
халқнинг, жонажон
ўлканинг, давлатимиз
худудининг холис ва
ҳаққоний тарихини тиклаш
миллий ўзликни англаши,
таъбир жоиз бўлса, миллий
ифтихорини тиклаш ва
ўстириш жараёнида ғоят
муҳим ўрин тутати»
И.А.Каримов

бўлган барча динлари томонидан муносиб қадрлаб келинган. Марказий Осиё халқлари исломдан олдинги маданиятини табиятдан оқилона, уй-ғун фойдаланиш аънаёларини ўрганиш ва оммалаштириш зарурлигини алоҳида таъкидлаш жоиз».

Дарҳақиқат табиятга, унинг хайр-эхсонига, гузаллигига, саховатига нисбатан шукроналик ва меҳр-муҳаббат туйғуси халқимизнинг дастлабки ёзма ёдгорлиги «Авесто»да ўз ифодасини топган. «Авесто»нинг халқимиз, миллатимиз, заминимиз бой тарихи ҳақидаги хабарлари беҳад қимматлидир. Унда бу ерларда юксак маданият, ривожланган давлатчиликка бой маънавиятга эга бўлган халқ, миллат яшаганлиги ҳақида маълумотлар берилди. «Бизнинг миллатимиз, халқимиз кўна Хоразм заминидан «Авесто» пайдо бўлган замонлардан буюн ўз халқи, ўз маданияти, ўз тарихи билан яшаб келади»,— дейди мамнуният билан юртбошимиз И.А.Каримов.

Табиятга муқаддас тирик мавжудот сифатида қараш, уни асраб-авайлаш ҳисси халқимизнинг руҳиятига, менталитетига азал-азалдан оила, уруғ, жамоаларнинг вужудга келиш давридан ҳос бўлган. Ўтмишдан бизгача етиб келган тарихий маънавий мерос бугунги кунда баркамол авлод тарбиясида қатта

аҳамиятга эга, уларда миллатимизга хос қадриятлар, урф-одатлар тафаккур шакллари ўзининг ёрқин ифодасини топган, инсон ва табият ўртасидаги муносабат, ҳаво, сув, олов, ерни ва деҳқон меҳнатини улуғлаш «Авесто»да ғоят ёрқин тарзда берилган. Унда жумладан шундай дейилади: «Мен сенинг тананг — баданингни етуклик сари ўсишга имкон берувчи булут ва ёмғирни шарафлайман. Мен юксак тоғларни шарафлайман...»

Халқ озғани ижодида ва мумтоз миллий адабиётимизда табият билан эмалдош бўлган деҳқон меҳнатининг улуғлаши ҳам табият ва инсон ўртасидаги абадий муқаддас бирикнинг таранум этилиши бўлиб келган. Уларда деҳқоннинг ерга бўлган муносабати оламнинг гуллаб-яшнашининг омили эканлиги қўйланади. Бу ёдгорликда айтилади: «Оламнинг гуллаб-яшнаши деҳқонлар туйғайли. Ким ерни хайдаса, у ҳақўйлик уругини сепган бўлади. Бу ягона йул. Бундан бошқа йул йўқ».

Худди шу фикрни ҳазрати Алишер Навоийнинг «Махбубул қулуб» асарида ҳам кўраимиз. Унда Навоий шундай деб ёзади: «Деҳқон дон сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлини очар... Олам маъмурлиги алардин».

Табият фалсафаси мутафаккирлар Форобий, Беруний, Ибн Синоларнинг илмий меросида ҳам марказий ўринни эгаллайди. Улар оламни Оллоҳ яратган деб қайд этган ҳолда, инсон ва жамиятнинг вужудга келишини табиий жараёнлар билан боғлиқ ҳолда тушунтиради. Беруний табият ички сабаблар оламида ривожланишини ва уни саклаш зарурлигини таъкидлаб, Европа файласуфларидан бир неча йил муқаддам инсон ҳаётида табиий географик муҳитнинг ролини таъкидлайди... «Одамлар тузилишда, сурат, табият ва ахлоқда турлича бўлиши факатгина насабларнинг турлилигидан эмас, балки туپроқ, сув, ҳаво ва ер, одам яшайдиган жойларнинг турличалигидан ҳамдур»,— деб ёзади Абу Райҳон Беруний. Форобий ва Ибн Синолар инсон муқаммал илмига ва маънавий қамолотга эришмоғи учун табиатушносликни «чўқур ўрганиши зарурлигини кўрсатадилар. Уларнинг ҳуду қўн асарлари табиатушносликнинг турли масалаларига бағишланиши шундан гувоҳлик беради. Хулоса қилиб айтиш керакки, инсон ва табият, уларнинг ажралмас бирлиги табиятни асраш, уни авлоддан-авлодга соф, покиза етказиш масалалари ҳамма тарихий даврларда халқимизнинг энг муҳим қадриятлари бўлиб келган.

Нўмўнож УРИНБОЕВ

Мархабо НУРМУХАММАД кизи

«Деразамнинг атрофи жим-жит...»

Мархабо асли уйғур кизи. У ажойиб сувратиар чизиш билан бирга рост ва самимий шеърлар ҳам ёзади.

Шоира истеъдодли ўзбек мусаввири Акмал Нурнинг устаҳонасида меҳмон бўлгач, шундай деди: «Рассомларнинг шоири. Ҳақиқий мусаввир шоир...»

Дарҳақиқат, Мархабонинг шеърларида ҳам ана шундай мусаввириона инжа кузатишларни, кутилимаган самимий мажозларни мушоҳада қилиш мумкин.

Биз ёш шоирага ижодий қондорлик тилаймиз.

x x x

Тонг отгунча ўйлансамми
тўлғониб,
Билолмадим, нечун барбол
оромим.
Шунча йиллар ўтиб кетди, сир
менга,
Тополмадим кимга хуштор
хаёлим.
Қетмоқдаман бора-бора
йироклаб,
Мени мастхуш қилган ширин
хислардан.
Мангуликка дил озуғим бўлмасми
Ёшлигимни хазон қилган
дилдорим...

Кутиш

Қутаман танҳо ёлғиз қушнинг
сайрашларини.
Гойиб чалай, келиб туйқус
жаранглатса, дейман ойнамни.
Ох, совук шамол,

олиб келди сарғайган кузни.
Ўтиб кетди илик ёз,
қолди ўтмишлар
ваъда қилган чоғ.
Учиб кетди шохдаги қушлар.
Лекин бари бир
деразамнинг атрофи
жим-жит...
Англамади таниш товушлар
Хазонлар кат-кат.
Қорлар тўпланиб,
Кўмаётир севгини хорлаб...

Савол

Сен кўрсатган юлдузларга
термулдим,
Худди шу кун каби турар
жимирлаб.
Музлаганда титроқ босиб
танимни,
Ўйлаб қолдим суйганимни
қучоқлаб.
Очик қулган бўронларга жўр
бўлиб,
Босиб кетди жами ўйнок
хисларни.
Ёлғиз севги кийнаб мени қариди,
Ўзинг қандай шу севгидан
меҳрингни...

Танҳо инсон

Саф-саф бўлиб юрган
жондорлар,
Танҳо шердек кўринмас хайбат.
Из қолдириб шер юрар оғир,
Ичим қуяр унга жуда.
Танҳо инсон юрар тентираб,
Қум босиб бу қадимий жойда.
Омад келган шаётинларга.
Қарайди у маъюс атрофга

Ётлашган бу одамлар аро
Танҳо инсон, қаддин тик кўтар.
Оллоҳ сenga паноҳдир ҳамон.
Майли, хон бўлиб,
майли, қаландар...

Кўк қаптар

Эй, кўк қаптарим, сиқилди юрак,
Овозингни англаёлмай ойлаб ва
йиллаб.
Кўнгил елкамга, учгин фалакка,
Булбулдай сайраб.
Кўндира олмасин сени ҳеч биров,
Тор ва совук сим қафасларга.
Пар қанотингни керсанг ҳавода.
Коришиб очилсин мудраган

кўзлар.

Эгиз ерларга чирмашиб чиксин,
Кенг далаларда эркин кийғотсин,
Сени қўйлаб, сени кўзлаб,
Эркин қанот ёзсин нодон
болалар.

Нидо

Лабларимни илк марта суйган,
Лаблар мени таниёлмади.
Юрагимни уйғотган кўзлар
Хомушликда ишратта ботди.
Илиб кетди содиқ қалбимни,
Мода кийим кийган шу жасад.
У англамас доди-хотимни,
Ох, қолдим мен ҳасратда абад.
Уйғотмоқчи бўларман уни,
Мени таниб йиғласин, дейман.
Лекин уни парвойи палак,
Дўст тутиниб махлуқлар билан
Қафандарчи чириб кетгунча,
Танинг тўфон-тўзон бўлгунча,
Чақираман руҳингни, жоним,
Рухим билан дийдорлашгунча...

Тарих ва ўзликни англаш

Мустақилликка эришганимиздан бери ўтган вақт тарих учун жуда оз фурсат бўлса-да, мана шу нисбатан қисқа давр мобайнида биз кўзга қўринарли муваффақиятларга эришдик. Амалга оширилган кенг қамровли тадбирлар орасида Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги қонуни ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш лозим. Диққатга сазовор жойи шундаки, ютуқларимиз нафақат ўз фуқароларимиз ва қўшни республикалар вакиллари томонидан, балки жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастур концепциясини ишлаб чиққани ва амалга оширгани учун Олий мақтаб фанлари халқаро академиясининг faxрий академиги этиб сайлангани бунинг ажойиб исботидир.

Ушбу академия президенти В.Шукшувнинг янги академикка диплом топиши ва махсус либос — академиклик чопонини кийдириш маросимида сўзлаган нутқда кўрсатиб ўтганидек, «Дастури яратилган олдин буюқ ажодлар меросини, Ўзбекистон олимларининг хозирги пайтда эришган ютуқларини, етакчи хорижий давлатлар таърибасини ўрганиш, шунингдек, янги ўқув юртлири, янги фанлар, таълим стандартларини яратиш бўйича таъриблар ўтказиш, кадрлар тайёрлашнинг тузилма ва ҳажмларини ижтимоий йўналишдаги бозор иқтисодиёти тараққийоти йўлига ўтган янги жамиятнинг эътиҳарлига жавоб берадиган ҳолда қайта йўналтириш бўйича жуда улкан ишлар амалга оширилди».

Давр талабига мос равишда иқтисодий билимларга эга бўлган мутахассисларни тайёрлаш, уларни жаҳон бозорида ўз бераётган сўнгги ўзгаришлар ва маълумотларни асл нусхада мутлола ва мушоҳада қилишга ўргатиш, уларда нафақат хорижий тилдаги матни ўқиш, таржима қилиш ёки тушуниш, балки чет эллик шериклар билан тенгларча музокаралар олиб бориш қўنىқмаларини ҳосил қилиш бўлгунчи олий мақтаб, ҳусусан хорижий тиллар кафедралари зиммасига юклатилган масъулиятли вазифалардир. Ўйлашимизча, ҳамкасбаларимиз зиммаларидаги бу масъулиятли вазифани сидиққилдан адо этиб келмоқдалар. Ёшларимизнинг жаҳон фани ва билимлари ҳазинасидан баҳраманд бўлиш учун

чет эллардаги ўқув марказларида тахсил ола билаётганларида ва айни чоғда чет эллик ўқитувчи ҳамда мутахассисларнинг бизнинг ўқув юртларимизда хорижий тилдаги машғулотларини тинглаб, билимларини ошира олаётганликларида хорижий тиллар ўқитувчиларининг хизматлари мактовга лойиқ. Таълим тизимини ислоҳ қилиш борасидаги режалар ичида халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиқни янада ривожлантириш, жумладан Ўзбекистон — Америка ва Ўзбекистон — Корея университетларини, Канада билан Халқаро менежмент ва бизнес олий магистрлик мактабини ташкил этишга тайёргарлик қўрилмоқда.

Бугун жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб ўрин эгаллашга интилаётган мамлакатимиз учун ҳар томонлама қамол топган, маънавий етуқ, ажодлари яратган тарихни биладиган ва уни эъзозлайдиган, иқтисодий ва ҳуқуқий билимлари кўчур эгаллаган, жамият, давлат ва оила олдиди ўз жавобгарлигини қалбдан ҳис этадиган ёшларни тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун талабаларимизга нафақат бирон мутахассислик ва чет тилини ўргатишимиз, балки инсоний қадриятларимиз, алломалар меросларидан сабоқ бермоғимиз, шу билан бирга ёшларимизни барча қиъалардаги инсонларга, уларнинг тили, билим ва маданиятларига ҳурмат билан қараш руҳида тарбияламоғимиз даркор.

Абу Райхон Берунийнинг кишилик жамиятининг юзга қелиши, унинг яшаш ва ривожланиш қонуниятлари, меҳнат тақсимида ва пулнинг қелиб чиқиш тарихи ҳақидаги фикрлари унинг нафақат математика, астрономия, археология, геодезия, геофизика, минерология каби табиий фанлар соҳаларида, балки фалсафа, тарих ва иқтисод бобида ҳам жаҳон илми ҳазинасига салмоқли ҳисса қўшганлигини исботлайди. Масалан, у «Геодезия» номили асарида турли эрувчан маъданлар ва нафис жавоҳирлар қандай қилиб меҳнат ва тирикчилик воситаларининг ўлчови сифатида тақсимлаш ва алмашув воситаларига айлангани ҳақида ёзса, «Китобул жамоҳир фи маърифатул жавоҳир» («Минерология») асарида олтин ва қумушнинг асосий ўрни, уларнинг савдо-сотик ишларида табиий эквивалент сифатида бажарадиган хизматидан иборат деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, Оллоҳ олтин, қумуш воситасида инсонга ҳаёт ва

маишатнинг қулфат ҳамда машаққатларини осонлаштирди ва шу тўғрйли кишиларнинг кўнгиллари уларнинг муҳаббатига ўралди, уларга мойил бўлди. Инсонларнинг уларни захира қилиб сақлашга ҳамда қўпайтиришга ҳирс ва умидлари зўрайди. Шу билан очликда тўйдиролмайдиган, ташналиқни қондиролмайдиган, зарарни даф қила олмайдиган ва машаққатдан сақлай олмайдиган олтин, қумуш кишилар ўртасидаги шартли қелишувга мувофиқ ўзаро тўлов воситасига айланди.

Маълумки, жаҳон сиёсий иқтисодининг бир оқими ёки биринчи мактаби ҳисобланиш меркантилизмнинг асосий назарияси «пул балансида», яъни пул бойлигининг орттишига қаратилган. Пулни мамлакатдан четга чиқариш таъйиқланиб, чет эллик савдогарлар қелиб ўз молларини сотадиган бўлсалар, тушган пулга маҳаллий молларнигина харид қилиб олиб кетишлари мумкин бўлган. Аммо, меркантилизм бадий адабиётда инсонпарварликка зид ҳодиса деб қораланади.

Алишер Навоий «Маҳбубул-қулб» асарида тижорат аҳли зикрида гапирганда уларнинг машаққатли меҳнатларини тавсифлаш билан бирга, савдогарларнинг бошида бирни ўз қиламан деган савдо, кўнглида бўзни иппакка айлантираман деган истак бор, дейди. Лекин энди олибсотар ва бозордаги савдогар қосиблар шир наздида биронинг ҳақиқа ҳиёнат қилувчи, ўз фойдасинигина қўзловчи, ваъдаси ёлгон кишилар. Уларнинг мақсади «Арзон олиб, қиммат сотишдир. Яъни, оларда қатонни (пахтани) бўз деб, сотарда бўз васфидида қатондан ортиқ юз сўз деб». «Бирга арзирни юзга сотмоқдин аларга минг мубохот, мингта тегарни юзга олмоқдин аларга йўқ бир зарра уёт». Биз бу фикрларни адабиётшунослар, тарихчилик ва иқтисодчилар ҳукмига ҳавола қиламиз. Зеро ҳақиқатни қарор топтириб, ўтганларнинг руҳини шод этиш савобдир.

Биз фақат ўтмишимиз фузалолари кўрсатган хизматлари билан мағрурланмай, уларга муносиб ворислар бўлишга, уларнинг амалларини давом эттиришга даъват этишимиз керак.

Муборак БОТИРБЕКОВА

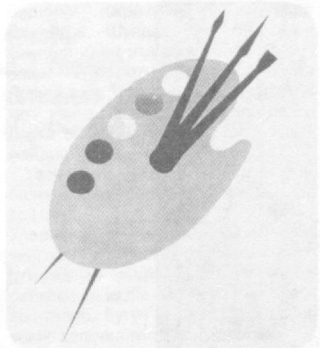
УЗЛУКСИЗ

Рассомлар орасида Вячеслав Шевченкони омадли иждокдор дейишади. Бу бежиз эмас. В.Шевченко биратўла уч жойда — Республика Рассомлик коллежи (собиқ Беньков номидаги республика рассомлик билим юрти), К.Бехзод номидаги Республика миллий рассомлик ва дизайн институти (собиқ А.Островский номидаги театр ва рассомлик институти) ва Ленинграддаги Репин номидаги тасвирий санъат, ҳайкалтарошлик институти аспирантурасида таҳсил қўрган. Тасвирий санъатнинг графика ва рангтасвир жанрларида ижод қилади. Бўлажак рассом талабалар учун дарсликлар ҳам ёзган. Бунинг устига Тошкентнинг Эски шаҳар маҳалласида ўсгани учун ўзбек тилини ҳам туپпа-тузук билади. Истеъдодли йигитнинг ўзи ўта тиришқоқ, ҳаракатидан баракат олади, табиатан одамлар билан тез тил топишиб кетади. Бу хислатлар унинг ижодида ўз таъсирини ўтказмай қолмайди.

Унинг ижоди ҳақида сўз юритсак, қизиқ бир манзарага дуч келамиз. В.Шевченко асарларида Европа мумтоз рангтасвир аъёналарини ҳам, замонавий рус услубини ҳам, ўтган асрдаги рус сайёр рассомлари тамойилларини ҳам, авангард унсурларини ҳам кўриш мумкин. Айтилиқ, унинг илк ижодида америкалик рассом Роквелл Кент ёки Н.Перих асарларига ҳамоханглик сезилса, кейинги даврда ишлаган портретларида Рембрант колоритини кўриш мумкин. Бундай таъсирлар ижодий изланишлар давомида бўлиши табиий жараён.

В.Шевченко қаламтасвирни пухта эгаллагани, рангтасвирда бўёқларни ишлатишда Европа мумтоз рассомларининг сирларидан бохабарлиги кейинги даврда яратган асарларида сезилиб туради. Айниқса, ранглардаги силлиқлик ва тусларнинг охира эврилишлари кишини мафтун этади.

В.Шевченкoning ижодий мундариҳасини қуйидагича белгилаш ўринли: портретлар, манзаралар, картиналар, график суратлар, қаламтасвир, натурадан ишланган этюдлар, хаёл-хотира асосидаги

асарлар, деворий маҳобатли тасвирлар.

Рассом портретларни кўпроқ Европа мактаб аъёналаридан келиб чиққан ҳолда ишлайди. Уларда ўткир чизгилар ва пластик ҳолатларга эътибор қилади. Тасвирланувчининг тиббий ҳолатидаги назорат ва самимият асарларининг муҳит нуқтасини белгилайди. «Қизалоқ» портретида худди капалакдек енгил ва ҳушбичим қиз ҳолати ўтган ҳолда ишонарли тасвирланган.

Рассомнинг портрет асарларида замондошларимиз акс этган. Аммо уларнинг руҳиятида, нигоҳларида ўтмиш унсурлари, ғойибона яқинлиги сезилади. Бундай увайсийлик, ғойибона ҳис этиш юнон фалсафасидаги неоплатонизм ва Шарқ сўфизми билан уйғунлашиб кетган буюқ алломалар учун табиий ҳол бўлган. Ғойибона устозлик Шевченко асарларида ўтмишнинг буюклиги ва руҳият кўламининг улғуворлиги билан белгиланади. Шу сабабдан ҳам рассом ўз автопортретида сокин, аммо руҳни чорловчи рангларга мурожаат қилган. Рассом ўтмишга мафтун эмас, уни англаши муҳим. У буни шакллар ўйини орқали қидирмайди, аксинча, рангларнинг табиий имкониятларидан қидиради, унга қалбда ойдинлашган тасаввур ёғдусини қўшади. Шевченко яратган асарларда инсон баъзан ёлғиз ҳолатда тасвир этилиши бежиз эмас. Ёлғизлик нисбий тушунча, инсон ёлғиз ҳолатда ҳақдан, аждодлардан руҳий қувват олишга интилади.

Ўтмиш ҳамиша сирли ва олислиги билан бизни мафтун этади. У тасаввур ва хотира парчаларида чақмоқдек кўриниб, тутқич бермай, аслар қаърига сингиб кетади. Ўтмишни ҳар ким турлича тасаввур қилади, ҳис этади, ўрганади. Аммо

ЛАҲЗАЛАР

унинг ранги қанақа? Буни ҳар бир рассом ўзича ҳал қилишга уринади. Рассом ижодининг бош йўналишида асарлари турли мавзуга бағишланган бўлишидан қатъи назар, мана шу савол ечимига интилиш бор. Унинг деярли кўпчилиги асарларида ўтмиш дунёсига, унинг маънавий оламига англашга йўл излаганлигини ҳис қилиш мумкин. Рассом ўтмиш рангини гарчи қатъий тарзда бўлмаса-да, шаффоф, мовий-кўк, жигар ранглар силсиласида кўради. Рассомнинг Инжил афсоналарига мурожаат қилиб яратган бир туркум картиналари ана шу жиҳатдан диққатга сазовор. Адабиётда ҳам, тасвирий санъатда ҳам бир мавзуга қайта-қайта мурожаат этиш аъёна ҳисобланади. Аммо уни ҳар бир рассомнинг бетакдор талқинида кўриш томошабин тасаввурини бойи-тади. В.Шевченко «Сулаймон қаломини», «Самсон ва Далила» каби картиналарида бугунги кунда маънавият учун долзарб бўлган хислатларга эътиборини қаратади.

В.Шевченко Ўзбекистон табиатини, унинг ёрқин манзараларини жуда кўплаб ишлаган. Улар орасида сўнги йилларда ишланган «Оқтош», «Оқшом», «Кузги чошгоҳ», «Эрталаби манзара», «Рақсга тушаётган дараклар» сингари манзаралари диққатга сазовор. Манзара рассом учун табиатнинг қалбдаги инъикоси, ҳис-тўғулларнинг муҳит билан тиллашуви, мулоқотидир. Манзараларда рассом кайфияти, ҳолати, ҳаётга муҳаббати ёрқин ранглар силсиласида акс этган. Жиддийлик, синчковлик, айни пайтда, ҳаёт қувончлари ва ташвишларини акс этиш, шодидона ва тиник, юмшоқ ранглар рассом асарларига алоҳида ҳозибга касб этади. Ўтаётган ҳар бир кун, ҳар бир лаҳзанинг инсон тақдирдаги муҳри иждокдор учун жуда қадрлидир. Рассом гўзаллиқни тоғлар, ҳилват гўшалар, тинч оқар дарёлар ва далалар, бўлутлар ва шаффоф осмон, тепаликлар тасвиридан излар экан, энг аввало, улардан таралаётган шувълалар ва садоларни англашга интилади.

Нодир НОРМАТ

Бедорлик

Маннон Уйғур номли Тошкент
Давлат Санъат институти проректори,
санъатшунослик фанлари номзоди
Ҳамидулла Икромов билан суҳбат

... Санъаткор ошноси

— Ҳамидулла ака, Сиз театр-шунос ва мураббийсиз. Шу боис, доимо санъат ва ёшлар орасида бўласиз, буларнинг орзу-умидлари, ташвиш ва қувончларига ҳамроҳсиз. Бедорликни қандай ҳис қиласиз?

— Бедорлик мен учун кадрли нарсас. Кўнглингизга бир гоё ёки ният чўғ бўлиб тушди, дейлик. Утирсангиз ҳам, турсангиз ҳам, истасангиз-истамасангиз ҳам у сизни сира тарк этмайди. Ҳаёлингизни боши ҳам, охири ҳам шу нарсасида. Моҳияти аниқ, аммо шакли номаълум бир фикр. Уни шаклга келтириб, пиши-тиб, халққа бергунингизча ўтган давр бедорликидир.

Мен ёшлигимдан бедорман десам муболаға бўлмайди. Сабаби — отам бастакор Имомжон Икромов мусика санъати ривожига ўз асарлари билан ҳисса қўшган ажойиб инсон. Улар ижод қилган паллалар ўша бедорликнинг бошланиши деб биламан. Бир воқеа кўз олдимдан кетмайди. Отамлар «Ажам» мусикасини кўнгилларида қилиб, муҳлисларга тақдим қилгунларича орадан 20 йилдан ортқ вақт ўтган эди. Ўша йиллар отамнинг тинимсиз изланиш ва бедорлик йиллари эди. Мен ўшанда ёшлигимга борибми, бу ашуланинг «маромига етишсиз» шунча вақт кетганига ачинар ва ажбланар эдим. Энди билсам, бу ашуланинг шунчалик яшовчанлигига асосий сабаб унинг узоч йиллар давом этган қидириш, ёниш-қуйиш

билан ўтган бедор куну тунларнинг ҳосиласи экан. Тушундимки, қанча бедор бўлсангиз, ниятингиз шунчалар мукамал тарзда шаклланади. Бедорлик ҳақиқий санъаткорнинг том маънодаги ошноси.

Айтганингиздай, доимо санъат-севар ёшлар орасидан. Шогирдлар меҳри, қалби, истеъдоди қобилияти ҳам устозни бедор қилади. Шогирд устозини тан олсагина у ҳақиқий устоздир. Мен шундай деб ўйлайман.

Бўлажак санъаткор талабаларимга доимо айтар сўзим: «Санъаткор бўлмоқчимисиз, бедор бўлинг, бўл-маса, санъат кўчасига кирманг ҳам...»

Ўқув саҳнасида, театр саҳна-сида бирор спектакль кўрдингизми, шу асар таъсирида ҳеч бўлмаган-да бир кун бедор бўлинг».

— Домла, халқимизнинг улуг санъаткорига фарзанд экансиз. Демак, болалигингиздан санъатга ошносиз. Айтингчи, оила аъзоларингиз ёки дўстлар билан боғлиқ бирор воқеа хотирангизда қолганми?

— Отам ҳақиқатан ҳам халқимизнинг сеvimли фарзанди, таниқли бастакор эдилар. Улар билан доимо фахрланамиз. Отамиз биз—фарзандлари учун оддий, аммо оилапарвар, меҳрибон, ҳалол инсон тимсоли эдилар. Улар турли даврларларнинг турли баҳоналари билан озми-кўпми азият чекканлардан эдилар. Халқимизнинг сеvim

тинглайдиган машҳур «Индамади» ва «Муножот» ашуалари ана шу азоблар маҳсулидир. Онамнинг ҳикоялари ҳамон хотирамда:

«Оғир уруш йиллари, отанг шу даврда Алишер Навоийнинг «Келмади» радиопрограммалари куй басталаб, уни «Муножот» деб атаганлар. У барчага маъқул тушган, шекилли, кунига бир неча бор янграб турган. У пайтларда ҳозиргидек техникалар йўқ, куй тўғридан-тўғри эфирга узатилар эди.

Буни эшитиб, тирноқ остидан кир кидирувчилар уни «пессимистик асар» деб баҳоладилар. Бир кун катта мажлисда отангни турли баҳоналар билан айбладилар. Шунда улар атрофдагиларга жовдираб, мадад қутиб қарайдилар. Лекин ҳеч кимдан, ҳеч қандай садо чиқмайди. Шу кун, шу жойдан уларни айбдор санаб, олиб кетадилар. Ҳамма инда-майгина қолаверади. Аммо яхши одамлар, республика раҳбарлари бундан хабар топиб, уларни қутқариб қоладилар».

У пайтда мен мактабда ўқир эдим. Уйимизга отамларни сўраб, ёшига бир йилгит келди. Отамиз уйда бўлмаганлари учун анча вақтгача қутиб ўтирди. Келганларида эса отамлар, у йилгитни аввал кўрмаганлари учун, танимадилар. «Мен хонандаман, қўлашшим учун қўшиқларингиздан беринг» — деди у. «Ҳозир қўлимда тайёри йўқ. 3-4 кун оралатиб келинг», — деб уни қайтардилар.

Қўлларида уруш пайтлари акам

Комилжон Икромов (фольклоршунос, профессор) томонидан айtilган «Индамади» кўшиги бўлиб, унинг матни даврга тўғри келмас эди. Шу сабаб улар ёш шоир Пулат Мўминга шу мусикага мослаб, чиройли бир шеър ёзиб беришни сўрадилар. Орадан кунлар ўтиб, шоир шеърни олиб келди. Лекин у адамларга ёқмади. «Барча қаторда «Ёр чиройли, гўзал» деб таъриф бергансиз, ёрнинг индамаганига сабаб нима, маъмулгича қолган, сабабини айтинг!» — дедилар. Шоир шеърни шундай хотимлади:

«Кўнглида ўзга бир вафодор
яшар,

Шул сабаб барча сўзим келди
малол, индамади».

Тез кунда кўшиқ радио оркали янгради. Кўшиқ сўраб келган ёш хонанда — Нейматжон Қўлабдуллаев эди...

— Отангиз басталаган «Сўлим» кўшиги 60 йилдан ортқ вақт бўлибдики, бугунги кунда ҳам ўз қадрини йўқотмаган. «Аҳам» ҳам, «Муножот» ҳам узоқ йиллардан бери халқимиз қалбиди. Уларнинг яшовчанлигини қандай изоҳлайсиз?

— Сабаби халқчиллигида. Миллий оҳанг, ғоя, теран фикр бири-бири билан ўйгунлида ягона ўзакка бирикиб, ўз ифодасини толган. Аввало, шеърнинг ўзи, масалан «Сўлим»нинг олинги, шоир Фиёс Соатий газали, юксак маҳорат билан ёзилган:

«Ёрни ойнакдан қаранг,
Ноз уйкуда ётганмикан.
Ёки қилгон нолочиим
Уйкудан уйғотганмикан».

Шоир «ойнакдан қаранг» деб одамларга айтмапти. Маъжозий тимсоллар орқалигина ўз фикрини билдирипти. Хозирги кундаги яланғоч кўшиқларни тинглаб, гашингиз келади. Негаки уларнинг, аввало, «гадир-будир» шеърлари кишига ботмайди. Қолаверса, мусикаси ҳам тингловчининг деярли хотирасида қолмайди. Қани энди ўйлаб кўринган, бу қанақа кўшиқ бўлади? Тингловчи руҳиятига сингмаган кўшиқ, куйни ҳақиқий асар деб бўладики? Шу боисдан ҳам «Сўлим», «Муножот», «Аҳам» ва бошқаларга мумтоз кўшиқ, мумтоз асар деб бекордан-бекорга таъриф берилмаганда...

«Хар бир яратган кўшигинг, энг аввало, ўзингга маъул бўлсин. Кўнглинг тўлсагина хонандага бер. Ўзингга ёқмадики, қайта-қайта ишладан чарчама. Унутмагинки, мухлис ўнлаб кўшиқлар орасидан танлаб-танлаб биттасини эшитида», — дердилар отам. Бу талабчанлики энг аввало ўзларига қўйганлар. Шу

сабабдан бўлса керакки, басталаган кўшиқлари йиллар давомида эъзо-да.

«Сўлим» 1936 йилда яратилган. Биринчи ижрочиси Қобил қори Сиддиқов. Шундан сўнг бир неча хонанда ижро этди, ҳар бири ўзгача олам. «Муножот»ни илк бор Бërта Давидовга берганлар. Бу кўшикни ҳам қанча хонанда куйлади, лекин Бërта опаники ҳеч қимнига ўхшамайди.

Узоқ йиллар давомида минглаб, балки йн минглаб ашула ва кўшиқлар яратилди. Бир аҳамият беринг. Уларнинг қанчасини сизу биз тинглаймиз. Ёшлар томонидан ижро этилаётган айрим савияси паст, сийқаси чиққан кўшиқларнинг кеча эшитилиб, бугун унутилишига сабаб унинг халқчил эмаслиги эмасми?

«Сўлим», «Муножот» сингари кўшиқларга бастакор қай даражада меҳнат сарфлаган бўлса, уни элга танитган хонанда ҳам ундан кам захмат чекмаган.

— Домла, сизга яхши маълум, бугунги кунда ёшларнинг маънавияти кун тартибидидаги долзарб масалаларнинг бири. Юртбошимизнинг ҳар бир чиқишларида бунга қатта аҳамият берилишининг боиси ҳам шунда. Сиз санъатшунос-мураббий сифатида бу ҳақда нималар дея olasиз?

— Маънавият, тарбия бири-бирига боглиқ жараён. Бу бизга қатта масъулият ўқлайди, шу сабаб унга алоҳида аҳамият берамиз.

Талабаларимизга доимо теран тафаккур эгаси, барқамол инсон, биллими бўлиб етишишлари учун миллий қадриятларимизни пухта эгаллашлари кераклигини ўқтириб борамиз. Бу борада аждодларимиз меросидан, тарихимиздан, мумтоз адабиёт ва санъатимиздан кенг фойдаланмоғимиз кераклигини алоҳида тушунтирамиз. Бугунги талабалар эртанги кун маънавият тарғиботчилариридир. Шу боис улар маънавияти бой, юксак фазилатли инсонлар бўлиб етишишлари учун ҳаракат қилмоқдамиз.

— Сизларнинг олийгоҳингиз ўзга олийгоҳлардан бирмунча фарқ қилади. Сабаби, бу ерда истеъдоди борларгина ўқишади. Лекин улар орасида бу соҳага адабиёт кириб қолганлари ҳам учрайдими? Талабалар ижод қилишлари учун яратилган шарт-шароитлар ҳақида ҳам тўхталсангиз.

— Тўғри айтидигиз. Бизда санъатга, айниқса, театр санъатида оид истеъдоди, лаёқати бор, бу соҳанинг «нони» қаттиқ, аммо ширинлигини дилдан ҳис қиладиганлар ўқийди. Бу

соҳада вақти келса ўз ҳузур-ҳаловатидан кечиб, мухлислар олдида очиқ чехра билан чиқадиганлар таълим олади. Адабиёт кириб қолганлар аҳён-аҳёнда учрасада, аммо улар бу ерда узоқ қолиб кетолмайдилар.

Талабаларимиз фидойи устозлардан театр санъатининг дебюсси — алифбосини ўрганадилар. Улар учун 20 га яқин махсус ижодий устакхона, кичик сахналар мавжуд. Талабалар бу ерда турли жанрдаги спектакллари сахналаштирадilar. Бир ўкув йили давомида 4-5 спектакль қўйилиб, муҳокамадан ўтказилади. Яқунловчи курсда эса диплом иши сифатида алоҳида спектакллар қўйилади. Устозларимиз жуда талабчан, шоғирларнинг етук мутахассис бўлишлари учун бор маҳоратларини ишга солишлари зарурлигини ўқтириб борадилар. Домлалар ва талабалар ўртасидида муносабат нечоғли самимий эканини улар орасидидаги кишига завқ-шавак, юксак маънавият муҳитини яратадиган суҳбатлардан сезилиб туради. Талабаларимиз табиатида теран билим олиш, замонавий санъат воситаларга, ижодий фаолиятга қизиқиш қатта. Чунки ижодий фаолият ҳар бир кишига маънавий озук беради. Натижада улар руҳи тетиклашади, фикр савияси ошади. Шу ўринда сиздан бир савол кутгандим.

— Қандай савол, домла ўзингиз айт қолинг.

— Шоғирд-талабаларингизга келажакда нима тилаган бўлардингиз, деган савол.

— Шу саволни мен бердим деб ҳисоблайлик-да, сиз жавоб бера қолинг.

— Биласизми, суҳбатимиз асносида «бедорлик» хусусида фикрлашдик-а? Бедорлигини тушунган, ҳис қилган одамга асли у ширин, лаззатли, унутилмас дамдир ва аини пайтда ички дард билан йўғрилган масъулият юки ҳамдир. Боя мен уни ҳақиқий санъаткорнинг ошноси, дедим. Мен талабаларимга ана шундай бедор онларнинг кўпроқ бўлишини тилардим. Зеро, ана шундай дақиқаларда, аминманки, гўзал, халқ дилига яқин асар яратилади. Шоғирдларим ҳаётида халқ орасида узоқ куйланадиган, тингланадиган меҳрли асарлар кўпроқ бўлишига тилакдошман.

— Барча самимий тилақларингиз албатта рўёбга чиқсин.

Маҳмуда АБДУЛЛАЕВА
суҳбатлашди.

Бундан қирқ йил бурун Чингиз Айтматовнинг «Жамила» қиссаси жуда машҳур бўлиб кетган эди. Бу асарга Мухтор Аvezов биринчи бўлиб юксак баҳо берган, кейин Парижда Луи Арагон «Жамила»ни дунёнинг муҳаббат ҳақидаги энг яхши қиссаси деб атаган эди.

Мен ўша кезларда Москвада ўзбек адабиёти бўйича маслаҳатчи бўлиб ишлардим. Иттифоқ Ёзувчилар уюмасида қирғиз адабиёти бўйича маслаҳатчи Туменбой Байзоқов билан бир хонада ўтирдик.

Куз кунларининг бирида хонамизга Чингиз Айтматов кириб келди. Мен уни зангори экранда кўриб таниб қолган эдим. Урнимдан туриб саломлашганимда Туменбой мени Чингиз Айтматовга таништирди. Кўришиб, қур тортиб ўтирдик. Шунда Чингиз Айтматов менга қутилмаган аjoyиб гапларни айтди:

— Сиз тўғрингизда Мухтор Омархонович менга сўзлаб, «Ўзбекдан чиққан ёш ёзувчи сенинг авлодинг тўғрисида роман ёзибди, танишиб, қурдош бўлинглар» деган эди. Мен кеча Венгрия сафаридан қайтдим. Ўша ерда янги асарлар тўғрисида савол тушди. Мен сизнинг «Уч илди» романингизга Мухтор Аvezов қандай баҳо берганини айтдим...

Камтарлик билан айтилган бу сўзлардан ҳаяжонланиб кетдим. Ўша пайтда ҳали ҳаёт бўлган Мухтор оға кўз олдимда улугвор бир қиёфада гавдаланди. Бу бағри кенг адиб ўзбек, қозоқ, қирғиз халқларини доим иноқ қилишга интиларди. Биринчи асари биланоқ дунёга танилган Чингиз Айтматов Мухтор Аvezовнинг устозларча ғамхўрлик билан берган маслаҳатига кўра мен билан яқиндан танишмоқчи бўлаётгани жуда қувонтирди.

Биз у пайтда Москвада Ёзувчилар уйида турардик. Кечкурун Чингиз Айтматовни Туменбой билан бирга уйга тақлиф қилдим. Маъмурчилик пайтлар эди. Дастурхонга қора ва қизил қора, уч юлдузлик арман коняяги кўйиб, ўзбекча палов дамлаб, уч соатча яйраб суҳбатлашдик.

Ёшимиз тенг экан. Оғир уруш йилларида тўғри келган ўсмирлик даврларимизни эсладик. Чингиз ҳам (тенгдошлик ҳуқуқидан фойдаланиб мен уни оти билан айта қолай) арчазор тоғлар этагига ҳойлашган қишлоқда ўсган экан. Бугўдай ўриб, хирмон янганларимиз, тайёрлов оғборларига галла ташиб, оғир қопларни қийналиб кўтарганларимиз кўз олдимизда қайта гавдаланди. Оталаримиз Сталин қатогонларида учраганлари, биз оналаримиз билан иссиқ уйлардан бадарга бўлиб, қўч-қўч

азобларни босдан кечирганларимиз ёдга олинди. Чингиз Айтматов ота томондан бобосининг номи Пиримкул бўлганини, қирғизчада буни «Биримкул» деб талаффуз қилишларини айтди-да:

— Бунинг маъноси нима? — деб сўради.

— Пир — Оллоҳнинг сифатларидан

ЧИНГИЗ

бири. Маънавий ота ҳам Пир дейилади. Арабча Абду Оллоҳ яъни — Оллоҳнинг кули дегани.

Бу талқин Чингизга маъқул бўлгани юзи ёришиб кетганидан сезилди.

Орадан йиллар ўтиб, Чингиз Айтматов билан Тошкентда Осиё ва Африка ёзувчилари симпозиуми

пайтда иккинчи марта учрашдик. Симпозиумга Қозогистондан Абдуҷамил Нурпеисов ҳам келган эди. Чингиз Айтматов у билан қалин дўст экан, меҳмондорчиликларга бирга боришди.

Симпозиум бир ҳафта давом этди. Сентябрь ойи, кунлар илиқ, Тушлик танаффуслардан бирида меҳмонлар очик ҳавода, табиати яхши жойда ёзилиб ўтириш истагини билдиришди.

Абдуҷамил Нурпеисов Олмаотадан ўзининг «Волга»сини миниб оиласи билан келган экан. Мен ҳам «Волга» хайдаб юрар эдим. Икки машинада «Кичирик» деб аталадиган сув бўйидаги машҳур чойхонага бориб тушлик қилдик.

Чингиз Айтматов менинг машинамда эди. Қайтишда Эски Жўва орқали ўтдик. Олдинда усти очик юк машинасида ясан-тусан бир тойни олиб кетаётган атлас қўйлақлик жувонга қўзимиз тушди.

Тошкентдек шаҳри азимнинг марказида учраган бу манзара ўша кезларда «Алвидо, Гулсари!» қиссасини ёзган ва инсонга садоқатли отни улуғлаган Чингиз Айтматовни жуда қизиқтириб қўйди.

Юк машинасида кетаётган тойнинг устига баҳмал ва илак матолар ёпилган. Уни олиб кетаётган забардаст аёл қўлларини юк машинасининг кабинаси устига қўйиб мағрур қиёфада бормоқда. Чингиз Айтматов тойчани эъозлаб ясантиришларининг сабабини мендан сўради.

— Ўғил тугилса суннат тўйига мана шунчақ той совға қилинади.

— Нера тойни аёл киши олиб борапти?

— Чунки тойни она томон қариндош-

АЙТМАТОВ

лар совға қилишади. Баъзан бешик тўйи билан суннат тўйи қўшиб юборилади. Лекин бешик тўйи асосан оналар билан болалар учун ўтказилади.

— Аjoyиб одат экан! — деди Чингиз Айтматов.

Мен суннат тўйининг бошқа тафсилотларини ҳам айтиб бергунимча олдинда той олиб кетаётган юк машинаси Хадрадан ўнгга, Чорсу томонга бурилди. Биз марказ томонга — чапга бурилишимиз керак эди. Лекин Чингиз Айтматов кўзини юк машинасидаги тойдан узолмай тикилиб турарди.

— Кетидан бораёликми? — дедим.

— Яхши бўларди.

Абдуҷамил Нурпеисовнинг машинасини ўтказиб юбордим, улар марказга қараб кетишди. Биз Чорсуга қараб бурилдик.

Юк машинасини Қўкча томондаги обод бир қўчада тўхтади. Биз ҳам кетма-кет бордик. Қўча четида тулроқ уюми бор экан. Юк машинасини ўшанга тўғрилаб, тойни беозор тушириб олишди. Бунни қўрган Чингиз ўзича манмун бўлди.

Ичкарига кириб, тўй эгаларини табрикладик. Чингиз Айтматовни телевизорда кўриб таниб қолганлар дастурхон ёзмақчи бўлишди. Лекин мажлисга етиб бориш кераклигини айтиб, тезгина хайрлашдик.

Қўчага қайтиб чиққанимизда Чингиз Айтматов:

— Ўзбеклар от минган даврларини унутмаган эканлар, яхши! — деб қувониб қўйди.

Эртаси куни Чингиз Айтматов бизнинг уйга меҳмон бўлиб келадиган эди. «Ёзувчилардан яна кимларни таклиф қилай?» деб ўзидан маслаҳат сўрадим. Чунки унинг ҳар ким билан ҳам сўхбатдош бўлгиси келмаслигини сезган эдим.

— Ким бор... талантили ёшлардан? — деб сўради.

— Бор... талантили адиб, ўзи бизнинг авлоддан... Одил Ёкубов деб эшитганмисиз?

— Эшитганман. Майли, танишайлик.

Айтилган куни Одил Ёкубов ҳам бизникига келди. Чингиз Айтматов у билан яқиндан танишганидан мамнун бўлди. Ушанда бошланган қадронлик йиллар давомида ривожланиб борди. Етмиш олтинчи йилда бўлса керак, Чингиз Айтматов Одил Ёкубовнинг «Ўлғубек хазинаси»ни ўқиб, унга илиқ мактуб йўллаган экан. Бу мактуб кейинчалик матбуотда босилиб чиқди.

«Алвидо, Гулсарил!», «Оқ кема» асарлари жаҳон бўйлаб шухрат қозongan пайтларда Чингиз Айтматовнинг эътиборини қўтиб турган нарсалар қанчалик кўп бўлганини, унинг нақадар банд эканини ўзимча тасаввур этардим. Шунинг учун элиқ ёшлигимиз нишонланган 1978 йилда унга таклифнома юборишга иймандим.

билан

Шунга қарамай Чингиз Айтматов матбуот орқали бундан хабар топиб, илиқ бир телеграмма юборибди. Ёзувчилар уюшмаси манзилига келган ва ўша кунларда «Ўзбекистон маданияти» газетасида чоп этилган бу қисқа телеграмманинг матни қуйидагича:

«Қадрли Пиримкул! Сени элиқ ёшинг билан қувониб табриклайман. Сен ўз насринг билан ўзбек адабиёти-ни юксалтирмоқдасан. Биз сен билан нафақат тенгдошларимиз, балки маслаҳатдошлар ҳаммиз — мен шундай деб ҳисоблайман».

Кўриниб турибдики, Чингиз Айтматовдаги одамгарчилик ва самимий қардошлиқ йиллар ўтган сари юксалиб, ҳаммамиз учун маънавий мадад ва ибрат манбаига айланди.

х х х

Биз нафақат булутсиз кунларда, балки оғир ҳаётини синовлар пайтида ҳам Чингиз Айтматов билан бирга ўлашган интилдик.

1990 йилнинг ёзида Ўш вилоятида

четдан келган ёвуз кучлар ўзбеклар билан қирғизлар орасига атайлаб низо уруғини сочган кунларда Чингиз Айтматов Москвадан қўнғироқ қилиб, мени сўрабди. Тополмагандан кейин Зиёд Исмолович Есенбоевга ўзининг

телефон рақамини бериб, «Кечки пайт телефон қилсин» деб тайинлабди. У пайтда Чингиз Айтматов Кремлда М.Горбачёвнинг давлат маслаҳатчиси бўлиб ишлар эди. Мен Ўш ғожеаси ҳақида гапочилса Чингиз Айтматовга нима дейишимни куни бўйи ўйлаб юрдим-да, кеч соат 11 ларда Дўрмондан унга қўнғироқ қилдим.

Овози бўёқ эшитилди, наридан-бери саломлашди-да:

— Ўшда аҳвал жаман-ку! — деди.

— Хабарим бор. Раҳбарларимиз эл-юртни тинч сақлаб туриш учун иложи бўлган ҳамма чорани кўришпти.

— Биз не қиламиз?

— Телефонда ҳеч нарсга қилиб бўлмайди, Чингиз Тўрақулович! Иложи

Катталардан рухсат олсам эртагаёқ етиб бораман. Эрталаб хабарини бераман.

Ҳақиқатан, эрталаб ўзимизнинг Вазирлар Маҳкамасидан қўнғироқ қилишиб, Чингиз Айтматов махсус самолётда учиб келётганини, Тошкент-2 аэропортига қайси соатда қўнишини айтишди.

Мен Одил Ёкубовга қўнғироқ қилдим, Чингиз Айтматов билан телефонда гаплашганимизни, агар зарур деб топилса у билан Ўшга бирга боришимизни айтдим.

Кейин ҳаммамиз аэропортда учрашдик. Чингиз Айтматовнинг бир ўзига алоҳида самолёт берилган экан.

Ўшга бориб қўнганимизда энди кун ботаётган эди. Кўчаларда автомат ушлаган ҳарбийлардан бошқа ҳеч ким йўқ. Ваҳимали бронетранспортерлар юрибди. Хонадонларнинг эшик-деразалари берк, уйлар сув қуйгандай жимжит, магазинлар, бошқа жамоат бинолари ёпиқ.

Шундан кейинги воқеалар Чингиз Айтматовнинг «Известия» газетасида 1991 йилнинг 31 июлида бир саҳифа бўлиб босилган, ўзбекчаси Иброҳим Ғафуров таржимасида «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» рўзномасида 9 августда чоп этилган эссесиде жуда ёрқин акс эттирилган. Ўш ғожеаси ёвуз кучлар томонидан ташкил этилганлиги эссенинг «Тоғ қўчкиси устида қаргалар қағиллаши» деган сарлавҳасидан ҳам сезилиб турарди.

Мен Чингиз Айтматов ёзган нарсаларни такрорламаган ҳолда, ҳақиқат ва шафқат шундай оғир вазиятларда одамга нақадар тансиқ туюлишини айтмоқчиман. Чунки икки биродар халқ вакилларини бир-бирига қарши гиж-гижлаган махфий кўчлар зўр бериб ёлгон овозлар, уйдирма мишмишлар тарқатмоқда эди. Бу ёлгонлар одамларни шафқатсизлик билан ўч олишга ундар эди. Шу вазиятда чин ҳақиқатни билиш ва уни одамларга айтиб, уларнинг дилида раҳм-шафқат туйғусини уйғотиш энг муҳим вазифа бўлиб қолди.

Аммо Ўшнинг собиқ раҳбарлари (кейинчалик улар ғожеанинг сабабчилари сифатида ишдан қўвилиб, ҳазо олдилар) бизни ҳашаматли хоналарда соатлаб олиб ўтиришди, катта зифат дастурхонлари ёзишди. Бегуноқ одамлар ўлдирилаётган жойда зифат қўнғилга сизгадими?!

Биз тезроқ кўчага чиқишни, маҳаллаларга бориб, китобхоналаримизни қуришни, улардан чин ҳақиқатни сўраб билишни истардик. Вилоятнинг собиқ раҳбарлари ҳақиқатни биздан яширишга интилаётганлари шундоққина сезилиб турарди. Қон тўкилишига ўзлари ҳам сабабчи

учрашувлар

бўлса Тошкентга келинг, учрашиб, маслаҳатлашайлик.

— Бош вазирларинг ҳам шундай фикр айтди.

— Тўғри таклиф! Сиз Тошкентга келсангиз, биз ёзувчи сифатида Ўшга бирга боришимиз мумкин. Сизни ҳамма яхши билади. Ўшда бизнинг ҳам китобхоналаримиз бор. Ўшаларга мурожаат қилсак, икки элни тинчитишда раҳбарларга ёрдам беришимиз мумкин.

— Менинг ўйлаганим ҳам шундай.

бўлганликларини яшириш учун нукул ваҳима қилишди, «Кўчага чиқманлар, отишма тўхтагани йўқ, биз сизларни хавф-хатардан саклаш ҳақида топшириқ олганмиз!» дейишди.

Фожевий таассуротлар изтироби устига ёлгон-яшиқ гаплар азоби қўшилиб, Чингиз Айтматовнинг қон босими кўтарилиб кетди. Икки кечадан бери ухлай олмагани, самолётда узоқ йўл босгани, энг кўп масъулият унинг зиммасига тушаётгани — ҳаммаси бир-бирига қўшилди. Докторлар келиб уни муолажа қилишди.

«Хатарли» деб ваҳима қилишган кўчаларга биз ўша кунни барибир чиқдик. Жўнбушга келган одамлар билан маҳалла-кўйларда мулоқот қилдик, энг оғир фожеалар юз берган Қорасув мавзесига бориб, жабдий-доналардан кўнгли сўрадик. Касалхоналарга кириб, ярадорларнинг ҳолидан хабар олдик.

Хавф-хатар чиндан ҳам бор эди. Чингиз Айтматов ўзининг эссесига бу ҳақда қуйидагиларни ёзган: «Ёзувчи сифатида одамларга сўз айтишимиз керак, шунинг учун келдик. Аммо бундай кескин вазиятда, қонли тўқнашувлар бўлаётган жойда бу ўта соддалик эди. Гуриллаб ёниб турган жаҳолат ёнига сўз билан бориб бўладими? Оломон тўпурмайдики, тошбўрон қилмайдими? Лекин бизнинг ўзбек ва қирғиз китобхонлари билан узоқ йиллик қадрдонлигимиз бор эди, бизни кўйлаб китоблар бир-биримизга боғлаб турарди. Улар кеча бизнинг китобларимизни ҳурмат-эътибор билан ўқиган бўлса, наҳотки бугун бизга қарши қўл кўтарса? Балки улар бизнинг бугунги дардларимиз, изтиробларимиздан огоҳ бўлишар, эҳтибол бизнинг сўзимиз баҳона бўлиб бир нарсани тушуниб етишар: бундай пайтда биттагина чора бор — зўравонликдан қатъиян воз кечиш, айирмачиликдан қатъиян воз кечиш, муаммони тинч йўл билан ҳал этиш».

Чингиз Айтматов умид қилиб айтган бу сўзлар, хайрият, бекор кетмади. Ўша кунни маҳалла-кўйларда учраган яхши одамлар бизни жоҳиллар таъовзидан омон саклади. Лекин беғуноҳ инсонларнинг бошига тушган дахлатли фожеаларнинг гувоҳи бўлган пайтимизда дилимиз ўртаниб, кўзларимизга ёш қуюлиб келди. Бунни ҳам Чингиз Айтматов ўз бадеасида ёзган.

Мақсадимиз икки биродар халқ вакилларини тенг қўриб, орага тушган губорни баҳоли қудрат тарқатиш бўлганлиги учун кўз ёшларимизни ичимизга ютиб, кўпроқ раҳм-шафқат ва одамгарчилик тўғрисида сўзладик.

Қирғиз адаби билан ўзбек ёзувчилари шундай пайтда бир тан, бир жон бўлиб қон тўкилаётган хатарли жойларга келганларини бизнинг ўшлик китобхонларимиз ахшилик аломати деб билишар ва дилларида

бор ҳақиқатни очик айтишар эди. Биз ўша кунни ҳақиқат билан раҳм-шафқат юрға яшашини одамлар орасида кириб амалда қўрдик.

Ўзбеклар орасида қирғизларни ўлимдан қўтариб қолган биродарлар бор экан. Қирғизлар орасида ўзбекларни уйларига яшириб бало-қазодан саклаган одамларни ҳам учратдик. Китобхонларимиз орасида кириб йиққан ҳақиқат зарраларимиз бизга руҳий мадад берди. Кечки пайт ўқовимиз телевизорга чиқиб, ҳар икки халқ орасидаги китобхонларимиз билан бир соатдан ортиқ мулоқот қилганимизда, жойларга бориб ўз кўзимиз билан кўрган ҳақиқатлар билан жуда асқотди.

Ўшанда Чингиз Айтматовнинг ёнида туриб айтган гапларимизнинг туб маъноси шу эдики, юз берган фожеа учун халқларимиз айбдор эмас, балки зўравонлик ва алдамчилик воситасида қокимиятни эггалашга интиладиган кучлар айбдор.

Вақти келиб бу ҳақиқат юзага чиқди. Истиқлол шарофати билан адолат ўрнатилди. Икки халқнинг дўстлигини қайта тиклашда давлат бошликларимиз жуда оқилона тadbирларни амалга оширганликлари, Президентимиз Исом Каримов Қирғизистон Президентини Аскар Ақаев билан Ўш шаҳрида қайта-қайта учрашганликлари кўпчиликка маълум.

Чингиз Айтматов ҳам ўз бадеасида бунни алоҳида таъкидлаб, сўз орасида Одиш Ёқубов билан мени эслаб шундай ёзади:

«Шундай қалтис пайтда бу йирик ўзбек романнавислари сиймосида ўзимга маслақдош одамларни топаганим учун тақдирга шукрона айтаман».

Сўз навбати келганда биз ҳам улкан адиб Чингиз Айтматов билан қадрдонлигимиз ўнлаб йиллардан буюн беғубор давом этиб келаётгани учун тақдирга шукрона айтсак арзийди.

Шахсан мен Чингиз Айтматовнинг йилдан йилга, асардан асарга ўтган сари ўз олдига тобора улкан мақсадлар қўйиб, уларга жасорат ва маҳорат билан эришиб боришига доим ҳавас билан қарайман.

Чунки дастлабки ютуқлардан эсанкираб қолиш ҳам мумкинлигини ўз бошимдан кечирганман. «Уч илди»-дан кейин ёзилган «Қадрим» бўшроқ чиққанига сабаб шу бўлганини Чингиз Айтматовнинг «Алвидо, Гулсари!», «Момо ер» киссаларини ўқиганда сезганман. «Ох кема», «Асрга татийдиган кун» асарларини мутлола қилганимда улкан ютуқлардан эсанкирмайдиган, шухрат юкени полвонларга қўтариб, янада баянд қўйиларга олиб чиқадиغان адиб қанақа бўлишини Чингиз Айтматов тимиолида кузатганман. Шунинг таъсирида «мумкин экан-ку!» деган бир ишонч пайдо бўлган. Мен ҳам аввалги китобларимдан қаноатланмасдан, ижод отини қамчилаб,

кейинги ёзганларимни иложи борица яхшироқ қилишга интилганман.

«Ўзум узумга қараб ранг олади» деганларидек, бир авлодга мансуб адибларнинг самимий ҳавасдан келиб чиқадиغان интилишлари адабиёт ривожини тезлаштирадиган омил эканини амалда кўрганман.

х х х
Чингиз Айтматов билан мактуб орқали ҳам мулоқот қилганимизга битта мисол келтирмоқчиман.

1986-87 йилларда «Юлдузли тунларга» адолатсиз сиёсий айбдор тақилган, «Авлодлар довони» нашриётда териб қўйилган жойида ҳарфлари тарқатиб юборилган кезлар эди. Чингиз Айтматов катта давлат ва жамоат арбоби сифатида қанчалик баянд бўлишига қарамай матбуот саҳифаларида Бобур Мирзо ва у ҳақдаги романини ҳимоя қилиш учун вақт, имкон топди.

Ўша пайтларда унинг «Қиёмат» (ўзбекчада «Қунда» деб аталди) романи атрофида мунозарали фикрлар билдирилмоқда эди. Мен Чингиз Айтматовга мактуб ёзиб, аввало, «Юлдузли тунларни» ҳимоя қилгани учун миннатдорчилик билдирдим. Сўнгра унинг «Қиёмат» романида қўтарилган муҳим бир ҳаётий муаммони — турли диний эътиқодларга мансуб одамларнинг маънавий ҳамкорлигини — тарихда Акбар мисолида кўрганимни ва бу ҳақда роман ёзганимни айтдим.

Чингиз Айтматовдан кўп ўтмай жавоб келди. «Ассалому алайкум, Пиримқул қурдош!» деб бошланадиган икки саҳифалик мактубда қуйидаги сатрлар бор эди:

«Сенинг буюқ Акбар ҳақидаги мулоҳазаларинг, Акбарнинг турли динларни интеграция қилишга интилиши ўта замонавий мавзудир. Бунга, яъни, маънавий интеграцияга одамзод барибир мурожаат қилади, чунки бугунги шароитда инсониятнинг омон қилишига имконият берувчи бирдан-бир йўл ана шудир. Бу ҳақда, албатта ёз ва асаринг учун кураш. Шахсан мен ниятингни маъқуллайман».

Бунга мактуб мен учун Чингиз Айтматов билан бўлган унутилмас учрашувлардан яна бири бўлди.

х х х
Сўнги йилларда Чингиз Айтматов раҳбарлигида Марказий Осиё халқлари маданиятлари ассамблеяси хайрли ишларни амалга оширмоқда. Бу ассамблеянинг Тошкентда ва Бишкекда ўтказилган анжуманларида Чингиз Айтматов билан яна кўп марта тийдор кўришдик.

Ҳамма учрашувларимизни яқунлаб айтишм мумкин, шундай ноёб инсоний ва ижодий фазилатлар эгаси бўлган Чингиз Айтматов билан қадрдонлигимиз 40 йилдан буюн беғубор давом этиб келаётганлигидан ифтихор қиламан ва буюқ адибимизга узоқ умр тиламан.

2000 йил

Ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларига ўтиш даврида жамиятимиз ҳаётида бўлаётган ўзгаришлар, иқтисодий, сиёсий, маданий-маърифий ислохотлар фуқароларнинг онги, турмуши ва тафаккур тарзига таъсир кўрсатмоқда. Дарҳақиқат, шахснинг ижтимоийлашуви, ижтимоий-сиёсий, маданий неъматлардан баҳраманд бўлиши, ҳуқуқий кафолатлангани шахсий, оилавий ҳаёт учун ҳам аҳамиятлидир.

«Бу соҳада ишларимизнинг пировард мақсади, — деб таъкидлайди И.А.Каримов, — иймон-этиқоди бутун, иродаси бақувват, эркин фуқаро маънавиятини шакллантиришдир, яъни мустақил дунёқарашга эга, аждодларимизнинг бебаҳо мероси ва замонавий тафаккурга таяниб яшайдиган баркамол шахс — комил инсонни тарбиялашдан иборат».

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг қабул қилиниши таълим-тарбия соҳасининг янада тақомиллашувиغا қаратилган бўлиб, у инсоннинг ақлий салоҳияти билан белгиланади. Бу масаланинг биринчи томони. Иккинчиси, Ўзбекистон Республикаси мустақиллигини мустаҳкамлаш жисмонан соғлом, ақлан етук, ахлоқий пок, маънавий баркамол авлодни воғга етказиш давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланади.

Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» номли маърузасида таълим тараққиётининг концептуал асослари ишлаб чиқилган. Мамлакатимизнинг келажаги, истиқболи миллий дастурни ҳаётга тадбиқ этиш билан боғлиқдир. Миллий таълим-тарбия тизимини ривожлантириш ва бошқариш, унинг миллий асоси, негизини мустаҳкамлаш, миллий анъаналарнинг, маънавий қадриятларнинг кенг миқёсда тикланиш жараёни бу соҳани янада демократлаштириш ва эркинлаштиришнинг шарт-шароитларини, имкониятларини яратмоқда.

Миллий дастурда маънавий мусаффо инсонни тарбиялашнинг умумий қонуниятлари, тамойиллари талқин қилинади.

Миллий тикланиш ва миллий

Баркамол инсон тарбияси

тараққиёт, жамиятимиз ҳаётида юз бераётган туб ўзгариш ва янгиланишлар бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берадиган юксак малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш масалалари билан боғлиқдир.

Мамлакатимизда узлуксиз таълим тизими мактабгача тарбия, бошланғич, умумий таълим, ўрта махсус билим ва касб-хунар таълими, олий мутахассислик таълими, бакалаврлик ва магистратура, аспирантура, докторантура, қўшимча касбий таълим — қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишлари бўлиб, бу масалаларга давлат ва ҳукумат катта эътибор бермоқда.

Маънавий етук инсон тарбияси миллатимизнинг миллий раванқ топиши учун хизмат қилмоғи лозим. Тарбиянинг бу соҳаси миллий ва умуминсоний қадриятлар мафқурасини ўрганиш ва унга суянган ҳолда содир бўлади. Бу айни вақтда миллий ўзлигини англаш йўллари билан бири саналади.

Таълим-тарбия тизимини бошқариш ва ислоҳ қилиш фақат шу соҳа бўйича мутасадди ҳодимларнинг иши, вазифаси бўлиб қолмасдан, бутун жамиятнинг зиммасидаги ишдир.

Ўзбек модели маданият, фан, таълим, санъатга ҳам тааллуқлидир. Бозор муносабатларига ўтиш даврининг беш тамойили ўзбек моделининг негиз тоши саналади.

Бинобарин, таълим жараёни

ҳам, тарбия ҳам ҳаёт томонидан тасдиқланаётган беш тамойилнинг назарий ва амалий қоидаларига мувофиқ равишда ривожланади.

Бозор иқтисодиёти талаби жаҳон андозалари талаблари асосида фан ва ишлаб чиқаришни уйғун ҳолатда, замонавий технологик жараёнларни таълим соҳасига тадбиқ этишни тақозо этади.

Бугунги кунда таълим тизимини ислоҳ қилиш, уни молиялаш, моддий-техника асосини мустаҳкамлаш билан белгиланади. Бу масалалар давлат томонидан режалаштирилган.

Таълим соҳасидаги ислохотларни ҳаётга қўллашда раҳбар кадрларнинг масъулиятини ошириш замон талаби, ҳаёт эҳтиёжи. Раҳбарнинг фазилати, раҳбарлик услубларини маънавий, инсон руҳиятига таъсир қилиш билан уйғун олиб бориш, бошқарув санъатини эгаллаш омиллари билан ўлчанар экан, унинг самарали усуллари, йўллари, воситаларини кашф қилиш ижодий ишдир.

Нодавлат таъкилотлар демократия шароитларида таълим тизимини ислоҳ этишда муҳим ўрин тутadi. Маҳалла қўмиталари, хайрия жамғармалари, ижтимоий-сиёсий институтлар, жамоат ташкилотларининг мактаб билан маданий-маърифий ишларни амалга ошириш ишлари ҳозирча кўнгилдагидай эмас. Уларнинг фаолиятларидаги амалий ишлар, тадбирлар замон талаби, ижтимоий тараққиётнинг жадал суръатларидан орқада қолмоқда. Таълим соҳасидаги тадбиркорлик, менежер ва маркетинг таълими нисбатан оқсаяпти. Мулкдорлар синфини таълим системасининг моддий асосини мустаҳкамлашга жалб этиш яққол кўзга ташланмаёпти. Маърифий ислохотлардаги назорат ва ижро етишмапти.

Бозор иқтисодиётига ўтиш ташаббускорлик ва тадбиркорлик, сўз ва амалий иш билриги, мустақил фикрлаш, ёруғ мақсадга интилиш, Ватан, халқ, миллат раванқи йўлида фидойи бўлишни талаб қилар экан, бу таълим-тарбия тизимига ҳам дахлдор бўлиб, маънавий етук инсон муаммосини ҳал этишга қаратилгандир.

Гулнора ИСМОИЛОВА

1 Каримов И.А. «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз». Т., «Ўзбекистон», 2000й., 25-бет.

Агабиёт ва маънавият

Маънавият, тарбия билан боғлиқ ишларга ҳозир фақуллодда бир эътибор билан қаралаёпти. Унинг давлат сиёсати даражасига кўтарилиши эса бу ишни амалга ошириш билан шуғулланадиган кишилар олдидagi масъулият қанчалик катта ва залворли эканлигини кўрсатади. Президентимиз Ислоҳ Каримов «Тафаккур» журнали бош муҳаррири билан қилган суҳбатда Абдулла Авлонийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир» деган фикрини эслашлари билан бу масаланинг ниҳоятда долзарблигига эътиборни қаратдилар.

Чиндан ҳам улуғ маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки унданда муҳим ва долзарбдир. Ҳўш, маънавият масаласи ва у билан бевосита боғлиқ бўлган ёшларга тарбия эриш ишлари шу даражада муҳим экан, бунга амалга ошириш бевосита вазифаси бўлган кишилар, яъни бизлар бу борада нималар қилдик, янада аниқроғи, нималар қилишимиз керак? деган савол ўз-ўзидан пайдо бўлади. Очиги, бу соҳадаги ишларимиз талаб даражасида, деб бўлмайди. Ҳақи ушбу долзарб масаланинг моҳиятини чуқур англаб олганимиз, уни яхлит, талаб даражасидаги бир тизимга келтириб, мавжуд имкониятларни шунга сафарбар этган ҳолда ишларни олиб бораётганимиз йўқ. Бу ишни муваффақиятли амалга оширишда қайси усул ва қайси воситалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади, деган муаммо ҳам, назаримизда, очик турибди. Ваҳоланки, ёшлардаги маънавий шаклланиш жараёни ҳамма тафаккур кўринишларидан тўғри ва оқилона фойдаланилгандагина кутилган натижалар бериши мумкин.

Маълумки, ёшларнинг маънавиятини қамолга етказишда уларнинг турли илм сирларидан воқиф

бўлиши қанчалик муҳим бўлса, миллий қадриятларга амал қилиб, халқимизнинг урф-одатлари, удуларини пухта эгаллаб, ватанпарварлик ва ифтихор туйғуларини шакллантириш шунчалик зарурдир. Бу йўналишда ёшлар тарбиясига энг кучли таъсир кўрсатиши мумкин бўлган соҳалардан бири, шубҳасиз, бадий адабиётдир. Маънавиятни шакллантириш билан боғлиқ ишларнинг бош ташаббускори ва ташилотчиси бўлган Президентимиз ўзининг нутқ ва суҳбатларида бадий адабиёт намуналарига тез-тез мурожаат этишларининг у ёки бу ёзувчининг асарларидан мисоллар келтириш орқали ўз фикрларини янада таъсирли, тушунарли қилиб баён қилишларининг ва, умуман, ижод аҳлига алоҳида бир ҳурмат ҳамда эътибор билан қарашларининг боиси ҳам, бизнингча, шу билан изоҳланади. У кишининг бир гуруҳ ёзувчиларга қарата «... маънавий инкирроздан чиқишда сиз қалам-кашлар энг асосий етакчисиз. Менинг фикрим шундай. Етакчи деганимнинг боиси шундаки, одамлар сизга эргашади, энг катта кучингиз — бу қалам, асарларингиз. Одамлар шунга муҳтож, улар сиёсий нуктаи назардан уйғонди; лекин уларга маънавий озиқ жуда зарур»¹, деган гаплари ҳам бежиз айтилмаганлиги аёндыр. Шундай экан, биз — шу ишларни амалга оширишга даъват этилган кишилар ёшларга берилаётган маънавият сабоқларида бадий адабиётдан қанчалик унумли фойдалансақ, шунчалик мақсадга мувофиқ иш бўлади. Чунки инсон ўзига таъсир этган нарсанингина эслаб қолади, шунга амал қилишга интилади. Таъсирланиш эса, табиийки, ҳар хил ҳиссий ҳолатлар орқали ўтади. Ҳозир мактабдан бошлаб ёшлардаги ҳиссиётни тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилаётганлиги ҳам бу жиҳатнинг қанчалик муҳим омил эканлигидан далолат беради. Бундай ҳиссий ҳолатни

¹ И.А.Каримов, «Истиқлол ва маънавият». Тошкент. «Ўзбекистон» нашриёти, 1994 йил, 31-бет.

вужудга келтиришда эса бадий адабиётда бой имкониятлар мавжуд.

Фикрларимизни айрим мисоллар орқали ойдинлаштиришга ҳаракат қиламиз. Маълумки, одамлардаги ўзаро аҳиллик, тотувлик, меҳроқибат маънавиятнинг муҳим қирраларидан бири ҳисобланади. Ўзга халқларни манкуртлаштириш сиёсати ҳукмрон бўлган совет тузуми барбод бўлиб, мустақиллик шароитида яшаётган кунимизда бунинг қанчалик аҳамиятга эга эканлигини англаш қийин эмас. «Агар аҳил бўлсақ, ўзимиздан сотқин чикмаса ўзбек халқини ҳеч ким енга олмайди!» Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг ушбу сўзларида чуқур маъно бор.

Шундай муҳим тушунчаларни ёшлар онгига сингдиришда мураккаб илмий либосга ўралган гап-сўзлардан, қуруқ панд-насихатлардан кўра адабиёт намуналарига мурожаат этиш гоят фойдалидир, деган фикрдамиз.

Масалан, шу нуктаи назардан XX аср ўзбек адабиётининг шоҳ асарларидан бўлмиш Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романини кўздан кечирайлик. Тошкентда Муҳаммад Ражаб қўрбошининг уйида бўлган бир йиғинга Юсуфбек ҳожи ҳам тақлиф этилади. Йиғиндан мурод амал таллашиш бўлиб, ўзбекларнинг бир уруғини иккинчисига қарши қўйиш, шу аснода янги қирғин-баротни вужудга келтириш. Мақсадни англаб Юсуфбек ҳожи бундан қаттиқ ҳаяжонланади. Йиғиланларни инсофга чақирмоқчи бўлиб, айтган сўзлари ва қилган ҳаракатлари эса романда шу тарзда берилади: «Биродарлар! Ўрис ўз ичимиздан чиқадиغان фитна-фасодни кутиб дарвозамиз тағида кўр тўкиб ётибдир. Шундай маҳшур каби бир кунда биз чин ёвга берадиган кучимизни ўз қўлимиз билан ўлдирсак, сен фалон деб қирлишсак ҳолимиз нима бўлади. Бу тўғрида ҳам фикр қилувчи борми? Кунимизни кофир қўлга қолиши тўғрисида ҳам ўйлаймизми ёки бунга қарши

хозирлик кўриб кўйганми?

Ҳожи ўзини тугалмай кўз ёшини оқ соқолига кўйиб давом этди: — Мана биродарлар! Сиз ўз кичиқингиз учун қабр қазиган фурсатда, сизга иккинчилар тобут чопадур. Биз қичқоққа қилич кўтарганда, ўрис бизга тўп ўқлайдир. Сиз дунёда ўзингизнинг ягона душманингиз қилиб қичқоқни кўрсангиз мен бошқа ёвни ҳар замон ўз ақинимга етган кўраман! — деди ва рўмоли билан кўз ёшини артиб ўрнидан турди. — Агарда дунёдан ўтаёзган бир кексангизнинг маслаҳатига қулоқ берсаларингиз бу фикрингиздан қайтинг, биродарлар! Илло Юсуфбек ҳожини ўлдига чиқариб, бу шум ишингиздан мени ташқарида ҳисоблангиз! — деди ва мажлисни ўлтиринг, тўхтанг сўзига қулоқ солмай, ўлтиришни ташлаб чиқди». («Ўткан кунлар», 278-бет).

Кейинроқ Юсуфбек ҳожи рўй берган бу қонли ишлар ҳақида ўғли Отабекка гапириб бера туриб, «Ноилхо, ёлғиз ўзим қичиб қўлимдан келганча қичқоқликларни қочиршига ҳаракат қилдим, теваракка кишилар йўлладим. Аммо тўрт юз жаллоднинг қаршисига қичқан бир кишининг ухдиси бир кишича эди. Муттаҳамлар кўп бечоранинг ёстиғини қуриштишга муваффақ бўлдилар» («Ўткан кунлар», 295-бет) деган сўзларни изтироб билан айтади. Фикримизча, романда берилган бундай тасвир ёш тингловчини бефарқ қолдирмайди. Ноҳилик, ўз манфаатини бошқа ҳамма нарсадан устун қўйиш қанчалик дахшатли натижалар беришини у фақат ақли билан эмас, балки бутун вужуди билан ҳам ҳис этади, деб бемалол айтиш мумкин. Ёшларга бундай таъсир кўрсатиш мумкин бўлган асарларни эса адабиётимиздан кўплаб топиш ва келтириш мумкин.

Маънавият ҳақида гапирилганда шарқона одоб хусусида ҳам қисман тўхталиб ўтишга тўғри келади. Албатта, одоб кенг қамровли тушунча. Ахлоқ назариясида унинг ўзига хос таъриф-таъсифлари борлиги шубҳасиз. Шунинг баъзи кўринишлари бадий адабиётда қандай ифодаланганлиги ҳам эътиборга сазовордир. Яна «Ўткан кунлар»га мурожаат қилайлик. Романнинг бошланиш қисмида шундай бир тафсилот берилди. Отабек уйларида хизмат қилиб юрадиган Ҳасанали деган кекса киши билан Марғилонга савдо ишлари билан келади. Ҳасанали бу ерда бир оз бетоб бўлиб қолади. Отабекни излаб карвонсаройга Юсуфбек ҳожи танишининг ўғли Раҳмат ва унинг тоғаси Ҳомидлар келишади. «Отабек

меҳмонларни танчага ўтқузиб, фотиҳадан сўнг Ҳасаналидан сўради:

— Тузукмисиз, ота?

— Худога шукр, — деди Ҳасанали, — боягидан бир оз енгилладим. Мазмунни ис теккан экан.

— Баъзи юмушлар буюрсам...

— Буюрингиз, ўғлим.

— Раҳмат, ота бўлмаса бизга чой қайнатиб берсангиз-чи.

— Хуб, бегим.

Ҳасанали чикди. Раҳмат Отабек билан яна бир қайта соғлиқ сўрашгандан кейин сўради:

— Бу киши кимингиз бўладир, бек ака?

Отабек Раҳматнинг саволига жавоб бермай эшикка қаради. Ҳасаналини ҳужрадан узоқлатиб, сўнгра жавоб берди:

— Қулимиз.

Бу сўздан нима учундир Ҳомид ажаланган эди.

— Қулингиз?!

— Шундоғ («Ўткан кунлар», 12-13 бетлар).

Шу келтирилган парчадаги Отабекнинг кучли бир истиҳоло билан Ҳасаналига «Баъзи юмушлар буюрсам...» деган сўзлари, шунингдек қимлиги ҳақидаги сўроққа унинг ўзи ҳужрадан узоқлагандан кейингина «Қулимиз» дейиши ўқувчи эътиборини тортмаслиги мумкин эмас. Тасвирнинг моҳиятига чуқурроқ кириб борилса, бу ерда буюк адибимиз Шарқ кишиларига, аниқроғи ўзбекларга хос бўлган иккита гўзал фазилатларга ишора қилаётти. Буларнинг биринчиси, гарчи хизматкор сифатида олиб юрилган бўлсада, хаста одамга иш буюриш қанчалик одобга зид эканлиги ва Отабек шунга истиҳоло қилаётгани, иккинчиси эса, Ҳасанали ҳужрадан узоқлашгандан кейингина унинг қимлигини меҳмонларга айтиши билан Отабекнинг юксак фаросат эгаси эканлиги намоён бўлади. Ёзувчининг юксак маҳорати туфайли аждодларимизга хос бўлган маънавий гўзалликнинг бадий ифодаси одамларга, хусусан, ёшларга қанчалик таъсир кўрсатиши мумкинлигини таъкидлаб ўтишга ҳожат бўлмаса керак.

Демак, шу мисоллардан ҳам кўринаётки, ёшлардаги маънавий-ахлоқий фазилатларни шакллантиришда бадий адабиётнинг аҳамияти гоят каттадир.

Умурзоқ ЎЛЖАБОВ,

Гулистон Давлат университети,
филология фанлари номзоди.

ДОҲОЛАР БИСОЛТИДА

Ота пандига сан доим қилгил амал,
Юрарсан бахтиёр бўлиб ҳар маҳал.
Отангни, онангни севинтир тамом,
Бу хизмат етқургай тилакка

мудом.

Юсуф Хос Ҳожиб

х х х

Сен отанга ҳар на қилдинг

яхшилиқ,

Кут болангдин яхшиликка

яхшилиқ.

Аҳмад Доғиш

х х х

Одоб ва фазилатнинг боши тилни
тийиб туришдир.

Маҳмуд Қошғарий

х х х

Улғулар не берса емасман дема,
Қулингга ол, озинг тегиз, емасанг
ема.

Аҳмад Югнакий

х х х

Ўзингга оро бергунча, эй ўғил,
Яхшиси шулки, овлатил кўнгли.

х х х

Яхши ишларингга тўлсин бу
жаҳон,

Номинг ер юзида қолсин кўп
замон.

Абдурахмон Ҳомий

х х х

Болага сажда қилманг: улғайганда
у жонингизни олади.

П.Буаст

х х х

Агар сиз болаларнинг
шухликларига йўл бермасангиз, унда
ҳеч қачон доғишмандларни дунёга
келтири олмайсиз

Ж.Ж.Руссо

х х х

Қўпол куч ишлатганга қараганда
яхши гап билан ҳар доим кўпроқ
натижага эришасан.

Эзоп

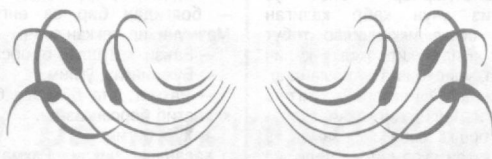
х х х

Фарзандларингиз қабрингиз устида
йигдай олишлари учун уларнинг кўз
ёшларини тўкманг.

Пифагор

Абдуғаффор
Убайдулла ХУМОРИЙ

Қалбим садолари

Мен кекса ижодкор Абдуғаффор Убайдулла Хуморийнинг рубойилар мажмуаси билан танишиб чикдим. Бу рубойиларнинг аксарияти донолик, панд-насихат хумори билан ёзилган дейиш мумкин. Уларнинг бош фазилати катта ҳаёт тажрибасига эга бўлган донишманд қалб садолари эканлигидадир. Шунинг учун ҳар бир тўртлик ўқувчига фикран нимадир беради, у ёки бу даражада унинг онги ва кўнглига ижобий таъсир ўтказadi. Яхши бир муҳаррир назаридан ўтса, Хуморий рубойиларини бемалол нашр этса бўлади.

Иброҳим ҲАҚҚУЛ

Рубойилар

Хатмдан сўрата ризқи
рўзинини,
Атрофга қарагин, оғини кўзинини.
Миннатсиз кун ўтказ, ҳатто
бўлсанг ҳам,
Офат таъмалардан тўтгин
ўзинини.
х х х
Из тушмаса сажрога сўфтоқ йўл
қайда?
Йигитмаса филанар, дарё, кўл
қайда?
Имон-инсоф бўлмаса ҳар
биринида,
Мўл-кўлликни танбас ҳалол кўл
қайда.
х х х
Отақир ҳақонинг, оинага бош,
Ҳаётга бошловчи туганмас бардош,
Усин-қиз, фарзандин, гул-пола
десаи,
Она гул-полага нур берган кўёш.
х х х
Одат ўзди тутмаса одатдан устун,
Ўзин пастигиндан хаварсиз бўтун
Исроқини кишилар онда уи кас,
Оҳ-фаросатсиз, маънабий
юлун.

х х х
Арабга юртмаса гулгани ёла,
Ўнфран азоб берса, прани даъла,
Нафсинг бузук бўлиб, тўймаса
агар,
Азизин келинмай, кўзинини бола.
х х х
Саломдан бошланур тўлофот
бош,
Кўнглига тос тушган кўнгли
қарашин.
Безда ранжитмаса
суҳбатдошинини,
Сўзини ҳам тавфидуқ тарози
тошин.
х х х
Қарашинг ўтқидир, эй
нозикинида,
Хўсиниға нуфтанни ёнонида хон.
Хўморинг ўлдирмоқ қасдинг бўлса
ҳам,
Ошиққа фон берар набинеданг бол.
х х х
Мен борманни-йўлғини, дунёга не
ган,
Сен борсан ё йўлсан, сўратас ҳор
ҳам.

Биз бўлмасак дунёда сўзан
фононим,
Тўн-сўнлар оғинмаса, ҳаёт
бўлмас фан.
х х х
Инсоннинг тилиги донм адолат,
Ҳаёт горраҳаси тўпа алолат.
Истайсан турмушда
пахиликларини,
Билмайсан йўлнинг қулар
таполат.
х х х
Олам ҳамма учун кене
меҳмонхона,
Ҳаёт эртақлари тексиз офсона.
Бунда нуфусандир ошму
нафҳаш,
Париб-пратган учур хошона.
х х х
Қариллар ўйи, ул онанзор,
Нотакбул фарзанддан текса ҳам
озор.
Деразадан қарор ҳор кун
мўлтираб,
Ораб ўлгур пна шу ёмонга дор.

ТУРКИСТОНДА ПАХТАЧИЛИК

Ҳан тўққизинчи асрнинг 60-йилларида Туркистоннинг пахтаси ишқиде ёниб юрган рус саноатчилари, молиячилари, савдогарлари ва судхўр қорчалонлари ёпирилиб кела бошлади. Натижада Туркистонда пахтачиликни ривожлантириш кун тартибига асосий масала қилиб қўйилди. Бунга сабаб, биринчидан 1860-1864-йилларда Нью-Йоркдаги жаҳон пахта бозорига 1 пуд пахтанинг нархи 5 рубль 15 копдан 47 рубль 50 копгача кескин кўтарилиб кетгани, иккинчидан Марказий Россияда жадал ривожланиб бораётган тўқимачилик ва ил-ғазлама саноатининг пахта хом ашёсига бўлган эҳтиёжининг кескин ошиб бориши, учинчидан Туркистон пахтасининг жуда арзонлиги (атиги 4-4,5 рубль) эканлигиде ва ниҳоят, тўртинчидан, Туркистоннинг АКШ, Мисрға нисбатан яқин эканлигиде эди.

Шунинг учун ҳам рус «саноат»чилари Туркистонда пахтачилик ва у билан боғлиқ саноат тармоқларини ривожлантиришга ўз эътиборини қаратди. Сақланиб қолган архив ҳужжатларининг гувоҳлик беришича, 1860-йилда бутун Туркистон ўлкасиде тахминан 25 минг тонна пахта тайёрланган. Аммо шу пахтанинг ўзиёқ бутун Туркистон эҳтиёжи учун етиб ортган, ҳатто хорижга сотиш имконини ҳам берган. Лекин бу микдордаги пахта Россия эҳтиёжини қондирма олмас эди.

Натижада 1864-1913-йилларда ёки яқин 50 йил давомида Туркистонда пахта тайёрлаш 20 баробардан зиёд кўпайиб, 25 минг тоннадан 532 минг тоннага етди.

Пахтачиликнинг бу қадар жадал ривожланиши ўз навбатида уни дастлабки қайта ишлаш, яъни пахтани чигитдан тозалаш тала ҳолига келтиришга эҳтиёж тудирди. Табиийки, Туркистон пахтасини чигити билан ташиб кетиш уларга қимматга тушар эди. Бундан халос бўлишнинг бирдан-бир йўли Туркистонда пахтани дастлаб қайта ишловчи, уни чигитдан ажратиб, соф толага айланттирувчи заводларни қуриш зарурати тудилди.

Хорижий «саноат»чилар ўз манфаатларидан келиб чиқиб, 1880-йилларда Туркистонда пахта тозалаш заводларини қуришга киришдилар. 1880-81-йилларда Тошкент, Қўқон ва Каттакўрғон шаҳарлариде илк пахта заводлари қуриб, ишга туширилди. 1913 йилга келиб, Туркистонда пахта тозалаш завод-

лари 228 тага етди. Бундан ташқари, рус саноатчилари Хива хонлигиде 11 та, Бухоро амирлигиде эса 26 та пахта заводига эгалик қилишарди. Бу йилга ўртача 8 тадан пахта заводи қурилди, демакдир. Аммо бу заводлар тўлиғича рус саноатчи ва молиячи буржуазиясига қарашли эди. Масалан, «Ака-ука Вадьевлар савдо уйи» ўлкадаги 30 та пахта тозалаш ва 5 та ёғ-совун заводига эга, Яушевлар, Давидовлар, Семхяевлар, Понтеяховлар фирмалари ҳам шундай нуфузга эга эди ва ҳоказо.

Туркистонда пахта тайёрлаш, сотиб олиш ва сотишни монополия қилиб олган бундай фирмалар катта бойлик тўплалар. Жумладан, Москва «Савдо-саноат уйи», «Катта Ярослав мануфактураси», «Владимир Алексеев» жамияти, «Ака-ука Шлосберг савдо уйи» негизиде ташкил этилган «Беш-Бош» фирмаси жами 146 та жинга эга бўлган 45 та пахта заводиини бошқариб, Туркистонда етиштирилаётган ялли пахтанинг деярлик 50 фоизини сотиб олиш ва сотиш билан шуғулланиб, мўмай даромад олар эдилар.

Туркистонда пахтачилик ва у билан бевосита боғлиқ бўлган пахта тозалаш саноатининг юқори суръатлар билан ривожланиши бир томондан Россия тўқимачиларининг Туркистон пахтасига бўлган эҳтиёжини йилдан-йилга тўлароқ қондиршга, иккинчидан рус молиячилари, саноатчилари, судхўр савдогарларининг бойишига олиб келган бўлса, бошқа томондан маҳаллий меҳнаткаш халқ аҳолисини оғирлашувиға сабаб бўлди.

Рақамларнинг гувоҳлик беришича, биргина Тверь тўқимачилари Туркистон пахтаси ҳисобидан 1913-14-йилда 1 млн. 893 минг рубль соф фойда қўрган бўлса, 1915-16-йилда бу кўрсаткич салкам 10 миллион рублнни ташкил этди. Агар бутун Россия тўқимачилик қорхоналарининг Туркистон пахтасидан олган соф даромадини бунга қўшсак, бир неча оз миллион рублнни ташкил этганиги аён бўлади. Умуман, Россия 1880-1917-йиллар давомида ўлкамиздан 225,8 миллион пуд пахта ёки 2,1 миллиард олтин рублга тенг микдорда тала олиб чиқиб кетиб, миллиардлаб рубль соф фойда олдилар. Кискаси, шу давр ичиде Россия хазинасига тушадиган даромад ҳажми йилга 23 миллион рублдан 22,2 млн. рублга етди.

Аммо шу даврларда маҳаллий аҳоли-

нинг аҳоли йилдан-йилга оғирлашиб борди. Масалан, 1912-йилда аҳолининг давлат банклариде қарзи 27 млн. 500 минг рубль, хусусий банклардан эса 129 млн. 200 минг рублнни ташкил этгани ҳолда солиқлардан тушадиган давлат даромадлари 23 млн. рублдан ошиб кетди. Бунинг устиға маҳаллий аҳолининг серхосил унумдор ерлари Россиядан кўчиб келганларга олиб берилди. Н.Н.Жемчужниковнинг гувоҳлик беришича 1917-йилда Сирдарё вилоятида 476600, Фарғонада 75000, Самарқандда 3000 десятина ер маҳаллий деҳқонлардан тортиб олинди, Марказий Россиядан кўчиб келганларга берилди. Маҳаллий ишчи қўниға 30-50 тийин иш ҳақи олар, иш вақти эса 12-14 соатни ташкил этарди. Бунинг устиға аҳоли учун зарур бўлган махсулотлар нархи мунтазам ошиб борган бўлса-да, иш ҳақи ўзгармасдан қолди. Бу ҳол пахтакор-деҳқонларнинг ва пахта тозалаш заводлари ишчиларининг яшаш шароитига салбий таъсир қўрсатди.

Туркистон пахтасини янада арзон ва тезроқ ташиб кетиш истағиде ўлкада темир йўл қурилишини ҳам бошлаб юбордилар. Илгари пахта туялар қарвони билан ташиларди. Масалан, Фарғонадан Москвага қарован 18-20 кунда етиб борарди. Натижада 1 пуд пахта 2 рублга тушарди. Дастлаб Красноводск (Туркманбўши) — Тошкент, сўнг Тошкент — Оренбург темир йўли қурилган, унинг нархи сезиларли даражада тушиб кетди. 1883-1905-йилларда темир йўл орқали 69,4 млн. пуд, 1906-1912-йилларда 75,9 млн. пуд пахта толаси ташиб кетилди. Бундан ташқари катта микдорда пахта ёғи, филла, чигит, қунжара, қуруқ ва ҳўл мева ҳамда бошқа махсулотлар сув текинга олиб кетилди.

Шундай қилиб, ҳаётин зарурат Туркистонда пахтачилик ва у билан боғлиқ саноат тармоқларини, биринчи навбатда пахта тозалаш саноатини ривожлантириш билан нафақат ўлка иқтисодини, балки бутун аҳоли ҳаёт тарзини пахтачиликка боғлиқ қилиб қўйди. Амалда ўлкада пахта яқкаҳокимлиғига асос солинди. Шунга қарамай, Туркистоннинг Россия саноатидеги салмоғи атиғи 1,8 фоизга тенг эди, ҳолос. Чўнки Туркистон асосий хомашё базаси бўлиб, унинг халқи ва бойликлари ўзгалар учун хизмат қилган эди.

Искандер ХАЙИТОВ

Мумтоз санъат маликаси

Ўзбек миллий мумтоз санъатини академик Юнус Ражабий, Аброр Хидоят, Шукур Бурхон, Сора Эшонтўраева, Олим Хўжаев, Соиб Хўжаев, Саодат Қобулова, Комилжон Отаниёзов, Отажон Худойшукуров, Толибжон Бадинов, Очилхон Отахонов ва Муножот Йўлчиеваларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Улар ўзларининг юксак маҳоратлари билан ўзбек миллий мумтоз санъатини ривожлантиришга муносиб ҳисса қўишлари билан бирга, ўзларига ҳам шу маънода улкан ҳайкал қўйдилар. Айтиш мумкинки, шу санъаткорлар сабабли ҳазрат Навоий, Машраб, Огаҳий, Увайсий, Нодира, Зебунисо каби шоирларимиз ҳам иккинчи ҳаётларини яшай бошладилар. Худди шундай санъаткорларимизнинг ўзлари ҳам шу шоирларнинг ўлмас асарлари боис чин маънода мумтозлик даражасига кўтарилдилар. Айни вақтда асрлар давомиди

ардоқланиб, оғиздан-оғизга ўтиб, қўиланиб келинган Шарқ халқларининг, жумладан ўзбек миллатининг бетакрор санъати саналимиш «Шашмақом» ҳам нотага туширилиб, абадулаб ад санъатимиз мулкига айланди.

Анъаналарга бой шеърятимиз ҳазрат Навоий, Машраб, Увайсий, Нодира, Огаҳийдек улуғ шоирларнинг яратган асарлари билан мумтозлик даражасининг юқори босқичларига кўтарилган бўлса, Саодат Қобулова, Юнус Ражабий, Комилжон Отаниёзов, Отажон Худойшукуров, Муножот Йўлчиева сингари бетакрор талантларнинг маҳорати билан миллий санъатимиз юксак уфқларга эришди. Зеро шеърятсиз қўшиқчи камол топмайди.

Ана шундай бетакрор қўшиқчилик санъатимизнинг ёрқин юлдузларидан бири Саодат Қобуловадир. Ўзбек ва Ғарб мумтоз санъатини мукаммал ўзлаштирган, ўзига хос

ижроси билан турли миллат намоёндаларининг таҳсинига сазовор бўлган бу толмас санъаткор 60 йилдан бери Ватанига, миллатига хизмат қилиб, муқаддас бурчинни адо этаётир.

Фаргона водийсининг Марғилон шахрида санъатга ихлос қўйган оилада дунёга келган Саодат Қобулова 13 ёшлиғидаёқ бу муътабар даргоҳга илк қадамни қўйиб, ўзининг жозибали овози билан бадиий тўғаракларда қатнашиб, пахтакорлар хузурида ўз санъатини намоён қила бошлайди. Ўша кезлардаёқ қизчаниннг кўнгираддай ширали овози Марғилондаги, кейин республикадаги санъаткорларнинг ҳам диққат-эътиборига тушади. Шу тариқа ўн етти ёшга тўлмаган қизалоқ Тошкентдаги Муқимий номидаги Ўзбек Давлат муסיқали драма театрининг артист-хонандасига айланади. Саодат Қобулова тўла маънодаги санъат

Маънавий аҳтиёж

Ўзбек халқининг қадим-қадимдан авайлаб сақлаб келган ва неча-неча авлодларнинг маънавий мулкига айланган асарлар, миллий анъаналар, урф-одатлар, диний расм-русумлар ва бошқа маънавий қадриятлар сталинизм қатағони — мустамлака йилларида ҳар томондан исканжага олинди.

Хусусан ўзбек халқ ижодиётининг баъзи намуналари одамларнинг онгини эскилик сарқитлари билан захарлайди, уларнинг эътиборини совет тузумидан четга тортади, деб қораланди. Файласуф олимлар Ж.Туленов ва З.Ғафуровлар берган маълумотга кўра 1952-йилнинг 28-31-март кунларида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг «Адабиётчилар уйи»да ўтган

муҳокамада «Алпомиш» достонида хонлар, беклар мактаплари, «Алпомиш» меҳнаткаш халқнинг олижаноб фазилатларини ва оруз-умидларини ўзида ифода қилмай, аксинча у қонхўр бек, золим сифатида харакат қилади, деб даъво қилинди. Натижада, дoston китоб дўхони пештахталаридан йиғиштириб олинади. Бу эса ўзбек халқига туҳмат, миллий қадриятларини ерга уришдан бошқа нарса эмас эди. Хоразм халқ қўшиқларига нисбатан ҳам ана шундай муносабатни кўриш мумкин. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 1953-йил 19 мартда ўтган йиғилиши қарориди шундай дейилади: «Хоразм халқ ашуалари деб эътиштирилаётган дoston парчаларини кўпи сарой шоирлари томонидан майдонга келган ҳоким синфнинг тазийҳи оидига юзага келган асарлардир. Вазифа — халқ ижодиини намуналарига ҳам тетик қўиш билан қараб, тўғри танлай билишликдан

иборатдир» (ЎЗР. МДА. фонд-2356, I-руҳхат, иш 318, 3-4-бетлар).

Шунга ўхшаш қарорлар санъат ва адабиётга салбий таъсир кўрсатади. Халқимиз миллий руҳи, удумлирига мос келмайдиган «маданият» билан алмашина бошлади.

Иққилобнинг биринчи йилларидан бошлаб, Ўзбекистон ҳаётида янгича байналмилал байрамлар, театрлаштирилган оммавий инсценировкалар, митинг концертлар вужудга келди.

30-йиллар бошларидан эътиборан янги байрамлар соясида халқ байрамлари эътибордан четда қола бошлади, ҳатто 80-йилларда баъзи раҳбарларнинг субъектив қарашлари натижасида халқ байрами Наврўзни нишонлаш таъйиқлаб қўйилди. Баъзи шахслар Наврўз ўрнига ясама «Навбахор» номи янги байрамни таъйиқ қилишди. Аммо халқ уни қўллаб-

билан шу масканда яқиндан таниша бошлайди. Мусиқани юракдан ҳис этиш даражасига кўтарилди. Машҳур мусиқачилар билан бирга тинмай ишлайди. Устозлар ҳам қизчанинг иқтидори юзга чиқишига кўмаклашадилар.

Ўзбекистонда кўзга кўринган санъаткорлар Саодат Қобуловага фақат ҳушовоз хонанда сифатида эмас, спектаклларда ролларни яхши ижро этувчи актриса сифатида ҳам қарай бошладилар. Улар ёш қизчада ўзбек миллий мумтоз санъатининг келажагини кўрадилар. Шу тариқа санъат ахли бу қизчанинг иқтидори тўла намоён бўлишига ҳар томонлама ёрдам беришади.

Саодат Қобулова Муқимий театрида «Нурхон» мусиқали спектаклида Нурхон, «Тоҳир ва Зухра»да Моҳим ва Қамар, «Қасам» спектаклида Зухра, С.Абдулловичнинг «Қурбон Умаров» асарида Баҳри образларини яратиб, олқишларга сазовор бўлади. Бу спектакллари томоша қилган Усмон Юсупов ҳам Саодат Қобулованинг маҳоратига қўйил қўлиб, Фарб кўшиқчилик санъати билан ўзбек миллий санъатини уйғунлаштириш ва ривожлантириш ниятида уни Москвага, П.И.Чайковский номидаги консерватория қошидаги опера студиясига ўқишга юборади.

Саодат Қобулова Москвада жуда оғир синовлардан ўтишга мажбур бўлди, чунки ўзбеклар шу пайтгача Фарб вокал санъати билан таниш эмасди. Мумтоз санъат аъёналарини давом эттирувчи ўзбек миллий санъаткорлари ўз шоғирдларини шу йўналишда тарбиялашди. Ўзбек миллий чолғу асбоблари ҳам шунга мосланган эди. Фарб вокал санъати эса мутлоқ бошқа йўналишда ва ўзбек миллий

мусиқасига унча мос келмайдиган чолғу асбобларда ижро этилар, товушлар ҳам шунга мослаштириллар эди. Демак мутлоқ бошқа йўналиш ва бошқа ижрога ўтиш осон иш эмас эди. Саодат Қобулова ҳар иккала санъатнинг ўзига хос хусусиятларини тўғри англаган, ҳис қилган ҳолда уйғун бир йўналиш асосида жуда тезлик билан вокал санъатини ўзлаштириб, машҳур профессорлар К.И.Васкова, Д.Б.Белявскаяларнинг синиқдан муваффақиятли ўтиб, пухта назарий билим ва амалий тажриба билан Москвадан Тошкентга қайтди.

1954 йилдан Алишер Навоий номи Академик Давлат опера ва балет театрида яқхонан хонанда бўлиб ишлай бошлади. Ушунга кезлар опера ва балет театрида Саодат Қобуловдай яқхонан хонандаларга талаб катта эди. Хонанда ўз устида кунт билан ишлаб, тез орада санъати билан танила борди ва ҳурмат-эътиборга сазовор бўлди. Чунки Саодат Қобулованинг овози вокал санъатининг нозик пардаларига мосланмай, айна пайтда Шарқ мумтоз санъатига хос шира, жўшқинлик билан бирга ғамгинлик, қайғу-алам каби турфа туйғуларни ифодалай олар эди. Бу бир томондан Шарқ кўшиқчилик шайдоларига маъқул бўлса, иккинчи томондан Фарб санъатининг ихло-смандаларини ҳам мафтун этарди.

Саодат Қобулова қандай кўшиқни ижро этмасин ҳаммасини юракдан ҳис қилган ҳолда, сўзларни қуй билан уйғун ҳолда тингловчига етказишга уринар эди. Бу ҳол кўшиқчининг жаҳон тан олган улғу санъат асарларини ҳам ижро этишда, уни халққа етказишда катта кўприк вазифасини ўтади.

Санъаткор репертуари кундан-

кун бойиб борди. Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» дostonидаги Жамила, кейин Лайли, «Тоҳир ва Зухра»да Зухра, «Буюк канал» асаридаги Маша, «Гулсара»да Асал, «Дилором»да Дилором, «Майсаранинг иши»да Ойхон, «Зайнаб ва Омон»да Хури, «Қутлуг қон»да Норгул, «Марварид қидирувчилар»да Лейли, «Риголетто»да Жильда, «Травиата»да Виолетта образларини юксак маҳорат билан ижро этди. Бу унга нафақат Ўзбекистонда, ҳатто солиб Иттифоқда ҳам шон-шухрат олиб келди. Ушун пайтларда матбуотда Қобуловани Ўзбекистонда биринчи опера санъатининг ижросини, деб таърифлашди.

Саодат Қобулова ўзбек миллий мумтоз кўшиқчилик санъатига ўз таланти, қобилияти билан қанчалик улкан хисса қўшган бўлса, шу кунларда ёш авлоднинг иқтидорини рўёбга чиқаришда ҳам шундай хисса қўшаётир. Мухтор Ашрафий номидаги Тошкент Давлат Консерваториясида миллатнинг иқтидорли фарзандларига санъат сирларини ўргатиш билан бирга, кўшиқчилик оламидаги барча нозик ва нафосат тушунча-туйғуларни уларнинг қалбларига жо қилмоқда. Ҳар бир кўшиқчининг овозига, шу овознинг паст-баландлиги, қучли, қучсизлиги-ю ҳарангига қараб, чуқур меҳр-муҳаббат билан тарбияламоқда. Унинг шоғирдларининг кўпчилиги халқ ардоғига сазовор бўлган санъаткорлардир. Жумладан Ўзбекистон халқ артисти Муяссар Раззоқова, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Гулнора Бойжонова ва бошқа кўп таниқли санъаткорлар Саодат опани ўзларининг сеvimли устози деб ҳисоблайдилар.

Нодира ҚОБУЛОВА

куватламач, 21-мартдан 21-апрелгача «Инсонлиқни ва табиати эъзолаш ойлти» ичда «Наврўз», «Хотира кўни», «Бойчечак байрам», «Лола сайли» ва бошқа байрамлари ўтказиш тавсия қилиниши хайрли ишларнинг дебачаси бўлди.

Бундан ташқари инқилобга қадар оммавий тарзда нишонланган «Анор сайли», «Қовун сайли», «Узум сайли» каби тантаналаримиз унутилмазди. Ушбу тўқин-сочинлик, фаровонлик, тинчлик, оқийшатилик рамзи бўлган байрамлар асра мафкура, ҳукмронлиги туйфали ривожланмади.

Шахсга сўнгиниш йилларида чиройли байрамларимиз ўрнига портретбозлик, широбозлик жўш урган байрамларга эътибор бериларди. Намойишлар гўё халқ учун эмас, минбарда турган раҳбарлар учун уюштириллар эди. Бунинг устига намойишлар ҳар йили бир хил қолибда ўтказиларди.

Мустақиллик халқимиз маданий-маънавий тараққиётга кенг йўл очиб берди. Президентимиз И.А.Каримов XII қаҳирли Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг X сессиясига сузлаган нутқида «Бозор иқтисодиётга ўтар эканмиз, миллий тарихий турмуш таризимизни, халқимиз урф-одатларини, аъёналаримизни, кишиларнинг фикрлаш тарзини ҳисобга оламиз», — деган эдилар.

Хозирги даврда миллий қадриятларимиз, байрамларимизни тиклаш борисида қўлаб савобли ишлар амалга оширилди. Соҳибқирон Амир Темур таваллудининг 660 йиллиги, Имом ал Бухорийнинг 1225 йиллиги, ал Фарғонийнинг 1200 йиллиги, Жалолиддин Мангубердиннинг 800 йиллигини нишонлашни маданиятимиз тарихидаги улкан ҳодисалардир.

Миллий қадриятларимизни асраш ва ривожлантиришда халқимизнинг бой қадимий

мероси, кўп асрлик аъёналари, маданияти, урф-одатлари, турли байрамлари ўзининг алоҳида ўрни ва аҳамиятига эга. Маданий-маънавий меросимиз, асрий аъёналар ўғлишда авлод-аждодларимиздан бизларга етиб келган, бугунги ҳаётимиз учун хизмат қилаётган энг катта маънавий бойлик, буюк ҳазинадир. Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек: «Бу ҳазина инсонга ҳаёбда барқарорлик бағишлайди, унинг қарашлари шунчаки бойлик орттириш йўлида кўн қўришга йўл қўймайди, фожиялардан вақтида омон сақлаб қолади ва моддий қийинчилик кунларида иродани мустаҳкамлайди».

Муҳаммад ҲАМЗАЕВА,
Андижон Давлат университетини,
Ўзбекистон тарихи кафедраси
ўқитувчиси

Ийҳоми зулвужух атамасини кўп маъноли ийҳом деб талқин қилиш мумкин. Ийҳом сўзининг ўзи эса гумонсиратиш, ҳар хил ҳаёл-бугина элтиш маъноларини билдирлади.

Ийҳом шеър санъатларининг кўп маънолиликка асосланган энг қийин навидир. Ийҳомда ўқувчи кутмаган иккинчи хил маънолар содир бўлади: бугина эмас, ийҳомдаги икки маънолиликда маъноларнинг бири ўта таъсирчан ва ҳеч қутилмаган бўлади.

Адабий даҳомиз Алишер Навоий:

Агар хосса маъни гар ийҳом

эрур:

Анинг кунда юз байти ҳалвом

эрур,

деб ўз иқтидорларидан фаҳр этган эдилар.

Онгли умрини асосан жанг-жадалда, юртма-юрт, элма-эл кезиб кечирган Заҳириддин Муҳаммад Бобурда адабиётга, сўз сеҳрига нисбатан туғма бир иштиёқ, меҳр бўлганки, яхши устозлар ёрдамида ундаги шеърхонлиги одати шеърдонлик мутафаккирлиги даражасига кўтарилган. Шунинг боисидирки, Бобур шеърлари бадий сербазаклиги, кўп маънолилиги, равлонлиги, ўйноқчилиги, ўта ифодалилиги билан беш асрдан бери туркий халқларни ўзига мафтун этиб келади.

Бобуршунослар шоир шеърларининг катта бир қисми унинг таржимаи холи билан узвий боғлиқлигини ўринли қайд этадилар. Филологча фанлари доктори Абдурашид Абдуғафуров ҳақли равишда ёзганидек:

«Бадий сўзга, шеърятга Бобур ўзлигини, ўз руҳий оламини очиб воситаси деб қараган. Худди шунинг учун ҳам муаллиф шахсий ҳаёти лав-ҳалари ҳамда унинг руҳий кечинмалари билан бевосита боғлиқлиги Бобур лирикасининг хос белгиси даражасига кўтарилган».

Илми сановега бағишланган рисо-лаларда кўпроқ мисоллар шоир ҳаётига дахлсиз, ўта таъсирчан рубобий байтлар тарзида келтириллади.

Биз Бобур ижодининг ана шу қиррасига таяниб, ийҳоми зулвужух санъати намунасини танладик. Биз юқорида ийҳоми зулвужух — кўп маъноли ийҳом, анаволи маъноли, туффа фикрларга бош сўз санъати деб изоҳладик. Шу қарашларимизни Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг қуйидаги рубобий мисолида кузатишга ҳаракат қиламиз:

Ҳажрингда, сабо, етти фалакка

оҳим,

Гар ул сори борсанг, будурур

дилхоҳим:

Ким, арзи дуо ниёз ила

қилғайсен,

Гар сўрса мени хастани гулрух

моҳим.

Мазмуни: Эй тоғ шабадаси, айри-

ТУРФА МАЪНОЛАР СЕҲРИ

(Ийҳоми зулвужух санъати)

лиқда оҳим фалакка етди. Агар у томонга эсадиган бўлсанг, кўнглим тилаги шу: гул юзли ойим мен хастани сўраб қолса, менинг дуои саломимни илтижо билан изҳор этгайсен.

Одатда ийҳоми зулвужух санъати таъсири ҳамisha ёки кўпинча байт охирида кузатилади. Рубобийнинг тўртинчи мисрасини биз юқорида:

Гул юзли ойим мени сўраб

қолса.

тарзидаги мазмунини идрок этдик. Энди рубобийни қуйидаги ҳолатда ўқиб кўрайлик-чи, сўнгги мисра мазмуни нечүк тус олар экан?

Ҳажрингда, сабо, етти фалакка

оҳим,

Гар ул сори борсанг, будурур

дилхоҳим:

Ким, арзи дуо ниёз ила

қилғайсен,

Гар сўрса мени хастани Гулрух

моҳим.

Диққатимизни «Гулрухга» қаратиб, уни атоқли от сифатида тасаввур этдик. Шунга кўра, рубобийнинг тўртинчи мисраси мазмуни қуйидагича бўлди:

Гулрух ойим хастани сўраб

қолса.

«Гулрух моҳим» бирикмасини «ойдай Гулруҳим», «ойсеймо Гулруҳим» тарзаларида ҳам идрок этиш имкони бор. Чунки мисра талқинидаги «ойим» сўзи кўпроқ «хоним, бекам» маъносига ёндашиброқ кетди...

Энди рубобийни нега бундай ўқиганимиз боисини айтсак: тарихан маълумки, Гулрух бегим Бобурнинг суюкли хотинларидан бири бўлиб, шоирга бир неча ўғил-қизлар инъом этган аjoyиб бека эдилар.

Сезиллятики, биринчи талқинда рубобийда ҳеч қандай таржимаи ҳолиқ хусусияти йўқ эди. Рубобий қаҳрамон ўз севагилисига тоғ ели орқали дуои салом йўллаган эди.

Иккинчи талқинимизда эса, энди мактуб йўлловчи ва мактуб топшириладиган кишилар аниқ; Заҳириддин Муҳаммад Бобуршоҳ ўз жуфти ҳалоли — Гулрух бегимга тоғ ели орқали дуои салом йўллади.

Энди рубобийнинг учинчи талқинига назар ташлайлик:

Ҳажрингда, сабо, етти фалакка

оҳим,

Гар ул сори борсанг, будурур

дилхоҳим:

Ким, арзи дуо ниёз ила

қилғайсен,

Гар сўрса мени хастани гулрух

Моҳим.

Бу нухага кўра, рубобийнинг тўртинчи мисраси қуйидагича мазмун касб этади:

Гул юзли Моҳим мени хастани

сўраса...

Моҳим бегим Бобуршоҳнинг севишли хотини, валиаҳд Муҳаммад Ҳумоюн мирзонинг онасидир. Шу маънода Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг дуои саломи бу кишига ҳам йўллаган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Демак, иккинчи ва учинчи талқинларимиз рубобийга таржимаи ҳолиқ хусусиятини юкламоқда.

Энди рубобийнинг тўртинчи ўқилишига эътибор берайлик:

Ҳажрингда, сабо, етти фалакка

оҳим,

Гар ул сори борсанг, будурур

дилхоҳим:

Ким, арзи дуо ниёз ила

қилғайсен,

Гар сўрса мени хастани Гулрух,

Моҳим.

Сезиллятики, мазкур талқинда Бобур дуои саломи иккала хотини — Гулрух бегим ва Моҳим бегимларга йўлланмоқда.

Тахминимизча, Бобур Ҳиндистонни олиш учун жанг-жадаллар олиб бораётган қуларнинг бирида Қобулга — аҳли оиласига мактуб йўллаган ва одатича, хатга рубобий илова қилган.

Энди фол кўришга ҳожат бўлмаса керак. Мулоҳаза қилинса, тўрттала ҳолатдан бириртасини рад этиб бўлмайди. Тўғри, нисбатан аникроғини танлашга тўғри келганда, биз тўртинчисига тўхтардик. Бироқ бу тўхталаш ҳам шартлидир. Бобур қимга ёзганини унинг ўзи ва аҳли байт (хонадон) ларигина аниқ биладилар, холос. Биз учун муҳими эса, Бобур рубобийсининг санъатпардозлиги, кўп маънолигидир. Кузатганимиздек, ижодкор шоҳ ийҳоми зулвужух санъатини шундай нозиклик ва усталик билан қўллаганки, ҳар қандай зукко китобхон ҳам, махсус тайёргарлиги ва чуқур идрокки бўлмаса, биз қайд қилган маъно хилма-хиллигини тўла мулоҳаза қила олмаса керак.

Ваҳоб РАҲМОНОВ

БУЗТЎРГАЙНИНГ ХОНИШИ

(Шоир Тўлан Низомнинг бир наъра)

Анджоннинг Бўз чўлида бир шоир дустимиз бор. У, битта бўлса ҳам жуда кўп дустларининг кўнглини кўтариб, ҳурматини жойига қўяди. Биз кўпчилик бўлсак ҳам унинг иззатини қилолмаймиз. Эҳтимол, бу унинг бағри-дарелигидан, бизнинг эса бепарволигимиздандир.

Истиқлол туфайли миллатимизнинг даҳо шоирларидан Абдулҳамид Чўлпон таваллудининг 100 йиллиги Андижонда жуда кенг, ҳашаматли қилиб ўтказилди. Юбилей тантаналарида Ўзбекистон пойтахтидан ва бошқа шаҳарлардан келатган меҳмонлар, уламо ва шуаро учун Андижон вилояти ва шаҳар ҳокимиятлари махсус қатор улов (поезд) ёллаб, вагон кўпеларида тўкин-сочин дастурхон ёзиб, меҳмонларни роса сийладилар. Аммо, энг муҳими, Андижон ҳокимлари ва маданият ишлари бошқармаси шаҳарда шоир Чўлпонга атаб янги бог барпо қилиб, шоирга баланд ҳайкал ўрнатган, Андижон Жаҳон тиллари олий илмгоҳига ҳам Чўлпон номи берилиб, ҳовлисида шоир ҳайкалини очганлари — бу жафоқаш миллий ҳақрамонимизни шу қадар эъзозлашлари бизни жуда қувонтирди. Бу ҳайкаллар бутпарастлик ақида-си эмас, балки миллат учун азиз жонини фидо қилган даҳо шоирга юксак иззат-ҳурмат намойиши эди.

Юбилей кўнлари Андижонда ана шу бог ва ҳайкалнинг очилиш маросими бўлди. Шоир Чўлпоннинг жияни Хотам-жон аканинг ҳовлисида меҳмонларга дастурхон ёзилиб, шоирнинг ўтган йилларда вафот этган синглиси Фойка ая хотирланиб фотиҳа ўқилди.

Вилоят мусикали драма театрида юбилей тантаналари вақтида пойтахтлик шоирлар ва уламо, фузалолар оташин нугўлар сўзладилар. Адабий анжуман сўнгига Тўлан Низомнинг «Учар юлдуз» дostonи асосида атоқли режиссёр То-либ Ҳамидов саҳналаштирган «Чўлпон» драмаси кўрсатилди.

Театр залига нафас ҳам эшитилгудек жимлик қўчди. Саҳнада машъум ўтизинчи йиллар, Ватаним, миллатим деган даҳо шоирнинг бошига тушган фожеалар, шуру мустамлакачиларнинг жабр-зулми воқеалари қайтадан жонланди. Меҳмонлар, томошабинлар ораси-да йнгламаган одам қолмади. Чўлпон сиймосини атоқли актёр Баҳодир Ма-матхонов ихро этди. Таниқли бастакор Мустафо Баюеве ҳақрамон фожасини теран ифодаловчи мусиқа ва қўшқилар басталабди. Асар сўнгига театр залда мунаққид, санъатшунос (аслида мунаққид ҳам санъатшунос) ҳамда адаблар Иззат Султон, Саид Аҳмад, Умарали Норматов, Нами Каримов ва бошқалар

драманинг фазилатлари ҳақида гапириб, муаллиф ва режиссёрни, истеъдодли актёрларни табрикладилар. Бу асар бизда ёрқин таассурот уйғотди.

Драма муаллифи, баъзи ховлиқма шоирлардай мактовлардан кеккайиб кетмади. У аксинча, ҳижолат чекиб, муҳокама сўнгига саҳнага чиқиб, ўзи бор-йўғи бир кичик дoston ёганини, истеъдодли режиссёр Толиб Ҳамидов-нинг меҳнатлари туфайлигина у саҳна асарига айланганини, барча мактовларга режиссёр лойиқ эканлигини айтди.

Биз аввал ҳам Тўлан Низом катмарин ва бағридарё инсон эканини сезардик. Бу мактовлар шоирга жуда катта масъу-лият оқлади шекилли, у руҳланиб, илҳоми жўшиб, янги қувват ва журъ-бат билан ижод қила бошлади.

Кичик-кичик баъзилари чиққанига ҳам кўнгли ўсиб юрган шоир кейинроқ «Ватан суварати» номли каттагина шеър-ий тўпламини нашр эттирди. Тўпламга сўнгсўз ёзган устоз мунаққид Озод Шарафиддинов ўзига хос талабчанлик ва теранлик билан бундай дейди:

«Замон тегирмони шафқатсиз — у тошлари орасига тушган нарсани аёвсиз эзди, янчади, кукунга айлантиради. Ёганинингнинг ҳаммаси эмас, лоақал бир қисмигина, атиги бир ховчугина бу тегирмондан бутун чикса, дўпнингни осмонга отиб, қувонсанг арзийди. Демак, умринг бекор ўтмабди, меҳнатинг кумга синган ёғмир сувидай беҳуда кетмабди». Жаҳон адабиёти, юксак шеър-ият меъзо-ни билан қарасак, Тўланбойнинг шеърлари анча соддалиги, ҳаваскорлик қаторида эканлиги сезилади. Аммо кейинги йилларда у ўзига талабни қўнайтирди, лекин аввал ёзган шеърларида камчиликлар кўп учрайди. У халқона усулдан фойдаланиб, шеърда айрим мисралар ва байтларни қўптакорлайди. Фикрлар яхши, тўғри. Аммо кўпсўзликлик бадииятнинг қушандаси эканлигини шоир кўпича унутиб қўяди. Унинг «Жаҳон шоирларига», «Омон қолдим», «Мовароуннаҳр фарзандлари», «Фотима», «Мен юракни қўзғасам», «Кўнгли», «Ярим кеча», «Унутилган кўча», «Бўзтўрғай», «Санам» каби шеърларида яхши фикрлар бор, қўфиялар ҳам жойида, шеър-ий жўшқинлик, эҳтирос ҳам етарли, аммо бу байтлар ҳақиқий шеър-га айланиши учун нима-лардир етишмади, нима-лардир ортиқча. Бизнингча, бу шеърларда санъатнинг энг зарур талабларидан — инжалик, нозиклик, бадиий нафосат етишмади. Сўзини тежамасдан, аямасдан ишлатавериш, ҳар хил байрамлар, юбилейлар муносабати билан кўнгли шодлигини избор қилишлар, фақат ўша кўнлари яхши

хизмат қилган кўпгина шеърларида шоир севиғи мавзунини, айриқичлиқ, армонларни қўйлайди. Аммо уларда такрор кўп. Халқона оҳангдаги «Бўзтўрғай» шеър-ида шоир халқнинг «Осмондаги бўзтўрғай, Қўйламасанг не бўлғай?» сўзларини олти бандда олти марта такрорлайди. Ва шеърнинг сўнгига «Мен дардимни сўзласам, Кўеш қўйгай, Ой қўйгай» деган фикрни айтади. Бу муболага мумтоз шеър-иятда кўп қўлланиб, сийқа бўлиб кетган. Бунинг устига, Машраб айтса ярашади, Тўлан Низом айтса, ноқамтарлиқдай, ўзини Машрабга тенг қилгандай кўринади. «Унутилган кўча»-да шоир саккиз қаторда чиройли айтиш мумкин бўлган фикрни қирқ саккиз қаторда айтади. Шеърда «Унутилган кўча — Севгим мазори» каби нозик ташбеҳ-ларни айтмасак, қолган сатрларда маъно юки анча енгил.

Бундай шеърларнинг яна бир муҳим камчилиги, уларда олам, жаҳон, Ватан, миллат тақдиридан кўра, шахсий гам-ташвишларнинг биринчи ўринга чиқари-лиши, яна бир камчилик шахсий руҳий оламнинг сир-синоатларга, абадий муа-момларга бўй эмаслигидир. Бу камчилик фақат Тўлан Низомга эмас, кўпчилик шоирларнинг ижодида хос бўлгани учун айтишга эҳтиёж бор.

«Ватан суварати» тўпламида шундай енгил шеърлар орасида «Шамол елган-дай бўлди», «Онам руҳи», «Шеър айтгим келяпти, онажон», «Тушимга кирди онам», «Бобур таваллоси», «Интизорлик», «Ишк», «Йилгайди ёруғ юлдўз», «Сайра, қушим», «Тоғ дарактлари» каби анча пи-шиқ, бадиий нафис шеърларни учрата-миз. Тўлан Низомнинг Саъдий, Бобур, Машраб, Адиб Собир Термизий, Ҳазиний ғазаллари мухаммасларида ҳам бадиий бўёқлар рангинлиги, оҳангдорлик, маънолар теранлиги сезилади.

Шоирнинг «Мажнунот йиғиси» дostonи устоз Қодирий ва Миртемирга, «Рухиравоним» дostonи Машраб қисматиға, «Уч сўз» дostonи Бобур ва Андижонга, «Гиря» дostonи шоирнинг севимили умр йўлдоши Ҳикматхон хохирасига бағишланган. Бу дostonларни шоир иходи анча тўлишган, етуқлик касб этган чоғларида ёзгани учун ҳам адабий жамоатчилик уларни хайрихоҳлик билан қутиб олди ва устоз мунаққидларнинг мактовларини олди.

Мазкур мулоҳазаларимизда шоирнинг фақат биргина тўплами мазмуну ҳақида фикр қўрийдик. Аслида бу шоир иходи-ни жиддий ўрганиш ҳали биз адабиёт-шуносларнинг бурчи ва қарзимиздир.

Маҳкам АНДИЖОНИЙ,
Абдуқўям АЙРИТОМИЙ

ЧЕКИБ БУ ҚАСРИ МИНОҚОР

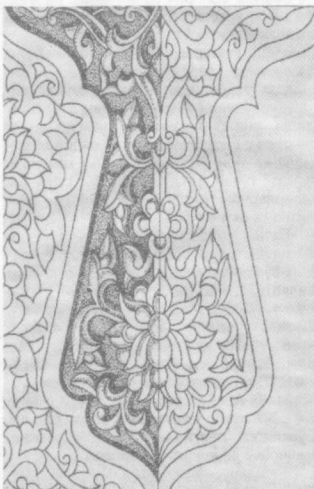
ТАРХИН,

КИШИ АНДОҚКИ БИР ДАВР

ТАРИХИН.

А.НАВОЙИ

ГАНЧ СИРИ

Қадимий обидаларнинг ва ундаги безакларнинг умрбоқийлиги шундаки, ота-боболаримиз қадимдан юқори сифатли, ғоят чидамли ҳамда давр синовларидан ўтган қурилиш материалларидан кенг фойдаланганлар. Ёғоч, ганч, тупроқ ва бошқалар шундай маҳаллий материаллардандир. Усталар материалларни қаерда ва қандай қўллаш сир-асрорларини жуда яхши билганлар. Шунинг учун ҳам ота-боболаримиз қурган мухташам бинолар, ўйма ганч, ёғоч нақшлари ҳозиргача ўз жилвасини йўқотмай турибди.

Узоқ йиллардан бери биноқорликда ишлатилиб келинаётган маҳаллий қурилиш материалларидан бири ганч. Унинг ранги кўкиш, сарғиш ва оқ тусда бўлади.

Ганч турли жойларда ҳар хил номлар билан аталади. Кавказда «гажа», форсча «гаж», тожикча «ганч», туркча «уринак», ўзбекча «ганч» деб юритилади. Ганч гипс билан тупроқнинг табиий аралашмаси бўлиб, унинг таркибида 40 фоиздан 70 фоизгача гипс бўлади. Ганчнинг табиий ва сунъий турлари мавжуд. Табиий ганчлар катта харсангтош ҳолида бўлиб, уни тўғридан-тўғри ўйиб, йўниб, тирнаб қурилишда устун, ҳайкал ва безак сифатида фойдаланилади. Сунъий ганчлар эса махсус печларда куйдирилиб, кейин майдалаб тайёрланади. Қадимда ганч тайёрлайдиган махсус усталар бўлиб, улар ганчқоплар деб аталган. Ганчқоплар олиб келинган табиий ганч тошларни юқори иссиқлик қуввати берадиган ҳумдонда 120-150 даража ҳароратда кундузи 6-7 соат қиздириб, эрталабгача аста-секин совутиб қўйганлар. Эрта билан ганч тошларни махсус тўқмоқлар билан майдалашган, уларни галвир ва элакдан ўтказишган. Бу ганчлар навларга ажратилган. Энг майин ганчлар гулганч деб, яъни ўйиш учун ишлатиладиган ганч деб юритилади. Бу ганч қанчалик майин бўлса, ўйма шунчалик нафис, бадиий чиққан. Майин ганчлар нафис ўймақорликда, пардоз беришда ишлатилади. Йирик ганчлар ҳар хил сувоқ, қора сувоқ ва гишт теришда ишлатилади. Юқори ҳароратда қиздириш натижасида ганч таркибидagi нам жуда камайиб, унинг қуввати ошади.

Ганч ўрнида алебастр ҳам

ишлатилади. У сувоқ ишларида, гишт теришда, айрим ҳолларда эса гулганч ўрнида ҳам қўлланилади. Ганч ўймақорлиги билан шугўлланган усталар ганчқорлар деб аталади. Улар ганчнинг қанчалик тез ёки секин қотишига қараб қувватини аниқлай биладилар. Катта тажрибали усталар эса ганчни қўлга олиб қисимлаганининг ўзидаёқ унинг эски ёки янглигини, қувватини айтиб бера оладилар. Одатда, усталар ганчнинг қувватини аниқлаш учун озгина ўйиб қўрадилар. Агар қуввати жуда кучли бўлса, ҳаттоки минг мартабагача айлантиришни талаб қилиши мумкин.

Ганчнинг жуда кўп сирли хусусиятлари бор. Шунинг учун ганч қориш технологияси унча мураккаб бўлмаса-да, унинг ўзига хос нозик томонларини билиш лозим. Қадимги усталар ганчни сирланган идишларда қорганлар, ҳозир эса янги пластмасса идишлардан фойдаланилади. Ганч қоришининг тез ганч, сохта ганч, дўғоб, ховонда усуллари бўлиб, улар ўзига хос нозик ёки мураккаб бўлади. Тез ганч-тез қотувчи ганч қоришмаси бўлиб, ганчқорликда, равоқ боғлашда, сувоқ ва ҳар хил ишларда ишлатилади. Бу қоришмани тайёрлаш учун идишга сув солиниб, устидан ганч солинади (албатта, ганч эланган бўлиши керак) ва тезлик билан қорилади, ганч кўп айлантирилмайди. Тез ганч қоришмаси тезлик билан ишлатилмаса у қотиб қолади.

Сохта ганч — қорилгандан кейин 30 минут атрофида қотмасдан туради. Сохта ганч қоришмасини тайёрлаш учун идишга сув солиниб, устидан эланган ганч сув юзасига сеппиб солинади. Бу сув юзаси ганч билан беркитилгунча қадар такрорланади. Бунда ганч сувга тўйиб боради. Уста идишдаги сохта ганч қоришмасини бир чеккадан олиб, керакли жойга ишлатади.

Дўғоб усули - бирор юза ёки нарсани тўлдириш ёки беркитиш учун ишлатиладиган сувоқ қоришма. Идишга сув солиниб, юзи беркитилгунча ганч сеппилади. Бу усулда тайёрланган қоришма сохта ганчга қараганда бироз суяқроқ бўлиши керак.

Ховонда усулида гул ўйишга мўлжаллаб маълум даражада кучи

камайтирилган ганч қорилади. Уни тайёрлашнинг ўзига хос томонлари бор. Бунинг учун сирли ёки пласт-масса тоғорага сув солинади. Унга эланган, майда ганч охиста, шойилмай сегиб турилади. Ганч сув юзига қичиб кетмаслиги учун идиш ости қафти билан давра шаклида аралаштирилади. Тайёрланган қоришма бироз қота бошлаганда уни ишлатиш мумкин. Ганч қанчалик кучли бўлса, шунча марта кўп қорилади. Шунинг учун қадимги усталар юқори қувватли ганчларни ишлатганлар. Улар ховондани мохирлик билан тайёрлашгани учун ишлари бежирим, нафис ва гўзал чиққан.

Усталар юқори қувватли ганчларни жуда кўп қорганлар. Шунинг учун ҳам ганч қоришма шунча нафислашган, майинлашган. Секин ва юмшоқ ҳолатда қотган ховондаги усталар ширач қўшганлар. Ширач ганчнинг қувватини оширган.

Ганч ўрнига гипс ҳам ишлатилади. Гипс — оқ, рангсиз, шаффоф, қизил қорамтир ёки қора рангдаги хомашё. У жуда мўрт бўлиб, сувда эрийди. 80-90 градус ҳароратда қиздирилганда таркибидаги сув бугланиб кетади. Агар 120-140 градусда қиздирилса алебастрга айланади. Ундан қоғоз, цемент саноатида, медицинада, ҳайкалтарошлиқда, ўймакорликда ва бўёқ ишларида ҳам фойдаланилади.

Ганч ишларини бажаришда усталар махсус тайёрланган ширачни гангча қўшиб ишлатганлар. Ширач ганч ўймакорлигида ва гишт теришда қадимдан фойдаланиб келинган, ширачни гангча қўшишдан мақсад ганчнинг секин қотишини ва секин қотгандан сўнг тошга ўхшаш қаттиқ бўлиб қотишини таъминлашдир. Бино устунлари, ҳайкалчалари, шарафа, муқарнас, ҳажили нақшлар ва бошқа меъморий безакларни қуйма усулда тайёрлашда усталар гангча сут, казеин ширачи ва бошқаларни қўшганлар. Булар эса ганчнинг қувватини янада оширган, умрини узайтирган. Булардан ташқари ганчқорликка доир айрим ишларда тупроқ, кум, ҳар хил пигментлар, сим ва бошқа нарсалар ҳам ишлатилган.

Саидхон БУЛАТОВ

Ер юзид аодамзод пайдо бўлибдики, кулолчилик касби ардоқланиб, лойдан кундалик эҳтиёж учун зарур бўлган уй-рўзгор буюмларни ясаб келинади. Қаерда археологик қазилма ишлари олиб борилмасин, албатта у ердан сопол буюмлари ва уларнинг қолдиқлари топилади. Топилган буюмлар ўз даврининг кишларининг турмуш тарзи ва маданиятидан бизга маълумотлар беради.

Наманган вилояти ҳам ўзининг элда таниқли кулоллари-ю, кулолчилик буюмлари билан дунёга машҳур вилоятлардан бири саналади. Айниқса, Ғурумсарой кулоллари ва фақат уларгагина хос бўлган ишқорли хаворанг сопол буюмлар қадимдан бу кишлоқни Ўрта Осиёда кулолчилик санъатининг йirik марказларидан бирига айлантирган.

Қадимдан ривожланиб келган Ғурумсарой кулолчилик мактаби XX асрга келиб, ўзининг гуллаган даврини бошдан кечирди. Бирок, XX асрнинг охирига келиб бу мактабнинг қобилиятли вакиллари—Уста Кўки, Ҳаким Сатимов, Маҳмуд Раҳимов, Ҳайитбой Сатимовлар ишларининг давомчиси, Мақсудали Туропов вафотидан кейин ноёб Ғурумсарой сополларининг ўзига хос мактаби ва унинг келажаги шу соҳа мутахассисларини таъминлашга бошлади. Чунки, уста Туропов Ғурумсаройда ота-боболардан мерос бўлиб ўғилларга, набираларга ўтиб келатган анъанавий халқ кулолчилик мактабнинг сўнги йirik вакили эди. Устанинг шогирдлари кўпчиликини ташкил қилгани билан улар ҳали мустақил иход йўлига қадам қўймаган эдилар. Бу эса кулолчилик санъатининг олтин замиридаги сўнги халқанинг XXI асрга келиб йўқ бўлиши хавфини туғдирди.

Уста вафотидан кейин кўплаб шогирдлари ўз хуналарини кадр-қимматини ҳис қилмай бошқа соҳаларга ўтиб ишлай бошладилар. Санокли шогирдларгина устозининг касбини давом эттириб, иход йўлини танладилар. Шундай шогирдлардан бири Ваҳобжон Буваев ҳисобланади.

Ваҳобжон Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ярим асрлик юбилеи ва буюк соҳибқирон Амир Темур 660 йиллигига бағишлаб 1995 йил Тошкентда ўтказилган 1-Республика халқ бадий хунарамандчилик ярмаркасида устози, марҳум уста Мақсудали Туропов билан бирга иштирок этиб, ўз санъатини илк маротаба намойиш қилган. Натижаси ёмон бўлмади, устоз

ярмарка қолиби бўлди. Ваҳобжон эса хунари ҳеч қачон халқ назаридан қолмаслигини ва ақсинча, ишқорли хаворанг сопол буюмлар авлоддан-авлодга ўтиб янада ривожланиб, раванқ топишига ишонч ҳосил қилди.

1998 йил Наманган Давлат университетининг «Бадий графика» факультети, халқ амалий санъати мутахассислиги бўйича ўқишни тамомлагач, Ваҳобжон

мустақил иход қила бошлади. Унинг ўзига хос усулда, айнан анъанавий услубда, яъни ишқорли сир бўёқ олиш учун зарур бўлган ўтин йиғишдан бошлаб, кўлда қолиплаш ва нақш чизишгача бўлган барча ишларни устозидан ўрганганлари асосида ўзгача бажаришда кўринади. Хаттоки, буюмларни пишириш ишларини кулолларимиз табиий газдан фойдаланаётган ҳолда бажараётган бир вақтда ёш кулол бу ишни ҳам аввалгидек, ўтин ёрдамида амалга оширди. График тили ҳам содда, нақшлари зангори рангда берилиб айрим ҳолларда жигарранг ёрдамида хoshiялаб чиқилади. Асосий кўриниши, яъни оқ тағрандаги зангори тус буюмларга енгиллик бағишлайди. Товоқ, дам-товокларнинг ички қисмига анор, кумгон тасвирлари ҳамда олти япрокли гулларнинг Ғурумсаройга хос кўринишини ишлайди. Баъзи ҳолларда араб алифбосидаги ёзувлар тасвирини ҳам учратиш мумкин.

Ғурумсаройдаги 16-мактаб гимназияда Ваҳобжон Буваевнинг астойдил қилган ҳаракатлари билан махсус амалий санъат синфлари очилди. Ваҳобжон маҳаллий шариотдан келиб чиққан ҳолда ва устоздан олган сабоқлари асосида амалий санъат синфлардаги таълимни йўлга қўйди. Натижа ёмон бўлмади.

Ўқувчилар 1999 йилда ўқувчи-ешларнинг 8-республика кўрк-танловини тугатган ва вилоятдаги йиғинларида Ғурумсарой кулолчилик мактаби давомчилари сифатида иштирок этишди, ҳамда муносиб ўринларни эгалладилар. Эндиликда кўк сирли товоқлар, хурмача, қаймоқдон, лаганча, коса, шокоса, дамтовок, бархаш, қорачирик, гулдон ва шу каби Ғурумсаройга хос бўлган кулолчилик буюмлари янги авлод қўлида янги анъана асосида шаклланиб, ўзбек амалий санъати ривожига ўзининг муносиб ўрнини эгаллайди деган умиддамиз.

Ботир ЖАББОРОВ

Устозлар хунари шогирдлар ардоғида

Маънавият инсон ва жамият маданиятининг негизи бўлиб, у жамият тараққиётининг бош омилларидан бири ҳисобланади. Бугунги кунда маънавият масаласи ижтимоий ҳаётимизнинг асосий масалаларидан бирига айланиб қолди.

Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ юртимизда бу соҳага улкан ва узлуксиз эътибор қаратиб келинмоқда. Миллий маданиятимизнинг ривожланиши кишилар онгидаги маънавий бўшлиқни тўлдирганда, халқ тафаккурига асосланган миллий мафкурамизни вужудга келтиришда муҳим аҳамият

лакатлари кинофестиваллари ҳамда кўпгина бошқа маданий анжуманлар бўлиб ўтди. Хива ва Бухоро шаҳарларининг 2000 йиллиги тантаналари, халқ қахрамони Жалолиддин Мангуберди таваллудининг 800 йиллиги, «Алпомиш» достонининг 1000 йиллиги каби байрамлар катта шодиёналиклар билан ўтказилди. Бу тадбирлар ажодларимиз маънавиятининг халқимиз, айниқса, ёш авлоднинг қалбидан ўрин олишида аҳамияти бекиёсдир. Маданият уйлари, клублар, кутубхона, болалар маданият саройларидаги турли хил тўғараклар қатнашчиларининг бундай тадбир-

нинг аввало маънавияти, сиёсий-маданий онги, тафаккурини ўстиришда, истиқлол мафкурасини яратишда, миллий ифтихор, миллий қадриятлар билан сугорилган иродали, соғлом авлодни тарбиялашда муҳим ўрин тутди. Бу масканларда фаолият кўрсатадиган ходимлар эса маънавий баркамол инсонни тарбиялашда халқимиз олдида масъулдирлар. Аҳолининг ижтимоий келиб чиқиши, ёши ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда зиёли, тадбиркор, ишчи ёки деҳқонларнинг маънавий, маданий, маърифий эҳтиёжларини қондириш жойлардаги ҳар бир маданият

Маънавият ва маданият

қасб этади.

Мустақиллик туфайли республикамизда улкан маданий ишлар амалга оширилди. Ўзбекистон Президенти Фармонига асосан республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази ташкил этилди, «Ўзбектуризм», «Ўзбекракс», «Ўзбекнаво», «Ўзбектеатр» каби ижодий-маданий бирлашмалар тўзилди.

Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг «Ўзбекистон Бадий Академиясини ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони бу борадаги ишларнинг гултожиси бўлди. Шунингдек адабиёт, санъат ва меъморчилик, халқ унавармандчилиги соҳалари бўйича Алишер Навоий, Абдулла Қодирий, Камолитдин Бехзод номларига Ўзбекистон Республикаси Давлат мукофотлари таъсис этилди. Тошкентда Темурийлар тарихи Давлат музейи, Наманганда Бобораҳим Машраб музейи ва кўплаб бошқа музейлар очилди. Ўзбекистонда янги газета ва журналлар нашр этила бошланди. Қадрлар тайёрлаш миллий дастури ва «Таълим тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. «Камолот», «Умид», «Устоз» жамағармалари ташкил топди. Ўзбекистон кўпгина давлатлар билан халқаро маданий алоқалар ўрнатди, миллий маданият марказлари тўзилди. Ўзбекистонда икки марта халқаро «Шарқ таронолари» мусикий фестивали, Осиё, Африка ва Лотин Америкаси мам-

ларда фаол иштирок этишлари жойлардаги маданият муассасалари ходимларининг, маданият бўлимлари раҳбарлари ва ташкилотчиларининг катта меҳнат ютуғи, албатта. Чунки нафақат пойтахтимизда бўлиб ўтадиган йирик анжуманлар, балки вилоятлар ва туман марказларида ҳам бўладиган байрам тантаналари маданият мас-

канлари ходимларидан катта куч ва ғайрат талаб қилади.

Аммо ҳозирги кунда фан-техниканинг қанчалик жадал суръатлар билан ривожланишини, ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги ўзгаришларни инсон тафаккурида юз бераётган жараёнларни ҳисобга оладиган бўлсақ маънавиятимиз ривожининг муҳим омилларидан бўлган маданий фаолиятимизни тўлақонли йўлга қўйишда фақат бундай байрамларни уюштириш билан чегараланиб қолишнинг ўзи етарли эмас.

Маълумки, маданият уйлари, клублар, кутубхоналар, маданият саройлари, истироҳат боғлари ва дам олиш масканлари инсонлар-

ҳодимининг асосий вазифасидир. Зеро, буюк келахак сари бунёдкорлик ишларини олиб боришда, халқимиз турмушини фаровон қилишда буларнинг аҳамияти катта. Шу нуқтаи назардан жойлардаги маданият ходимининг аниқ ва муайян йўналишларда иш олиб бориши мақсадга мувофиқдир.

Жаҳон тарихий тараққиётдан маълумки, барча даврларда халқлар озодлик, миллий истиқлол учун кураш олиб борганлар. Шу курашнинг ҳаракатлантирувчи кучини миллий истиқлол гоёси ташкил қилган. Халқ оммасини истиқлол мафкураси, миллий ғоя билан қуроллантириш юртимизнинг илгор мамлакатлар қаторидан жой олишининг энг муҳим омилдир. Бундай долзарб масалани рўйбга чиқариш маданият муассасалари ходимларининг бевосита вазифасидир. Минг афсуски, онгида турғунлик асорати ўрнашиб қолган ёки ўзи ҳали бу ғояларнинг моҳиятини англаб етмаган баъзи маданият ходимларининг «бу иш бизнинг фаолиятимиз доирасига кирмайди, бу бизнинг қўлимиздан келмайди», деган фикрларига дуч келамиз. Маданият муассасалари ходимларининг билими, малакаси ёки тажрибаси бу масалани ҳал қилиш учун етарли бўлмаган ҳолларда жойлардаги зиёлилар салоҳиятидан фойдаланиш лозим. Ўтказилаётган ҳар бир тадбирнинг йўналишига қараб миллий мафкура,

миллий ўз-ўзини англаш, миллий гурур мавзуларида лекциялар, учрашув кечаларини уюштириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Агар иқтисодий ўсиш, тараққиёт жамаитимизнинг танаси бўлса, маънавият-маърифат ва сиёсий онг етуклиги унинг руҳи, ақли ва жонидир, деган эди И.А.Каримов Ўзбекистон Фанлар Академиясининг йиғилишида.

Жойларда иқтисодий фаолият билан шуғулланувчи одамларнинг иқтисодий қонунлар тўғрисидаги билимга эга бўлиши, иқтисодий ҳолатни тўғри талқин этиши улар бажараётган меҳнатнинг самарали

лицей ва коллежларнинг бир қанчаси республикаимизда маърифий фаолиятни жонлантириб юборди.

Маданий-маърифий муассаса ходимларининг маърифий фаолияти деганда биз ҳаётимизда шиддат билан рўй бераётган ана шу маърифий ўзгаришларни кенг ҳалқ оммасига янада теранроқ сингдириб боришни, халқнинг миллий ва диний қадриятларини, ўз ўтмиши, тарихини тубдан ўрганиб англаб етувчи, халқро микёсда зарур бўлган фан ва предметларни ўлаштириб боровчи омма билан ҳамоҳанг жараёнини тушунамиз:

— маданий-маърифий муассаса-

ларини ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Маънавий поклик, иймон, инсоф, диёнат, ор-номус, меҳр-оқибат, меҳмондўстлик, инсонпарварлик ва бошқа умуминсоний ва миллий қадриятлар ҳар томонлама етук, қомил инсонни қамол топтиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Ўзбек халқининг бир неча минг йиллар мобайнида яратган шундай маданий-маънавий аъёналари, удумлари бор. Аммо кейинги пайтларда баъзи ёшларда қатталарни ҳурмат қилиш, кичикларни иззат қилиш, меҳр-оқибатли бўлиш сингари юксак маънавий фазилатлар қамайиб кетаётгани сезилмоқда. Ахлоқ-одоб масалалари ҳам маданий-маърифий ишларимизнинг таркибий қисмини ташкил этиши керак.

Маданий-маърифий муассасалар фаолиятида ёшларимизнинг эркин ижод қилиш масалалари ҳам марказий ўринни эгаллайди. Маълумки, санъат турларининг биронтаси билан шуғулланиб юрган одам борлиқни нафис ҳис этади, ҳаётга ҳайрат кўзи билан қарайди, тафаккур доираси кенгайиб, умумий ижодий иқтидори қамол топади.

Келажакимиз пойдевори бўлмиш ёшларимизнинг ўзлари хоҳлаган ижодий фаолият билан: рассомлик, музика, бадий адабиёт, наққошлик, ўймакорлик, гиламдўзлик, мисгарлик, қандакорлик, қўлчилик, заргарлик ва зардўзлик ёки математика, химия, физика, астрономия тўғрақлари, турил хил уюшма ва марказларида эркин шуғулланишлари учун етарли шарт-шароитларни яратиб бериш жойлардаги маданий-маърифий муассасаларнинг долзарб вазифасидир. Омманинг замонули дам олишини уюштириш ҳам нихоятда муҳим. Бунда одамларнинг тизимли дам олишини тақдирлаштириш лозим. Иқтисодий, ижодий ёки жисмоний меҳнат фаолияти билан шуғулланган одамлар маданият уйлари, клуб, кутубхоналар, маданият марказларига келиб, ўз фаолиятларини маданий дам олиш фаолияти билан алмаштириш имкониятига эга бўлишлари зарур. Бундай тадбирларни амалга ошириш маданий-маърифий ишларда янги давр бошланганидан дарак беради.

Нодир АЛИҚУЛОВ

муассасалари

бўлишига олиб келади. Ана шу иқтисодий билимларни кенг халқ оммасига етказиш, бозор иқтисодиёти шароитларини одамларга тушунтириш, бозор иқтисодиёти маданияти ривожининг асосий омилларидан бири бўлган ҳўжалик юритиш сирларини очиб бериш ҳамда янги шароитда яшашнинг илгор тажрибаларини халқ орасида тарғиб қилиш маданий-маърифий муассасалар ходимларининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Баъзи маданият муассасалари ходимлари «бизнинг ишимиз иқтисод эмас, биз маданиятни ривожлантиришимиз керак» дейишади. Бундай фикрни маданиятни жуда ҳам тор доирада тушуновчи, ўз ишига масъулиятсизлик билан қаровчи, изланмайдиган мутахассислардангина эшитиш мумкин. Ақолининг қизиқишларидан келиб чиққан ҳолда унинг иқтисодий фаолияти учун маданий шароит яратиб бериш керак бўлади.

Маърифат ва маданият истиқлол сиёсатининг асосий бўғинларидан биридир. Шунинг учун ҳам иқтисодий, сиёсий, ҳўқуқий ислохотларнинг ҳаётга сингиб бориши билан бир қаторда маърифий ҳаётимизда ҳам тўб ўзгаришлар рўй бермоқда. Қадрлар тайерлаш миллий дастури ва «Таълим тўғрисида»ги қонунда мутлақо янги тузилмалар — академик лицейлар ва касбий коллежлар тузиш назарда тутилган. Янги типдаги бундай

ларда исломгача бўлган тарихимиз, буюк мутафаккиримиз, тасаввуф фалсафаси вакиллари ҳамда жадидчилик тарихига оид тўғрақлар ташкил қилинса, учрашув ва кечалар бўлиб турса, жойлардаги кутубхоналарда тарихимизни тўғри, объектив таҳлил қилган китоблар қўлайса, мақсадга мувофиқ бўлар эди;

— маданиятимиз, маънавиятимиз даражасини халқро микёсга олиб чиқиш чет тилларни пухта ўрганиш билан узвий боғлиқ. Маданият уйлари, клублар, маданият саройлари, истироҳат боғлари ва кутубхоналарда тил ўрганиш тўғрақлари ташкил этиш айна мўддао бўлар эди;

— фан ва техника юксак ривожланган ҳозирги даврда ҳар қандай соҳани ўрганишни компьютерсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Шундай экан, нафақат шахарлардаги, балки район ва қишлоқлардаги маданият муассасаларида компьютер саводи тўғрақларини, информатика синфини ва ҳатто компьютер орқали интернет тизимини ўрганиш хона-

(Давоии Боши ҷуған соҳарда)

АВЕСТО

9
Эй, Мазда Ахура!
Қачонки Эзгу Ният менинг қрошимга
келди ва сурди:

— Сен ўзингни қандай қилиб
танитгайсан?

Мен унга жавоб бердим:

— Сенинг Озаринг ҳузурида келтиргум
намоз билан.

Токи вужудимда куч-қудрат бор экан,
Ҳақиқат билан андиша қилгумдир.
Ҳақиқатда, мен Сени пок деб билдим.

10
Бас, мени ўзим ҳамиша интилган
Ашах — Ҳақиқат сари йўллагин, токи
Ормаитинга пайравлик қилмоқни ундан
урганайин.

Шундан сўнг, биздан сўргил ва қандай
истасанг ўшандай имтиҳон қил. Зеро,
сенинг сўровинг ва синовинг ҳам
йўлбошчиларга қудрат ва афзаллик
бахш этади.

11
Қачонки, Эзгу Ният менинг қрошимга
келди ва илк бор Сенинг каломингни
эшитдим, иқроор бўлдимки, уни
одамлар орасига олиб бормоқ бағоят
огирдир. Бироқ, мен Сенинг энг эзгу
бўлган каломингни нима бўлмасин
сўнгигича етказгайман. Шундан сўнг,
мен Сени пок деб билдим.

12
Қачонки менга амр қилдинг:
«Ҳақиқатга томон юз бур. Уни таниб
ол!»

Мен ҳеч қачон эшитмаган сўзни баён
қилдинг:

«Калом ботинингга сингиб кетиши
учун ҳаракат қил! Илоҳий нур остида
ҳар икки ғуруҳ топқуси оқибатни
билгайдирсан!»

13
Эй, Мазда Ахура!
Эзгу Ният менинг ҳузуримга орзу-
аммолимини билмоқ ниятида ташриф
бурди:

— Сендан ўзга ҳеч ким бахш этол-
майдиган боқий тирикликни насиб
айла. Бу армонли тириклик ҳақида
Олам Шаҳриёридан башорат бўлганди.

Шундан сўнг мен Сени пок деб
билдим.

14
Эй, Мазда!
Фарзона ва забардаст эр дўстликка
меҳрибонлик юзасидан паноҳ бағиш-
лагани каби, Сен ҳам Олам Шаҳриёри
билан Ҳақиқат нурлари остида менинг
издошларимга паноҳ бўлгил, токи улар
илоҳий мансараларни (каломларни)
қуйласинлар!..

15
Эй, Мазда!
Қачонки, Эзгу Ният менинг ҳузуримга
келди ва ором-осудаликда андиша
қилмоқ билим олишини энг яхши йўли
эканини ургатди ва дедик, раҳбар ҳеч
қачон девпарастларнинг ҳушнудлигига
сабаб бўлмаслиги керак, зеро улар
ҳақпараст ашаванларга ҳусуматдадир-
лар.
Шундан сўнг, мен Сени пок деб
билдим.

16
Эй, Мазда Ахура!
Бас, Зардушт Сенинг Танланган
Оламинига таважжў қилди.
Шоядки, Ҳақиқат — Ашах заминий
ҳаётимизда куч ва қудрат бахш айласа,
Шоядки, Сенинг Ормаитинг ва Олам
Шаҳриёри тириклигимизни мунаввар
айласа.
Шоядки, Эзгу Ният амалларимизга
муносиб ажр берса.

Ясна, 44-хот

1
Эй, Ахура!
Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Сенга кўнгил боғлаганларнинг
ибодат ва олқишлари қандай бўлмоғи
лозим?

Эй, Мазда!
Изн бер, Сен каби бир дўст,
дўстлигимиз ҳаққи, уни бизларга
ўргатсин.

Буюк Ҳақиқат нурлари соясида бизга
мадад бер, токи Эзгу Ният ҳузуримизга
келсин.

2
Эй, Ахура!
Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

—Саодатли тирикликнинг ибтидоси
нечукдир ва ҳақиқатда уни топмоққа
ҳаракат қилган кимсанинг ажри қандай
бўлади?

Эй, Мазда!
Ҳақиқатда, у — покиза ва оламлар
танлаган Зот — Ҳақиқат нурлари
остида одамлар оламининг паноҳи,
тирикликнинг маҳрами ва дармон-
бахшидир.

3
Эй, Ахура!
Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Ибтидода борлиқнинг Яратгувчиси
ва Ҳақиқатнинг отаси ким эди?

Кўёш ва юлдузлар гардишига илк бор
асос солган Зот ким?

— Ким у ойни дастлаб тўлдиради ва
яна кичрайтиради?

Мен буларни ва бошқа нарсаларни
ҳам билмоқ истайдирман.

4
Эй, Ахура!
Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Оёқларимиз остига тўшалган
заминни ким яратди? Бошимизда
йиқилмай турган осмонни яратган
кимдир?

— Сув ва гиёҳларни ким бунёд этди?
Ким шамол ва қора булутларга шитоб
бахш айлади?

Эй, Мазда!
— Эзгу Ниятни яратган ким?

5
Эй, Мазда!
Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Қай бир устоз ёруғлик ва зулумотни
яратди?

— Қай бир устоз уйку ва бедорликни
яратди?

— Яратгувчининг паймонини адо этиш
учун тонг, туш ва тунни ким яратди?

6

Эй, Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Мен элтадиган хабарларнинг барча-
барчаси ростми?

— Ормаитий ўз амали билан
Ҳақиқатни зиёда этадими ва эзгу
амалли кишиларга Эзгу Ният паноҳи
остида олам Шахриёри юз кўрсатиши
хақида мурда берадими?

— Бу ширин турмуш ва хуррамбахш
оламни ким учун бунёд этдинг?

7

Эй, Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат
билан жавоб бер:

— Олам Шахриёри ва муаззам
Ормаитийни ким яратди?

— Ким ўғилни отага дўст
қилди?

Эй, Мазда!

Сен ва Оламларнинг
танлангани бўлган Зотни бутун
борлиқнинг Яратгувчиси деб
билиман.

8

Эй, Мазда Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат
билан жавоб бер:

— Мен Сенинг таълимотинг
билан андиша юритаман, эзгу
Ниятнинг сояси остида Сенинг
амрингни истаيمان, зеро
Ҳақиқат — Ашаҳ кўмзгиде
тирикликнинг сир-асроридан
огоҳ бўлиб, руҳим шодмонлик
билан парвоз айлосин?

9

Эй, Мазда Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат
билан жавоб бер:

— Қандай қилиб динимни
оёққа кўяйин ва ошфоталик
билан Сенга ниёз келтирай,
токи Сен — эй, ҳамма нарсадан
огоҳ Худованд — ва Шахриёринг
ўратган таълимот билан аржуманд
Олам Шахриёри, Ҳақиқат ва Эзгу Ният
бошчилигида Сенинг ягона саройингга
йўл топай?

10

Эй, Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Тириклик оламига фаровонлик бахш
этгувчи, Ормаитий паноҳида бизнинг
кирдор ва гуфторимизни ростлик
томонига элтгувчи ва бутун аҳли оламга
яхшилик келтиргувчи Сенинг дининг
қай бири?

Эй, Мазда!

— Мен ўз билимим ва эътиқодим
билан Сенинг динингга юз бураман.

11

Эй, Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Ормаитий қандай қилиб дин

ўрганувчиларнинг ботинига йўл топади?

Мен ушбу иш учун танланганларнинг
биринчисиман. Динсиз девпарастларни
олам душмани, деб биламан.

12

Эй, Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Мен суҳбатлашётганларнинг қай
бири ҳақпараст ашаван, қай бири
девпараст дурванддир? Қай бири
томон юз бўрай?

Ёмонлик кўргангами ёхуд ўзи бадкор
бўлгангами? Сенинг амалларинг
баробарида биз билан жанг қилаётган
дурванд кимдир? У, ҳақиқатда,
бадкорми? Уни ёмон дейиш
муносибми?

13

Эй, Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Қандай қилиб ёмон — дуружни
ўзимиздан ҳайдайлик? Қандай қилиб
кимсалардан узоқлашайлик? Улар на
Ҳақиқат — Ашаҳга пайванд бўладилар,
на Эзгу Ниятдан ўғит олмоқни орзу
қиладилар.

14

Эй, Мазда Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Қандай қилиб ёлгон — дуружни
Ҳақиқат илқига топширайин? Токи
сенинг илоҳий каломинг ва таълимотинг

билан пок бўлсин ҳамда девпараст
дурвандларнинг ёлгон ва
душманиқлари ўртадан кўтарилсин.

Эй, Мазда Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Ҳақиқат нурлари остида динсиз,
каззоб девпарастларнинг шарридан
мени ҳаммиша асрагансиман. Бир-бирига
душман бўлган икки суворий ўзаро
тўқнаш келган чоғда уларнинг қай
бирига, қаерда нусрат бағишлайсан?

16

Эй, Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Сенинг эътиқодингни ўрга-
нувчиларни ўз паноҳида асрагув-
чи бахтиёр ким?

Эй, Мазда!

Тирикликка дармон бахш этгувчи
малҳамни менга ошқора айлагил.
Изн бергил, илоҳий калом ва Эзгу
Ният сенинг иродангга мувофиқ
истаган кимсага юз кўрсатсин.

17

Эй, Мазда Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Сенинг паноҳингга менинг
орзу ва аъмолим нечук рўёбга
чикади? Сенга қачон қовушаман?
Қачон илоҳий калом — мансарла-
лар билан энг яхши пешво бўлган
Ҳақиқат нурлари остида одамларни
ростлик ва абдиёт сари
элтаман?

Эй, Мазда Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Қандай қилиб, Ҳақиқат
нурлари остида Сенинг
розилигингни топаман?

Қандай қилиб ўнлик қудрат
менга раҳбар ва йўлимни чарогон
этгувчи бўлади, токи улар билан
ростлик ва абдиётга ноил бўлиб,
ҳар иккисини ҳам инсонларга
бахш айлйин.

19

Эй, Ахура!

Сендан ўтинаман, Ҳақиқат билан
жавоб бер:

— Ҳақ йўлидаги ниёзманд зот бир
хоҳат билан кимсанинг ҳузурига
боради, бироқ кимса унинг ҳолатини

1. Ушбу парча гоҳларнинг энг мураккаб ва
хилма-хил рамзли бандларидан бирidir.
«Унлик қудрат» ва «йўлимни чарогон
этгувчи» таъбирлари матнда «ўн ургочи, ўн эркак ва
аштар» тарзида ифодаланади. Қўллаб
шарҳиловчи олимларнинг тадқиқотларида
юқоридеги таъбирлар шу тарзда акс этган. Бу
банддаги жонворлар киноя ва рамздир,
дегувчилар ўз фикрларини қўйидаги тарзда
исбот этадилар: ўнга ургочи жонвор одам
вужудидеги ўнга саркаш ва гумроҳ айланувчи
хўсидир. Ўнга эркак ёхуд айғир от одам
идрокнинг рамзи. Бу идрок юқоридеги ўнга
саркаш ҳислар устидан зафар қозонади ва
уларга раҳбарлик қилади. Аштар эса, бу сайр
ва сулукнинг ниҳояси бўлиб, илоҳий ёдуга
эришиб, абadiй ёруғликка қовушмоқ
демақдир.

чиқармайди. Мени шундай шахс топажак оқибатдан огоҳ айла.

Мен уша кимса оқибат топадиган ажрни била оламаним?

20

Эй, Мазада!

Яна шуни ҳам билмоқчиман:

— Ҳеч замонда девлар яхши хизматкор бўлганларми?

Улар билиб, кўриб, томоша қилиб турадилар гаралон, кавай ва бошқа ёвуз кучлар жаҳонни озору азиятга тўлдиршларини ва олам аҳлининг зору нола чекишларини. Улар ҳеч қачон Ҳақиқат паноҳида жаҳоннинг обод бўлишини ва олдинга томон силжишини истамайдилар.

Ясна, 45-ҳот

Нутқ ийрод қиламан: Эй, илм олмоқ ниятида узоқ-яқиндан келган инсонлар! Алҳол барчангиз қулоқ солингиз, менинг ошкора сўзларимни тинглангиз ва ёдингизда маҳкам саклангиз:

«Емон тарбиячи ҳеч қачон ҳаётингизни тубанлаштирмасин, девлараст дур-вандлар аврагуччи тил билан сизларни гумрох қилмасин».

2

Алҳол, икки олам хусусида сўзлайман. Оламу одам ибтидосида Сипандмину нопоклар оламига шундай деди:

— На ният, на таълим, на хирад, на ишонч, на амал, на дин ва на руҳимиз — бу икки олам — ҳеч қачон бирлаша олмайдилар.

3

Алҳол, Мазада Ахура тирикликнинг бунёди хусусида менга айтган сўзларини сизларга етказмоқчиман:

— Ораларингиздан кимда-ким менинг илоҳий каломларим — мансараларни ўзим андиша қилганимдек ва сўзлаганимдек қўлласан экан, тириклик сўнггидаги насибалари даригу дард бўлади.

4

Алҳол, тирикликда ҳамма нарсадан авло бўлган ҳодисалар хусусида сўзлайман:

Ашах — Ҳақиқатдан эшитдимки, Ахура унинг Яратгучиси, Эзгу Ниятнинг Отаси ва Ормайтий унинг қизидир. Ҳамма-ҳамма нарсадан огоҳ Ахурани алдаш мумкин эмас.

5

Алҳол, Оламларни яратган Зот — Ахура менга айтган нарсалар хусусида сўзламоқчиман. Одамларга ушбу сўзларни тингламоқлик энг улугъ аъмолдир: «Менинг таълимотимга амал қилганлар ва унга эргашганлар қомиллик ва абадийликка етгайлар; Эзгу Ният амаллари билан Мазада Ахурага қовушгайлар».

6

Алҳол, буюкларнинг буюги бўлган Зотдан сўз сўзлайман.

Ашах — Ҳақиқат нурлари остида мажҳуд ҳар нарсадан огоҳ бўлган Зот ва унинг ҳамроҳларини мадҳ этаман.

Шоядки, Ахура Мазада ўз Сипандминуси билан менинг олқишларимни тингласа.

Эзгу Ният нурлари остида унга қувёшли кундузда етмоққа шошиламан. Шоядки, У ўз идроки билан мени дунёдаги энг яхши нарсалардан огоҳ этса.

7

У шундай Зотдирки барча — ўтганлар, борлар ва келгуси зотлар — энг Ҳақ йўлни ёлғиз ундангина ўтинганлар.

Ҳақпараст ашаваннинг руҳи абадийлик ва сародатга қовушгай, девлараст дурванднинг руҳи қаззоб — дурж билан бирга бўлади.

Ушбу амрни Мазада Ахура ўз Олами Шахриёрига ошкор қилди.

8

Ибодат ва олқишлар билан унга юз бураман, қалб кўзи билан уни кўриб тураман. Мазада Ахурани Ҳақиқат

нурлари остида эзгу андиша, калом ва кирдор билан танийман. Ўз ибодатларим, сизинларимни Ахура Мазада-нинг олий макони — гарзмонига элтаман.

9

Уни Эзгу Ният билан хушнуд қиламан. У ўз иродаси билан ёруғ кўни ҳам, зулматли тунни ҳам биз учун ато қилди.

Шоядки, Мазада Ахура ўзининг Шахриёри воситасида бизга амал қилмоқ қудратини бахш айласа, токи Эзгу Ният ва Ҳақиқат нурлари остида некоғохлик билан одамлар манфаати учун хизмат қилас.

10

Уни Ормайтий имдоди билан мадҳ этамиз ва эхтиром қиламиз. Ахура Мазданнинг номи билан эгиз тилга олингучи, Ашах — Ҳақиқат ва Эзгу Ният

паноҳида ўзининг Олами Шахриёрида бизга қомиллик ва абадийликдан башорат берди. У бизга, шабхасиз, саломатлик ва қудрат бахш айлайди.

11

Кимсаки, девлар, одамлар ва уларнинг издошларига душман экан, унинг йўли Мазада Ахурани хор тутиб, маломат қилгучилар йўлидан айирди.

Бундай кимса Ахуранинг покиза динига тобеинлардан бўлиб, Мазада унинг бирдорни, балки отасидир.

Ясна, 46-ҳот

1

Қай заминга юз бурай? Қаёққа борай ва кимдан наҳот кутай?

Мени ўз қардошларим ва меҳрибонларимдан узоқлаштирдилар. Бу заминда ўзимга ҳамкор бўлганлар ҳам, дурванд — девларга фармонраво бўлганлар ҳам мени хушнуд этолмайдилар. Эй, Мазада Ахура!

Сени нечүк хушнуд қила оламан?

2

Эй, Мазада!

Нечүк нотаваон эканимни мен биламан.

Истагим ночиздир. Одамлар назарида ҳам ночизман. Улар мени назар-писанд қилмайдилар.

Эй, Ахура!

Бу ноқомиллигимдан сенинг хузуринга интиламан. Менинг аъмолу афкорларимни ўзинг қўлагайсан.

Бир дилдор бир дилдодага бағишлагучи имдод ва лутфинга зорман.

Ашах — Ҳақиқат паноҳида Эзгу Ниятнинг куч-қудратидан мени огоҳ айлагайдирсан.

3

Эй, Мазада!

Қачон ул қутлугъ тонг отгайким, Ҳақиқат — Ашах жаҳон ва унинг аҳлини асраш учун ўзининг доғишмандона ва қутлугъ таълимоти билан боимиз узра нур таратгайдир?

Эзгу Ният ҳимоясига ва имдодига келадиган зотлар кимлардир?

Эй, Ахура!

Мен ёлғиз Сенинг таълимотингизнига қабул қиламан.

4

Бадном, бадкирдор ва тубанкор дурванд — девлар Ашах — Ҳақиқат муҳибларини шаҳар ё буткул ер юзиде тириклик қилишдан тўхтатмоқ бўладилар.

Эй, Мазада!

Кимки, жону дили, бутун куч-қудрати билан у (дев) билан жанг қиларкан, жаҳон аҳлини эзгу йўлдан огоҳлантиради ва уларга йўлбошловчи бўлади.

5

Эй, Мазада Ахура!

Ўзи ҳаётда мустақил бўлган бир қудратли Ашаван Ҳақиқат аҳли — имдодга муҳтож бўлган бир дурванд — девларастни иссиқ қабул қилиб, доғишмандона, хоҳ илоҳий амрлар билан, хоҳ диний панду насихатлар билан огоҳ-

лантириши ва тубанликдан қайтариб қолиши мумкин.

6

Агар бу қудратли эр уни қабул қилмаса, ўзи ошқора дурвандларга қўшилган бўлади. Зеро, ўшал онданки, Ахура динини бунёд этди, дурванд — девпарастга яхшилик истагувчи дурванд — девпарастнинг ўзидир ва ҳақиқий ашаванларга дўст бўлган зотдир.

7

Эй, Мазда!

Қачонки, бир дурванд менга озор етказмоқ учун бел боғласа, ҳамма нарсадан огоҳ Ҳақиқат — Ашах, Озар ва Эзгу Ниятдан ташқари, ким менга паноҳ бўла олади?

Эй, Ахура!

Менинг динимни ушбудан огоҳ эт!

8

Эй, Мазда!

Ҳаҳон аҳлига озор етқармоқчи бўлганларнинг кирдоридан менга ҳеч ранж етмагандир.

Бу душманона хатти-ҳаракатларнинг қасри душманларнинг ўзига қайтагандир.

У ўзини солиҳ тирикликдан бенасиб қилганидек, душманларча аъмоли билан саодат манзилига йўл тополмайди.

9

Қайда ўша мардким, жамийки амаллар ашаванининг пок сарвари бўлган Сен Ахура Маздага айл бор саловотлар ва сичинлар келтирмоғимиздан огоҳ айласа.

Эй, оламларни яратган Зот, биз Эзгу Ният ва Ашах — Ҳақиқат нурлари остида Сенинг Ҳақиқат ҳақидаги жамул-жам таълимотиини тугал англаб етмоқчимиз.

10

Эй, Мазда Ахура!

Ростини сўзлайман: хоҳ эр, хоҳ аёл — ким бўлмасин, Сен тирикликда энг солиҳ деб билган нарсани танласа, Эзгу Ният ёруғлигида Ашах — Ҳақиқат ва Олам Шахриёрининг марҳаматидан огоҳ бўлгандир.

Мен шундай зотларни Сенинг тоатингга қорлагайман ва уларнинг барчасини ҳакамлик кўпригидан (пули сирот) олиб ўтгайман.

Изоҳлар.

19. Гарзмон — гоҳларда «гарвдимана», Авестонинг бошқа бахшларида «гарванмана». Пахлавайда «гарвтом». Маноси — қўшиқ ва тоат-ибодатлар ижро этилгувчи маскан ёхуд тоат саройи. Ахура Мазданинг макони, балки беҳишт.

А.Сомеъ
таржимаси.
(Давоми бор)

Келин ҳам фарзанд

Қайнона — она, келин — қиз бўла олармикан? Шу ҳақда ўйлар эканман, ҳурматли Президентимизнинг соғлом авлод йили муносабати билан айтган фикрлари вужудимизга куч-қувват, қалбимизга нур бахшида этиб, Эзгу ишларга даъват этдилар, илҳомлантирдилар.

Жамиятимизнинг энг кичик зарраси ноёб, бетакрор зийнати, муқаддас маскани оилада ёш авлод дунёга келади ва у шу катта дунёнинг боғбони, эгаси бўлиб шаклланади, вояга етади.

Шундай экан, оиланинг асосий устунларидан бири бўлмиш қайнона ва келиннинг ўзаро муносабати, уларнинг ички ва ташқи дунёси, маънавияти, етуклик даражаси жуда муҳимдир. Мен бир она, қайнона сифатида, мураббий сифатида шу хусусда фикр юритишга, сиз азиятлар билан гурунглашишга жазм этдим.

Халқимизда «Қайнонали келин қарқара, қайнонасиз келин масҳара», «Қайнона қайнамаса, келин айнамаса» деган нақллар бор. Қиз бола ота-онасининг иссиқ, илиқ бағридан бошқа хонадонга, тоғдек юксак орзу-умидлари билан бахт қошонасига оппоқ либосларда, ибб билан, ҳаё билан кириб келади, ўғлимизга умр йўлдош, севишли ёр бўлиб келади. Келин тушган уй фэйзли, чарогон бўлиб, тўй қилганнынг уйи ҳам, бағри ҳам тўлади, қайнона қалбиде меҳр жўш уради. Келин бўлганлар ҳам, қайноналар ҳам бундай туйғуни бошларидан кечирганлар.

Собир Раҳимов тумани «Навбахор» маҳалласида бир оила бор. Бу оилага ҳамма ҳавас билан қаради. Оилада тўрт нафар ўғил, бир қиз вояга етди. Аналари Меҳрихон, оталари Эргашхўжа ака ҳамма фарзандларини уйли-жойли қилишди. Ҳозир 20 га яқин ширин-шакар набиралари вояга етпти. Тўрт овсин опа-сингилдай, тўй-томошада, йигин-маъракаларда ҳовлини тўлдириб, қақчақлашиб, елиб-югуриб, катта-кичикнинг ҳурматиини жойига қўяди.

Бунинг сири нимада экан? Менимча, бу аҳилликнинг сабабчилари меҳри дарё қайнона ва бағри кенг қайнотадир. Улар оналик ва оталик бурчларини аёло даражада адо этиб, шундай бир гўзал оила салтанатини яратиб, донолиги, камтарлиги билан ибратли оила бошлиғи деган шарафли номга

сазовор бўлиб келмоқдалар.

Айниқса, бу оилада қайнонанинг хизмати алоҳида аҳамият қасб этади. Қайнона келинларини қизларидек қабул қилиб, бир қизим беш нафар бўлди деб, орқаларидан ҳам сизлаб, меҳри жўшиб олқишлайди. Келинлар қалбига, дилига йўл топиб, керак бўлса улар билан дугонадек дардлашиб, оила ҳақида, аёллик сирлари, оналик жумбоқларини бир-галикда ечадилар, қайнона «мен қайнонаман» деб, қараб ўтирмасдан, ҳамма юмушларни келинлар зиммасига ташлаб қўймасдан, уларга билмаганини ўрганиб, қийин пайтларда кўмаклашиб, самимий муносабатда бўлиб, оила юкини, турмуш захматларини биргаликда хал қиладилар.

Оила иқлими мўътадил бўлишида, мувозанатнинг бузилмаслигида қайнона мураббийлик, устозлик вазифини ўтаса, ўзга даргоҳдан келган келинчақ ўз диёнатини, дид фаросатини ила бу масканга мослашиб, келишиб, уйғунлашиб кетса, нур устига аёло нурдир. У ўзини эркин қўшдек ҳис этиб, яйраб-яшнаб, катта ва кичик оиласини бекаси бўлиб, оилани мустаҳкамлашга катта ҳисса қўшган бўлади.

Зеро, ишхонада ҳам, бирор мутахассисликни эгаллаган тақдирда ҳам, бирор касбнинг устаси бўлиб танилганда ҳам «Устозинг ким?» деб сўрайдилар, устозларни эса эъзозлаб тилга оладилар. Бинобарин устоз кўрмаган шогирд ҳар макомга йўргалайди, деган гап бекорга айтилмаган. Қайнона ҳам келин учун ана шундай азиз устоз, мураббийдир. Келинлар оиланинг ҳақиқий бекаси бўлишида, она деган улуг номга сазовор бўлишида қайноналар масъулиятнинг кўпрогини елкаларига олсалар, шундай муҳит яратсалар аини мудабо бўлур эди. Чунки танамизнинг бир парчаси бўлган фарзандимиз тақдирини, бахт-саодатини, ҳаётимиз чироғини, давомчиси шу келинлар қўлида ҳам-ку. Келинларга кўрсатилган меҳр-оқибат ўзимизга, оиламизга кўрсатилган меҳр-оқибатдир. Ўзга оилалар келган қиз ота-онасининг иссиқ бағрини шу муҳитда туйса, мўътадилликни ҳис этса, катта оилада кичик оила ҳам ривож топади, авлодлар занжирини, миллиятини келажағи мустаҳкам бўлиб бораверади.

Ўлмас ЖАЛОЛОВА,
профессор

Муҳсин ҚОДИРОВ

Зардуштийлик ва томоша санъати

Шу пайтгача санъатимизнинг узок тарихини ўрганишга асосан «Урта Шарқ», «Урта Осиё» атамалари ишлатиб келинди. Ўзбек халқи, боринги, туркий тили халқлар санъатининг мустақиллиги шубҳа остига олинди, ажодларимиз яратган қадимий санъатлар гоҳ форс, гоҳ ҳинду, гоҳ юнон санъатларига тобеъ қилиб кўрсатилди. Пантруктиликда айбланишдан қўқиб, тарихий тадқиқотларда «Турон маданияти», «Турон санъати» тушунчалари қўлланилмади. Биз яшаётган ҳудудда гўё қадимий даврларда нукул форс тилида сўзлашувчи эллар яшагандай, турклар, шу жумладан ўзбеклар кейинги давларда бошқа юртлардан кўчиб келгандай тасаввур ҳосил қилинди. Шунда ҳам турклар кўпроқ чорва билан шугулланувчи қўчманчи сифатида кўрсатилди. Ҳолбуки, кўпчилиги шаҳарлар ва қўрғонларда яшаб келган турғун аҳоли ҳамиша Туронда етакчи бўлиб келган, агар у форс тилидагина сўзлашувчи бўлганида, кўчиб келган улусларни ҳам ўзидай форсқўй қилиб қўйган бўларди.

Ҳулласи қалом, мен томоша санъатлари тарихи билан шугулланувчи бир мутахассис сифатида ҳозирги Ўзбекистон ҳудудидаги юзлаб шаҳарларда ва қисман қишлоқларда асосан ўтрок ҳаёт кечирган халқлар ва уруғларни туркигўй ажодларимиз деб биламан. Фақат қишлоқлардаги деҳқонлар ва чорвадорлар эмас, шаҳар аҳолиси ҳам ҳунармандчилик, савдо, илм-маърифат билан бирга деҳқончилик, боғдорчилик ва чорва билан шугулланишган. Урта асрларда кўчиб келган уруғлар ҳам Турондаги туб аҳоли таъсирига тушиб, ўтрок ҳаёт кечирришга ўтишган. Яъни мазкур ҳудудда шаҳар маданияти етакчи бўлиб, барча аҳолини ўз таъсири остига олган, деб ўйлайман.

Шаҳар маданияти, ўтрок ҳаёт тарзининг устунилигини қайд этимчи бежиз эмас. Чунки шундай шароитдагина томоша қилишга қаратилган санъатлар, яъни театр, рақс, цирк, шунингдек театрлашган байрам ва маросимлар бўлиши мумкин. Негаки булар ихроқчиларнинг түп-түп бўлиб уюшган ҳолда ўз санъатларини, маҳоратларини кўрсатишларини талаб этади. Қишлоқларда, кўпроқ

чорвадорлар орасида якка-якка ижод қилувчи бахшилар ҳам вақти-вақти билан тўпларга қўшилиб, байрамлар, театрлашган намоишлар ва маросимларда қатнашган, томоша санъатларидан таъсирланган.

Ҳа, аънавий театр, рақс, цирк санъатлари — шаҳар маданиятининг маҳсули. Марказий Осиёда томоша санъатлари фақат ўзбеклар орасида кучли тараққий этган, малакали бўлиши ҳам шу билан изоҳланади. Тожиклар орасида ҳам аънавий томоша санъатлари нисбатан яхши ривожланиб келган. Чунки тожиклар ўзбеклар билан бир ҳудудда бирга, ёнма-ён яшаб келишган. Аммо аънавий театр, рақс, цирк қозоқлар, қирғизлар, туркманларга хос эмас. Уларнинг урф-одатлари, маросимларида томоша санъатларининг баъзи унсурлари учрайди, албатта. Лекин унсурлар унсурлигича қолиб кетган, тараққий этмаган. Бунга мазкур халқларнинг асрлар давомида кўчиб юргани, ўтрок ҳаёт кечирмагани сабабидир. Баъзи тадқиқотчилар малакали рақс, аънавий театр, цирк томошиси шаҳар маданиятининг маҳсули деган қонуниятни билиб-билмай инкор этиб, қозоқлар, қирғизлар, туркманларда гўё бир пайтлар бундай санъатлар бўлгану, истило, босқинчилик ва бошқа сабабларга кўра улар йўқолган, унутилган, деган қарашини илгари суриб келади. Ҳолбуки, ўзбек халқи ҳам ўз бошидан қанчадан-қанча истило, босқин, бухронларни кечирган. Лекин бу билан санъати, шу жумладан, томошалари, байрамлари барҳам толмаган.

Аънавий томоша санъатлари ХХ асрдаги янги ўзбек сахна маданияти билан ёнма-ён, ўзаро таъсирланиб, бизнинг қўларимизгача яшаб келмоқда. Аънавий томоша санъатларининг қайси бир турини олиб қараман, унда бир неча қатлам мавжудлигини кўрасиз. Чунончи, аънавий халқ ва мумтоз рақсда ибтидоий жамоа даврида яратилган пантомималардан тортиб ўрта асрларда шаҳарларда малакали раққослар томонидан яратилган ранг-баранг рақсларгача учратиш мумкин. Баъзан бир рақсининг ўзида бир неча қатлам мавжудлигини фаҳмласа бўлади. «Лазги» рақс туркуми бунга мисол. Унда хоразмийлар

жамияти тараққийётининг барча босқичлари ўз тамгаларини босиб қолдирган: овчилик ва меҳнатнинг бошқа шакллари алоқадор ҳаракатлар дейсизми, қуёшга (оловга), сувга, ҳавога, ҳайвонот ва ўсимлик дунёсига сигиниш аломатлари дейсизми, юксак руҳий ва инсоний туйғулар ифодаси дейсизми, жанговар ҳатти-ҳаракатлар дейсизми — барчаси муҳассас.

Зардуштийлик (аташпарастлик) дини ва унинг қаломи «Авесто»нинг ватани Турон деб аталмиш ҳозирги Ўзбекистон эканини бугунги кунда дунёдаги барча олимлар, ҳатто Эрон олимлари ҳам тан олишди. Зардуштийликнинг ибтидоий дунёқарашлар, маъжусийлик, шомонийликка нисбатан анча илгор, деҳқончилик ва чорвачиликни тарғиб этувчи, табиати авайлаб асрашга, инсоф-адолатга, покликка, меҳр-мурувватга, саховатга чорловчи халқчил дин, диний таълимот бўлгани ҳам энди ҳеч кимга сир эмас. Мана шу диний таълимот Турон мулкда ўн беш аср (миллдан олдинги VII асрдан миллдий VIII асргача) ҳукмрон бўлиб, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида, шунингдек, бадий ижодда, санъатда, байрамлар ва маросимларда ўз таъсирини кўрсатган. Исломи дини ўратилгандан кейин ҳам Мовароуннаҳр деб ном олган Турон заминнда зардуштийлик осонгина барҳам толмаган, кишилар қалби, шуурда, турмуш тарзида неча асрлаб яшаб келган. Айниқса, зардуштийликка алоқадор томошалар, тимсоллар, театрлашган намоишлар, маросимларнинг уми узун бўлган, улар диний қобиқни тарқ этиб, янги тарихий-мафкурарий, этник, маъшиий шароитларга мослашиб, оддий томошалар шаклида яшада давом этган.

Авалло шуни айтиш керакки, аташпарастларнинг ибодат маросимлари ибодатхоналарда кўпчилик бўлиб, махсус либослар ва ҳолатларда якка ва хор бўлиб қуйлаш, диалог ва монолог шаклида қироат қилиш, қотиб қаратилган қаратилган ва рақсга тушиб воситасида олиб борилган бўлиб, театр томошалари сингари ижро этилган. Бора-бора «Авесто» қасдалари, ривоятлари, дуоларини саҳналаштирувчи, ижро этувчи малакали кишилар-муғлар майдонга келган. Оташгоҳлар қошида муғларнинг

бутун-бутун тўдалари қарор тоған. Муғлар орасида маълум даражада ихтисослашиш рўй берган деб ўйлаймиз: сўз усталари, қироатхонлар, ҳофизлар, ўйинчилар, ҳар хил қиёфаларда чиқувчи ўзига хос актёрлар алоҳида-алоҳида тоифаларга бўлинган. Озарбайжон театруноси М.Аллохвердиевнинг ёзишича, муғларнинг бир қисми чинакам санъаткорларга айлиб кетишган ва, ҳатто, юнон актёрлари билан бирга расмий сахна томошаларида иштирок этишган.

Академик С.П.Толстовнинг археологик материаллар асосида оловга топиниш махсус олов ўйларини келтириб чиқаргани, олов ўйлари замоналар ўтиши билан меҳмонхоналарга айлانган, меҳмонхоналар эса бориб-бориб чойхоналар тусини олгани тўғрисидаги фикри асосли. «Олов ўйлари», меҳмонхона ва чойхоналари у «эркак ўйлари» деб атайди. «Эркак ўйлари», — деб ёзади у, — мусулмонлик давригача Урта Осиёда кенг ёйилган ва ижтимоий аҳамиятли маиший ҳодисалардан бири бўлган. Улар қадимий завок-шахвиқ сиғинишларнинг марказлари ўлароқ жамоа бўлиб овқатланиш ва ўйинга тушиш билан боғлиқ эди» (С.Толстов. Древний Хорезм.М., 1948, 317-б). Яқин-қўнларгача жўралар томонидан асосан меҳмонхоналарда ўтказиб келинган гап-гаштаклар ва уларда бўладиган эрмак ўйинлар, айтишувлар, мўкалдиллар, масҳара-бозилқарк ўша эркак ўйлари томошалари, ўйин-кулгиларнинг давомидир. Улар «меҳмонхона ўйинлари» деган катта бир туркумчи ташкил этган. «Мошоба», «Юмронқозик», «Қади бадхат», «Жум-жақа», «Лайлак илони овлди», «Бурган», «Эчкижоним», «Пўстиним», «Ҷағалқоқ» ўйинлари ана шу силсиладан. «Подшо-вазир» ўйини ҳам аслида оловхоналарга боғлиқ ҳолда майдонга келган, қайсики ўзининг нисбатан барқарор савол-жавоблари (диалог), подшо, вазир, ўғри, ясовул, жаллод каби бирмунча кулгили гавдалантирилувчи образлари, жўраларнинг қисман ижрочи, қисман томошабин бўлиб, воқеаларда берилиб иштирок этиши билан драмани, сахна асарини эслатади.

Зардуштийлик эътиқоди билан боғлиқ ҳолда майдонга келган томошалар орасида маъбудлардан Митра ва Анахита-Ардовисурага бағишланганлари алоҳида ажралиб туради.

Хоразмда яқин йилларгача ўйнаб келинган «Машъала» ва «Ўт ўйи», Бухоро амирлигида расм бўлган «Оташхўр» томошалари бир замонлар олов ва Митра тимсолларига боғлиқ бўлган, деб ўйлаймиз.

«Лазги» рақсининг бизгача етиб келган шаклларида қуёшга, оловга, Митрага сиғинишнинг излари аниқ кўриниб туради. Аввало, у эркакга аёл,

ёшу қари, шоҳу гадо — ҳамманики. Ҳар ким ўз ёши, жинси, ҳолига яраша рақс ҳаракатлари ишлатиб, ҳис-туйғуларини баралла ифода қилиб, жушиб ўйнайди ва ўзига хос образ яратди. Ҳаракатларига разм солсангиз, қуёш ёғдуларида қўмилаётган, олов атрофида ўйнаётган, табиат ва ҳайвонот дунёсига тақдир қилаётган, нимадан дунё кўнаб, нимадан дунё даргазаб бўлаётган киши хатти-ҳаракатларини кўргандай бўласиз.

Тарихий манбалардан маълум бўлишича, аждодларимизнинг «Лазги»га ўхшаган рақслари V-VII асрларда нафақат Туронда, балки Хитой, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатларда ҳам шўҳрат қозонган экан. Чунончи, Хитойда гарбий ўлкадан (яъни Турондан) ўтган «Хусюань» рақси машҳур бўлган. Профессор М.Рахмонов рақосалар ўз ҳаракатлари билан қуёшнинг айланиши, нур таратишини ажиб бир эҳтирос билан ифода қилгани ҳақида ёзади. Хозир «чарх» ва «айланиш» деб аталувчи ва аслида қуёш ҳаракатини ифода қилувчи ҳаракат Турон рақосалари ижодида алоҳида ўрин эгаллаган.

Турон заминидан Анахита-Ардовисурага сиғиниш кучли, унга бағишланган махсус маросимлар, байрамлар, томошалар кўп бўлган. Қоҳинлар-муғлар (кейинроқ ижрочилар ҳам) Анахитани баланд бўйли, пуर्वикор, келишган, чиройли кийинган, хилма-хил тақичоқлар билан безанган гўзал аёл қиёфасида гавдалантирганлар. Ислол даврида Анахита тимсоли ҳам ўз моҳиятидан ўзқолашиб, соф томоша шаклига айлانган. Анахита томошалари, рақслари ўспиринлар ва йигитлар ихросида XX аср ўрталарида ҳам учраб эди. Хусусан, олов ўйида нуқул эркаклар ва ўспиринлар тўпланган. Муғ ўспиринлардан бирини Анахита қиёфасида кийинтира бошлайди шунда у Анахита фазилатларини таърифлайди. Утирганлар ҳам ўз муносабатларини билдириб туришди. Гўзал Анахита қиёфасига қирган ўйинчини курсига ўтиргизади. Унинг бир қўлида жом, бир қўлида анор бўлади. Муғ (кейинроқ Анахита қиёфасидаги ижрочининг ўзи) жомларга илоҳий шарбат (хаома) қуйиб ўтирганларга узатади. Ҳар ким навбат билан Анахита шаънига байт атайди. Кейин Анахита тимсолидаги йигит, жўралар ташқарига, олов ёниб турган жойга чиқадилар. Ҳаммалари гулхан атрофида айланиб ўйнайдилар. Анахита аввалдаи даврада савлат тўкиб ўтиради, умумий ўйин тугагач, бир ўз рақсга тушади. Шунда муғ дам-бадам қўлидаги машъала билан Анахитанинг юзини ёритиб, уни мадҳ этиб туради.

Дастлаб Анахита тимсоли, ижрочига муносабат, мадҳия, қўшиқ, ўйин, шароб ичиш — ҳаммаси жиддий тарзда борган. Аммо диний моҳиятдан ўзқолашган сайин ўзига хос театр-лашган маросим соф томошага, базми-

га айлана борган. Базм аҳли энди Анахитани эмас, аёл қиёфасига қирган чиройлигина ўспирини, яъни гўзал жувонни қўришган, байтчининг ҳамду саноларини ўйинчига ҳушомаддай қабул қилишган. Ўз завқлари, эҳтиросларини баралла изҳор этишган.

Анахита-Амбар ана тимсоли билан боғлиқ майдон томошаси ҳам бўлганлиги маълум. А.Қоцева деган бир рус офицерининг хотини 1875 йилда шундай томошани ўз кўзи билан кўрган ва ёзиб қолдирган. «Гажум сайл бўлди, — деб ёзади у, — иккита хитойча қайиқ ясади, қайиқ соябонли бўлиб, атрофига қоғоз ёпиштириди, қайиқ ичига фонуслар осиди, бир соябон тағига хитой аёли либосидаги эркак ўтирди, нихоят қайиқлар майдон бўлиб «суза» кетди. Воқеа кечаси бўлаётган эди. Шу боис чиройли манзара ҳосил бўлди... Кейин рақслар бошланди, ҳамма ўйинга тушди. Ким сакраган, ким қўшиқ айтган, ким афтини тириштирган, қайиқлар гўё сузгандай... Сўнгра девларнинг никобини кийган бир неча киши пайдо бўлди. То ярим тунгача шовқин-сурон, ўйин-кулги ҳамма ёқни қоплади» (Русский вестник. Том 120. М., 1875, 837-б). Қайиқнинг ва унда ўтирган «аёл»нинг Хитойга мўлақо алоқаси йўқ, албатта. Қайиқнинг ғайритабиийлиги, қайиқчи хонининг аланчечук нотатиш либосда чиққани рус аелига хитойча туюлган. Бундан қатъи назар, А.Қоцева маълумоти қўмнатли, негаки унга таянган ҳолда Хоразмда XIX аср сўнг-ида ҳам Амударё билан боғлиқ бутун бир томоша кўрсатилган деб айтиш мумкин. Аникроги, бунда Анахитанинг Араллар деб аталувчи ёвуз кучларга қарши кураши, ром қилиши ўз ифодасини тоған. Девлар шундан далолат беради. Бундай томошалар Бухоро амирлиги ва Фарғона водийсида ҳам кўрсатилганлиги ҳақида маълумотлар бор. Бухорода кўрсатилган томошада фил, наҳанг, аждаҳолар, ёғоч от минган чавандозлар, Қўқонда эса Рустам тимсоли, ҳар хил никобдаги ўйинчилар иштирок этишган.

Шундай қилиб, ибтидоий замонларда вужудга келган мифология мураккаблашиб, бир тизимга туша бориб, зардуштийликнинг юзага келиши ва «Авесто»нинг яратилишида пой-девор бўлган. Зардуштийликнинг ақдлари — «Авесто» ўз навбатида Турон томоша санъатларининг шаклланишида қатнашиб, кўп асрлар давомида манба вазифасини ўтаб келган. Ислол даврида ҳам зардуштийлик билан боғлиқ майдонга келган қўпгина томошалар, байрамлар, маросимлар ўз мазмуни ва шаклини бирмунча ўзгартирган ҳолда яшашда давом этган. Бизгача етиб келган аънанавий театр, рақс ва цирк томошалари, халқ байрамлари, театрлашган маросимлар ва намоишлар таркибидаги бутун бир қатлам шундан далолат беради.

Тилаб МАХМУД

APPA

(Ҳикоя)

Нусрат ака дала ҳовлисидаги теракларни кесиб ошхона, ўтин-хона қурмоқчи бўлди. У қишлоқдаги Тоштемир деган йигитдан илтимос қилган эди, бир кунда теракларни тинчитди-қўйди. Пойтеша билан теракларни чопди, йўғонларини ёриб, ўртасидан ажратди.

Нусрат ака эрталабдан кечгача Тоштемирга қарашиб, арранинг бир томонини тортиди.

— Нусрат ака, — деди Тоштемир иш охирлаб қолганда, — шу ишингизга қўйилман. Асбоб-анжомларни жуда шай қилиб қўяр экансиз. Аррани қаранг, ўзим юраман, дейди-я.

— Бу жуда қадимги арра, — мийигида қулиб жавоб берди Нусрат ака, — онам раҳматликдан қолган. Поччалар ўтин олиб келишса, онам бечора кўчадан ўтган-кетгандан илтимос қилиб, ўтинини арралатиб олар экан. Ярогинг ўткир бўлса — мушқулинг осон-да, ука.

— Биздаям бир пойтеша бўларди. Ўзи оғир, дами ниҳоятда ўткир эди. Кимдир олдию қайтиб бермади, бунисини нақ Уртасаройдан олиб келганман, — деди Тоштемир мақтангандай бўлиб.

— Э, ҳозир одамларга хайронсан, — гап бошлади Нусрат ака, — кўзига илинганини кўйнига тикади, бировниқидан ийманиш йўқ. Мана шу боғдан оладиган даромадим — фақат хавоси. Биласан, фақат ёзда дам оламиз. Лекин қараб турмасанг, ҳовлижой тўкилиб кетар экан. Баҳорда боғ этагига терак экиб чиқдим. Ёзда келсам, ҳаммасини бир қатордан синдириб, сугуриб ташлашибди. Ҳар йили лампочкаларни янгилайман. Айвон, ошхонадаги лампочкаларни ё олиб кетишади, ё синдириб ташлашади. Бултур ертўла эшигини бузиб, кетмон-белкуракларни ўмаришибди...

— Энди Нусрат ака, — гапга қўшилди Тоштемир, — бунақа майда ўғрилар

шаҳардан келмас, ўзингдан чиққан балога, қайга бораи давога деб бекорга айтишмаган.

— Гап ана шунда, — деди Нусрат ака. — Боғ атрофиға сим қўра тортмасам мол киравериб-мол киравериб ҳовлини подахонага айлантириб юборди. Ўтган йили шаҳардан 30 та арматура опкелиб, жар атрофиға қоқиб чиқдим. Кейинги ҳафта симқўра олиб келсам, битта ҳам арматура йўқ. Барака топғурлар ҳаммасини сугуриб кетишибди.

— Буни эшитинг, энди Нусрат ака, — гапни илиб кетди Тоштемир, — хув, анови кўриниб турган қиянинг тепасидаги тераклар бизга қарашли. Олдида экин экадиган озгина ери ҳам бор. Шунга бултур картошкаям шунақа бўлдики, шу десангиз, ҳар бири нақ чақалокнинг қалласидай келарди. Бошқа ишлар билан ўралашиб уч-тўрт кундан кейин қовлаб оламиз, деб ўйлаган эдим, қопқанорларни йиғиб далага чиксак, уч сўтих ердаги картошқадан иримига ҳам қолмапти. Кўр ойдинда ҳаммасини шупуриб кетишибди...

— Тоштемиржон, — деди Нусрат ака, — мана шу боғдаги олти түп ёнғоқдан олти кило олмаймизу сен даладаги картошқани айтасан-а. Одамларнинг бировнинг ҳақидан кўркмайдиган бўлиб кетганига ҳайронман. Бурун кўни-қўшни бирор ёққа кетишса ҳовлижойини шундоқ ташлаб кетаверар эди. Нинасиям йўқолмас эди. Олайган кўзга чўп тушарди. Ҳозир, нима бало, одамларнинг кўзи очми, иймони суса-йиб кетганми, болалари кўчадан бир нима ўмариб келса «қаердан олдинг» деб сўраш йўқ.

Тоштемир пешонасини тангиб олган саллачани ечиб терлаган юз-кўзларини артди, йўғон терак устига ўтирди-да Нусрат акага айтмоқчи муҳим гапи бор

одамдай термулиб қолди. Пешонаси тиришиб, лаблари чўччайиб, кўзларининг ўйнаб туриши бошида нималардир қайнаётганини билдирарди. У миёсига қийлаётган фикрларни тез тўплашга уринаётгандай эди.

— Битта фикр узок пайдан буён бошимни аралайди, Нусрат ака. — Гап бошлади Тоштемир, — бизда шунақа гап бор, эътибор беринг-а: «Тоғпан-туғтанинг-га барака берсин», «Фалончи топармон-туртармон». Бу нима дегани? Бу сўзларда меҳнат қилиб мол-мулк ортириш эмас, нима қилиб бўлса ҳам «топишга», «тутишга» даъват борга ўхшайди. Шунақа дуо эшитсам энсам қотди. Худди бу билан «топадиган», «тутадиган», «тортиб оладиган» ўғри-муттахамларга фатво ёзиб берилаётгандай туюлади менга. Сиз ўқиган одамсиз, нима дейсиз, Нусрат ака?

— Жуда тўғри гап, жуда тўғри мулоҳаза, — деди Нусрат ака, — яна бир нарсаси борки, тўғри гап фақат ўқиганда эмас, уққанда бўлади. Сен қалтис масалани жуда нозик илгабсан, қойилман. Худди сен айтган у ёқдан, бу ёқдан «тоғпан», «туғтан», «тортиб олган» одамларнинг ҳадеб маърақа, худойи, ифтор қилишларини сезганмисан? Мана, қишлоқ масчитига аллаким ўн та гилам ташлаб кетибди. Шу гиламларни ҳалол меҳнат эвазига сотиб олганим? Хеч қачон-да! Бунақа одамлар нопок «тоғпан», «туғтан»ларини яшириш учун шунақа йўл билан эҳсон қилдим, деб ўйлайдилар. Бу эҳсон эмас, эссизлик.

— Э, нимасини айтасиз, — деди Тоштемир, — шаҳарда бир одам масчит қурдирипти, деб эшитдим. Ҳозирги замонда битта одамни масчит қуришга қурби етармиди. Ана шу «тоғпан», «туғтан»лари эвазига қурдирган-да! Ўзиям қўлга тушиб, масчит чала ярим қолиб кетган эмиш.

— Ҳа баракалла, Тоштемир, шуни айтгин, — деди Нусрат ака, — қанча ҳимматинг бўлса, қанчалик давлатнинг охиб-тохиб кетган бўлсаям ақали мактабларга ёрдам бер, қанча мактаблар нураб ётибди, баъзилари ўн йилдам бир маротаба таъмирланган эмас. Йўқ, пулни меҳнат қилиб эмас, осонгина «тоғпан»лар одамларнинг огирини енгил қиладиган ишларга сарф қилмайди, кўприк қўрмайди, йўлга асфальт ётқизмайди, водопровод суви ёки газ келтиришга ёрдам бермайди. Қўшнисиди сув йўқ, унинг бассейни бор. Мана шунақалар юрагини тинчитиш учун ҳўкиз сўйиб ҳалим тарқатади, масчитларга оқ тунаку, гилам, ёғочларни кечаси олиб келиб, ташлаб қолади.

— Нусрат ака, булар даромадини одамлар кўзидан яширган билан Яратгандан қочиб қутула олмайдилар-ку. Одамнинг юриш-туриши ҳисоб-китобли. Майли, ака, ҳар ким ўз экканини ўрар экан. Энди, мен турай, уйдаям майда-чуйда ишлар дегандек...

Нусрат ака Тоштемирни дарвозагача кузатиб қўйди. Тоштемирнинг «Терак шоҳларини бир жойга тўплашга ёрдам қилиб юборай» дейишига қарамай, Нусрат ака унга миннатдорчилик билдириб, ўзи кечгача чопилган тўсинларни бир томонга, шоҳларни боғ этагидида симқўралар ёнига тахлади. Санқчи билан пайраҳаларни тўплаб, уларни ўтинхонага ташиди. Болта, дастара, тешаларни ертўладаги «ўз жойи»га қўйди. Боғнинг ичини йиғиштириб, шаҳарга жўнаб кетди.

Орадан бир ой ўтар-ўтмас Нусрат ака ўғил-қизлари билан дала ҳовлига дам олишга келди. Ошхона, ўтинхона қурилишини бошлаб юборди. Усталар келадиган кун ўғлига ертўладаги асбоб-анжомларни олиб чиқишни буюрган эди, катта арра ҳеч қаердан топи-

мади. Шунда Нусрат ака теракларни кесганда ҳовлида арра қолиб кетган бўлса уни ён қўшнилар олиб қўйгандир, деган ҳаёлда ўғлини аввал боғнинг ўнг томонидаги тоғасининг уйига чиқарди, улардан «йўқ» сўзини эшитгач боғнинг этагидидаги ҳоласининг олдига юборди.

— Бор, ҳола бувингдан сўра, — деди у ўғлига, — ўшанда ўтлар орасида қолиб кетган бўлса, олиб қўйгандир, ким олади бўлмаса, ҳовлига бегона одам кирмаса!?

Ҳовлининг этагидан ҳола бувининг шанғиллаган овози эшитилди: худёё «яшамасин» олган одам, ман бошимга урамани холанг ўргилсин. Мана ўзимизда иккита катта арра бор. Бирини амакинг раҳматлик Ойтўғондан топиб олган, ўтинга чиққанлар амакинг қийқирғидан қўрқиб, ташлаб қочишган экан, биттасини лўлилардан ёнғоққа алмаштириб олганман. Иккаласиям ўтмас, занглаб ётипти...

Бувисига эргashiб чиққан, кўзлари олақанот қўшнинг кўзларидек ўйноқи, ўн икки-ўн уч ёшлардаги Мирғиёс болаларга ҳос бўлмаган ғалати бир шум қиёфада тикилиб турарди.

Нусрат ака жиғибийрон ҳола бувининг неварасини турткилаганча орқасига қайтиб кетишдан бироз хижолат тортиди. Суриштириб нима қилардим шу битта аррани, сўрасанг ҳам балога қоласан, хижолатли иш бўлди-да, деди ўзига ўзи.

Етмишга етиб қолган бўлсам бир кунда уч-тўрт марта Ойтўғондан олма, нок ташийдиган абжир кампир неварасини уйнинг ичига олиб кирди-да эшик, деразаларни қаттиқ ёпиб: «Аррани қаёққа яширгансан? Кўздан йироқми?» деди.

— Сизга айтувдим-ку ўшанда, ўтинхонадаги тезаклар орқасига қўйганман деб, — деди Мирғиёс.

— Ма, манави сочиққа ўраган-да тезда олиб чик, кўздан йироқ жойга қўйиш керак. Йўқса шарманда бўламиз.

Мирғиёс аррани олиб келишга югуриб кетдию тезда қайтавермади. Орқалиқда вой-войлаган овоз эшитилди. Кампир безовта бўлиб ўтинхона томонга юрди. Ичи тошқўмир қукунига булғаланган тезаклар билан тўла қон-қоронғу бостирма эшиги олдиде Мирғиёс қора қонига беланиб ўтирарди. «Вой, ўлмасам» деди кампир жон ҳолатда неварасига яқинлашар экан.

— Нима бўлди, нима қилиб қўйдинг?

— Ўтинхона қоронғу экан, аррани олиб чиқаётганимда тезаклар устидан йиқилиб тушдим, арра тишлари оёғимга кириб кетди, — деди қонга бўялган оёғини сочиқ билан ўраб олган Мирғиёс кўзлари олазарак бўлиб.

Арраннынг учта тиши Мирғиёснинг болдирига худди найзадай санчилиб, йўғон томирини узиб юборган эди. Тўхтовсиз қон оқарди. Мирғиёснинг ранги оқариб, лабларининг атрофи қўқара бошлади. Утакаси ёрилган кампир неварасининг оёғини қучоқлаганча додлашга тушди.

Нусрат ака, кетидан югуриб келишган усталар қонга бўялган буви билан набирани қўриб ҳайрон бўлишди.

Нусрат ака нима гап бўлганини суриштириб ўтирмасдан Мирғиёснинг сонини қонли сочиқ билан маҳкам боғлади-да ўғлига қараб: «Тез машинани олиб чик», деди. У бостирма пойгагида тишларида қипқизил қон йилтираган аррага кўз қирини ташлаб, танисаям ўзини билмаганча солиб Мирғиёсни кўтариб кетди.

1999 йил.

Бугунги кунда она-замин жамолини мўйкаламда таран-нум этиб келаётган истеъдодли мусаввир, Ўзбекистон Бадий Академияси аъзоси Раҳмонжон Мирзаев ўз асарлари билан маънавиятимиз хазинасини бойитиб келаётир.

Эрта баҳор кунларида Ўзбекистон Бадий Академияси Марказий кўргазмалар залида рассом асар-

асарларида турфа бўёқлар тилга кириб, кўшиқ куйлаётгандай санъатнинг сеҳрли оламига етаклайди.

Раҳмонжон портрет жанрида самарали ижод қилиб келмоқда. «Аҳмад Фарғоний», «Ҳазиний», «Машраб», «Худоёрхон», «Саййид Умархон», «Нодира» каби тарихий шахсларнинг сиймоларини ишлаган.

Рассомнинг «Моҳларойим —

ва гўзаллик тимсоли, ҳаёт чашмаси бўлмиш — Она сиймоси. Турли халқлар мифологияси асосида ишланган «Оқушлар қўли», «Само маликалари» каби асарларида гоҳ оқушга, гоҳ нурга айланган аёл гўзаллиги мадҳ этилади. «Сув парилари», «Хур қизлар» асарларида сув париларига айланган гулбадан маликалар сизни беихтиёр афсоналар оламига чорлайди.

“ВА АНГЛАДИМ ЎЛАР ҲАРИШТА...”

(Мусаввир Раҳмонжон МИРЗАЕВ ижоди ҳақида ўйлар)

лари тасвирий санъат ихлосмандлари эътиборига ҳавола этилди.

Раҳмонжон Мирзаев ижодида Ўзбекистоннинг бетакрор табиати, қадимий обидалари, зиёратгоҳлари, миллий қадриятларимиз, буюк инсонлар ва замондошларимиз сиймолари ўз аксини толган.

Мусаввир кўпгина хорижий давлатларда, юртимизнинг эса ҳар бир масканида бўлган. Она-диёримизнинг гулга бурканган баҳори, Фарғона водийсининг ёзги хушманзара табиати, олтин куз жамоли, қишнинг кумушранг манзаралари ва қайнаб турган ҳаёт тарзи мўйкаламда тасвирларга кўчган. «Чодаксой», «Шохимардон», «Моий кўл», «Оқсой қўшиғи», «Ойдин булок», «Тоғ дарёси», «Фарғона водийси», «Жаннат ариғи» каби

Фироқнома» асарига назар ташлаб шундай ўйлар кечади беихтиёр дилингиздан: Фироқнома — гулзоридан айрилган ишқ булбулининг аламли ноласи. Фироқ — муҳаббатнинг ҳазонрез боғи. Изтиробга тўла кўзлар нам, ойни уялтиргувчи гўзал юзлар қизарган... Муаллиф шоира Нодира каби билан яқиндан танишув натижасида Саййид Умархон сиймосини яратди. Кўкун адабий муҳити деган ибора замирида Амир Умархон даврига ишора ётади. Чунки Умархон вақтида Кўкунда ижодий муҳит жонланди. Шу боис мусаввир Саййид Умархон сиймосини шоир ва маърифат ҳомийси сифатида қўлда китоб билан тасвирлайди.

Мусаввирнинг қатор асарлари жафокаш ва мунис аёллар ҳақидадир. Энг азиз ва мўътабар, улуғлик

«Қизлар базми», «Етуклик», «Тўй кечаси» асарларида шарқона латофат, ҳаё ва нафосатни ўзида жам этган маликаларни кўрамыз.

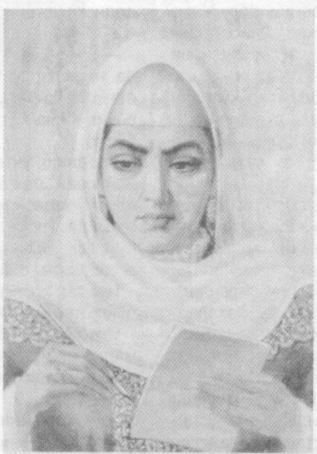
Мусаввир ижодий сафарлар давомида мўйкаламга олган «Келинчак тош», «Она кўз ёшлари», «Шаршара», «Сирли кудук» каби картиналарда мўъжизаларга бой она заминимизнинг бетакрор манзараларини тасвирлайди.

Рассомнинг «Келинчак тош» асарида виқорли тоғлар бағридаги қишлоқ йўлидан четроқда, «ҳайкалтарош» табиат бунёд этган маҳобатли тош ҳайкаллар — сарв қоматлари саломга эгилган келинлар сиймоси абадий тош қотган. Раҳмонжон Мирзаев кўзимизга тўтиё Ватан тупроғини мўқаддас билади. Азиз-авлиёларнинг мақбараларини, аجدодларимизнинг муборак қўллари билан барпо этилган обидаларини, тарих қатларига яширинган сирларни ўрганеди. «Аҳмад Яссавий мақбараси», «Шохи Зинда», «Ситораи Мохи-хоса», «Мўйи муборак», «Индамаслар олами» каби асарларини томоша қилар экансиз, бир зум мозийга сайр қиласиз.

Қадимда Фарғона пойтахти Ахсиқент Бобурнинг отаси Умаршайх Мирзо қароргоҳи бўлиб, у субҳида маҳали қабутарлардан Андижонга мактуб учираётганида қаттиқ зилзила рўй бериб, бир зумда пойтахт харобага айланган. Ушбу ҳикояни эшитган мусаввир «Фарғона санами — Ахсиқент» деган картина яратди. Асарда шаҳар қолдиқлари ўзра шаҳидлар руҳи бўлиб ёввойи қўқ қабутарлар гужон уради. Пасткиқдан ёйилиб оқаётган Сирдарё сатҳи кечки шафақнинг тилларанг аксидан

Р.МИРЗАЕВ. "Саййид Умархон" портрети Мато, мойбүек.

Р.МИРЗАЕВ. "Моҳларойим-фироқнома" Мато, мойбүек

Р.МИРЗАЕВ. "Онам портрети".
Мато, мойбук.

ялтираб ажиб бир манзара кашф этган.

Шоира Фарида Афрӯз мусаввирнинг «Лайлакмозор — Мозий кушлари» асари олдидаги ўз хайратларини шундай ифодалайди:

Оппоқ қорли бутзор узра,

Чарх урганда минг-минг шижоат.

Хайрат кучди танамни буткул.

Бу не ҳикмат, бу не синоат?...

Ва англадим улар фаришта,

Қисмат ипин ечолмаганлар.

Ширин жондан айрилсалар ҳам,
Ватанидан кечолмаганлар...

Раҳмонжон Мирзаев ижодида миллийлик яққол сезилиб туради. «Сумалак», «Тегирмон», «Тандирчилар» каби асарларида асрлар оша авлоддан-авлодга ўтиб келаётган, ҳаёт фалсафасини ўзида мужассам этган миллий қадриятларимиз ўз аксини топган.

Мусаввир доимо изланишда. Уни ижодий сафарларда, зиёлилар даврасида, кўргазмаларда ва табиат бағрида учратасиз. Дарҳақиқат, у ўзи яратган уч юздан зиёд тасвирий санъат асарлари мажмуаси ишлар турли мавзуларда ўнлаб тематик кўргазмалар ва ижодий учрашувлар ташкил қилиб келмоқда. Унинг асарлари республикамизда, Германия, Баҳрайн, Корея каби хорижий давлатларда намойиш этилиб, Бельгия, Швейцария, Исроил, Англия, Америка, Япония, Греция, Туркия, Италия каби давлатларнинг санъат ихлосмандларига етиб борди.

Меҳнатсевар Раҳмонжон Мирзаев томошабинлар қалбига нафосат олиб кираётганидан бахтиёр.

М.НАБИЕВА,
Б.ХОШИМОВА

Умри боқий созлар

Ўлкамизнинг турли тарихий обидаларидан археологик қазилмалар пайтида топилган созондаларнинг хайкалчаларида қадим сўғдиқларнинг энг севимли чолғуларидан бири уд асбоби бўлгани кўзга ташланади.

Уд Арабистон, Эрон, Туркия, Озарбайжон, Ўзбекистон, Тожикистонда кенг тарқалган торли чолғудир. Дастлаб унинг тўртта торли бўлган. Кейинчалик бешта жуфт торлар тортилган. Торларнинг номлари постдан юқорига «бамм», «маслас», «маснэ», «зир» ва «хадд» деб аталган. Уд чолғуси қисман такомиллашиб, бас (зири бамм) паст товуш, яъни олтинчи жуфт торлар тортилган. Олтинчи жуфт торли уд созининг нусхалари шу кунгача етиб келган. Улар кўпгина халқларда қўлланилади ҳамда турли номлар билан аталади.

Пипа — удсимон чертма тўртта торли Хитой сози бўлиб, торлари металл симлардан, кейинчалик ипақ ёки нейлондан тайёрланиб, дастаси бўйлаб тортилган. Тирноқ ёки мизроб билан чалинади. Суякдан кесиб тайёрланган 4 та асосий, бамбуқ найзаларидан тайёрланган 14 та қўшимча пардалар чолғу дастасига ўрнатилиб, чап қўл бармоқлари ҳаракатига мослаштирилган. Кейинчалик чолғуга қўшимча пардалар қўшилиб, товуш оралиги янада кенгайтирилган.

Пипа сози — Қурия, Япония, Вьетнамда халқ чолғуси сифатида ишлатилади. Кавказ ва Кавказorti халқлари орасида кенг тарқалган, металл симлардан тайёрланиб тортилган 8 торли чолғу. Торлари уч қаторга бўлинган. Биринчи қатор жуфт, иккинчи, учинчи қатор учтадан торлар тортилиб, ҳар қатор бир хил (унисон) товушларига соланади. Юқоридаги биринчи жуфт тор куй ва оҳанглар ижроси учун, иккинчи, учинчи қатордаги торлари эса жўрнавоз-

лик оҳанглари садолашга мўлжалланган. Яқканавоз ва жўрнавоз чолғу сифатида дostonчилар ижросида қўлланилади.

Чонгури — торли грузин халқ чолғуси. Ичақдан ёки нейлон ипдан тайёрланган тўртта торли чолғудир. Уни асосан аёллар чалган. 1940-йилларда такомиллаштирилиб, грузин халқ чолғулари оркестри таркибига киритилган.

Дечик пондур — чечен, ингуш халқлари ишлатувчи учта торли чертма соз. 1930-йилларда такомиллаштирилиб, яқканавоз ва оркестр ижрочилигида кенг қўлланилмоқда.

Оғоч-қўмиз (ёғоч-қўмиз) — Догистон халқларига мансуб, учта торли чертма соз. Уч қатор жуфт торлардан иборат. 1930-йилларда товуш пардалари сони 14 тодан 18 тагача орттирилган, товуш оралиги икки октавагача кенгайтирилган эди.

Қўмиз — қирғиз халқ сози. Кварта, квинта (тўртлик, бешлик) оралигига соланади. Бармоқ билан чертиб товуш чиқарилади. Бу соз ҳам қадимий чолғулардан бўлиб, 1950-йилларда бироз ўзгартирилиб, яқканавоз ва оркестр чолғуси сифатида фойдаланилган.

Қирғизистонда қўмизчи қизлар ансамбллари мавжуд.

Дўмбира — икки торли, қозоқ халқ мусиқа асбоби. Торлари ипақдан, нейлондан тайёрланиб, кварта оралигига соланади. Аънавий қозоқ халқ мусиқа асарларини ижро этиш учун қулай. Мусикашунос олим, композитор Аҳмад Жубонов (1906-1968 й.) раҳбарлигида 40-йилларда такомиллаштирилди ва қозоқ халқ чолғулари оркестри таркибига киритилди.

Рўзби ХОЖИЕВА,
М.Ашрафий номидаги
Тошкент Давлат
консерваториясининг
катта ўқитувчиси

Истиқлол шарофати ўлароқ юртимизда миллий қадриятларимиз тикланиб, маънавий хазиналаримиз яна ўзимизга қайтмоқда. Қисқа давр ичида Ўзбекистон сарзаминида Амир Темур, Имом ал-Бухорий, Аҳмад ал-Фароний, Феруз, Отаҳий, Бердақ каби аждодларимиза юксак эҳтиром рамзи сифатида ноҳили тўйлар ўтказилди. Таътаналар шарофати билан бобокалонларимизнинг илмий, адабий меросидан халқимиз батафсилроқ баҳраманд бўлмоқда.

Фарғонада кейинги 2-3 йил ичида ўтказилган Аҳмад ал-Фароний, Бурҳониддин Марғиониий ар-Рошидоний, Зиёбўддин Ҳазиний, Мирзободулла Боқий, Хожаназар Хубайдо каби улуғ кишилар ҳаёти ва ижодида бағишланган анжуман ва адабий гурунглار ёшларимизгагина эмас, балки катталарга ҳам маънавий сабоқлар берди. Ўтган йилнинг 9 декабрь кунини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Имом Абۇ Мансур ал-Мотуридий ҳазратларининг 1130 йиллигини нишонлаш тўғрисидаги қабул қилинган қарори республика зиёлилари қатори Фарғона давлат университети профессор-ўқитувчиларига ҳам катта қубонч бағишлади.

Маъмур қарор асосида Ҳазрат Имом Абۇ Мансур ал-Мотуридий ижодини ўрганиш бўйича университетимиз жамоаси билан кенг қўллами ишларни режалаштирмоқдамиз. «Мустақиллик муношараси», «Набрўз оҳанглари» шеърини тўпламлари, «Аҳмад ал-Фароний», «Бурҳониддин Рошидоний» дostonлари босилиб чиқди. Тадқиқотчи Маликжон Бобораҳимов яна бир сабобли ишга қўл уриб, «Мотуридий ҳақида манзума» яратдики, бу мўъжаз асар ўзбек шеърлигида Мотуридий сиймосининг бадиий ифодасига бағишланганлиги билан қадрлидир.

А.ЎРИНОВ,

Фарғона университети ректори, профессор

Маликжон БОБОРАҲИМОВ

МОТУРИДИЙ ҲАҚИДА МАНЗУМА

х х х

Мўъжизалар макони,
Синоатга кон олам.
Башарнинг тарихида,
Минглаб ҳикоятлар жамъ.
Мавриди келди сўзлаш
Мотуридий қиссасини,
Мағзини чақмоқ они
Қиссадаги ҳиссани...

х х х

Котилу мактулга ҳам
Меҳрибон Раҳмон Раҳим.
Инъом этди бир мўъжиз —
Самарқанд деган икlim:
Абۇ Мансур синоат
Оллоҳ иноятидан,
Ҳисми балки тугилмиш
Нури ҳидоятдан.
Иброҳим бин Саммосий
Ёқа ушлар хайратдан:
— Абۇ Мансур — анбиё
Сийрадан ҳам сувратдан.
Ойнинг нури поклайди
Изтиробнинг юзини,
Ҳилол назар ташлайди
Кўргандай қалб кузини,
Юлдузлар қўшиқ бўлди
Қиссамизга тўқилиб...
Бир ҳикоят гуллади
Тарих чоки сўқилиб...

**Шайх Абۇ Мансур
Мотуридийнинг
хатерлиги баёнида**

Машғул эди шайх Мансур
Қишлоғида катта боғ.
Хар нихолда минг меҳр
Берар эди кўнгли чоғ.
Боғ эшиги тақиллар,
Ортида турар элчи.

1 Машғул имомни зоҳид Абۇ Исҳоқ
бин Иброҳим бин Саммосий Мутаваъий
назарга олинган.

— Бағдоддан келдим,

тақсир...

— Хуш! Боғимиздир энчи!

Ийртиқ-ямок кийимда
Богдан чиққан киши дер:
Қандай мақсад, муаммо,
Муддаю юмуши?...
— Ул Мавлоно қайдадур?

Шайх: — Мавлоно

тангридир.

Элчи: — Хожа қайдадур?

— Хожа Мустафодур.

Элчи хайрон сўрайди:

— Абۇ Мансур қайдадур?..

Шайх қўли қўксиди:

— Ул тиланчи шайдадур!

**Шайх Абۇ Мансур
Мотуридийнинг
қароматлари баёнида**

Абۇ Мансур авлиё —
Рухонияти ошқор.
Қилган иши мўъжиза,
Вужуди мисли ашъор.
Тинчлаганим шайх ҳақда:
Ҳамал эди ўша ой
Келди сабоққа-боққа
Дўстлар киритиб чирой.
Мевалари хил пишган
Боғи Мансур-фирдавс.
Олма, наштави, гилос,
Шафтоли турар нафис.
Иттифоқ ёронлар
Кўнгли ўрик тилади.
Шунда шайх дарахтинг
Танасини силади.
Келгандай гўё ваҳий
Ер бити бўлди ўрик.
Шарбатига теккан лабга
Ўлик жон бўлар тирик.
Мева таъмин тоғтанлар
Тилида бол юришди,
Бир зolim шох бор эди,
Зулмидан фуқарога
Еруғ олам тор эди.

Мамнат, пора авж олган

У зolim замонида.

Бойлик тўплагша руку

Хар амалдор қонида

Ўзи қолиб фарзандга

Йигар эдилар қат-қат.

Халқ эса оч, яланғоч,

Қийнади ғаддор қисмат...

Шоҳ зулмидан озурда

Халқ шайхга нола қилди.

Тутдан ясади қамон

Пайкон равона қилди.

Ўқ учди самодда,

Уқун чиқар хар томон.

Зolim шохга қадалиб,

Аҳволин этди ёмон...

Алхусус, Мотуридий

Пайқони қаромати

Ҳада этди халқига

Тинчлиги саломатлик.

**Шайх Абۇ Мансур
Мотуридийнинг бу брў
дунёнинг елям ва
изтироблари жонидан
ўтганда деганлари**

Дардида дармон йўқ
вале ғамсиздек юргайман.
Жафр тоши яралар,
аламсиздек юргайман
Орият қўчисида
сарсону саргаштаман,
Кўнгли садпора, йилгар,
кўзим намсиздек
юргайман.
Оҳим тутар дунёни
ситамсиздек юргайман.
Етдим деганда ошга
ганимдан тушар оғу.
Гарчи оғзимда новвот,
лек таъмсиздек юргайман.
Дилу тил ҳам кўз ва кўл
тозармоқни истарам,
Бисотимда ҳеч не йўқ,
Бекамикўст юргайман...

**Шайх Абۇ Мансур
Мотуридийнинг муқаддас
мозори хусусида**

Самарқандда қабристон —
Чокардиза аталур.
— Дарҳақиқат муқаддас,
Доя халқ тилга олур.
Мутаваъий боғи бор
Абۇ Исҳоқ Иброҳим.
Дунё башариёти
Тавоб этгуси доим.
Қабристон ўртасида
Бир масжид қад-
ростламиш.
Унда Мансур мозори
Ўтган назар ташламиш.
Хижрий-335
Мотуридий дафн эрур,
Шундай улуглар руҳи
Юртин ҳам сақлаб турур.
Қабри узоридаги
Лохувардий соғона,
тоши масжид сахнidan
беш газ олис қамона.
Дейдиларки: бу мозор
Ҳасратхонага ўхшар,
Яқин турсанг қор тараф
ғам, андуҳга қалашар.
Сўнг чўқар ҳасрат, армон.
Оллоҳ дилни поклагай.
Ушбу кун-эзгу замон
Шайх Мансурни йўқлагай!

Хулоса

Қадриятлар юз очар
Маънавият кўзида.
Хар тонг жаранглар дилдан
Миллат, юрак кўзида:
Хуррият!
Эзгу, чин сўз,
Ўйғонди онг, тафаккур,
Мустақиллиқни берган —
Истиқлолга ташаккур!

«Бошимни «у» учун дорга қўямен...»

Истиқлолнинг ижтимоий-маънавий одимлари ва шукҳини англаш учун кечаги қадриятларимизни эсласалик, унинг қадрига етмаслик мумкин эмас. Бугунги истиқлол кечаги қадриятларимиз, рухий-миллий мафқураимиз замирида шаклланиши ва ривожу равнақ топиши зарур. Унинг ютуқларидан бири ҳам асл қадриятларимизга қайтиш ва халқ онига синдиришдан иборат.

XX аср бошлари жадид назмиётида мазлум Туркистонни бедорликка даъват этиш, ўзга озод юрлар билан бир қаторда қўриш, бунинг учун миллий истиқлолга эришиш зарурлигини ифодаловчи бадий санъатлар, хусусан, талмилар Чўлпон, ижодида муҳим макве тутати. Чўлпон умуман, янги ўзбек адабиётига «янги тўн» кийдиргандек (Вадуд Маҳмуд) талмиҳ санъатига ҳам янги поэтик мазмун ва поэтик «либос кийдириди».

Дарҳақиқат, Чўлпон халқона образ ва тисмолларга ижтимоийлик инқилобий оҳанглари олиб кирди. Бу руҳ талмиҳ санъатига ҳам тўлалигича хос. Талмиҳ Чўлпон учун шунчаки поэтик шакл ёки ифода воситасигина эмас, балки шоир эстетик идеалидаги етуқ ва тўлақонли гоёвий тилаклар ифодасидир. Агар биргина мажнун талмиҳини шоир ижоди мисолида кузатар эканмиз, у инқилобий курашларга бел боғлаган, мустақиллик учун, оппоқ тонг учун кўз тиккан элни севиш, ардоқлаш тисмол бўлиб келишининг гувоҳи бўламиз. Элни севмоқ бор нарса, аммо уни Мажнун бўлиб севиш фақат Чўлпонга хос. У ҳурриятни кутган, аммо ундан қониқиб ва баҳра ололмаган шоир. У мухториятда фаолият кўрсатган, аммо «мухтор» халқи озги кон ошаб қолганини кўрган ижодкор.

Мухторият душманлари қонли панжасида кули қалқа соворилган халқига қуйинган, ачинган, ҳислари туғёнга айланган Чўлпоннинг. Бутун вужуди ўч, қасосга айланган шоир «Мен ҳам севаман» шеърида:

**Энди ҳар нафас яна қўямен,
Фаҳат Мажнун бўлиб элни**

севамен.

Унга ҳурмат билан бўйин

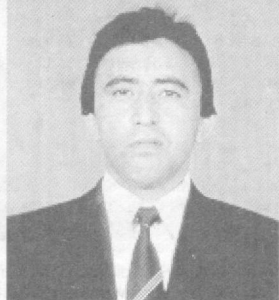
эгамен,

Бошимни «у» учун дорга

қўямен,—

дейди.

Севги — сеҳрли мўъжиза. Унинг сеҳри кўнгилни гоҳ вафога, гоҳ комга етаклайди. Чўлпоннинг ушбу шеъри алданган сеvgи ҳақида. Севгининг шамчироқлари энди ўчган, сўнган. Умид уқунлари сароб, кўнгил бўм-бўш. Шундай кўнгилда яна бир ўзга сеvgи макон топиши мумкинми? Бундай қарасангиз асло йўқдек. Аммо Чўлпон учун бор. У ўзга маъшуқа сеvgиси эмас, эл-юрт сеvgиси. Қаҳрамон элни шундай севадики, бунга Мажнун сеvgисинигина қиёс қилиш мумкин. Шоир элни беқорга мажнунона муҳаббат қадар севади. У сеvgисига ўта маъсул. Севгини курашлар, эл дарди, юмуш, армони билан боғлаб юборишни афзал қўради шоир. Шунинг учун ҳам Чўлпон «Бошимни «у» учун дорга қўямен» деб юборади. Дарҳақиқат, шоир элани мажнун сифатида севади. Унинг сеvgиси ўзлугидан кечиш даражасида. Бунга тарих гувоҳ. Чўлпон эл-юрт эрки, озодлиги ва мустақиллиги учун жонини тиккан шоирдир. Айниқса унинг 1917 йилдан 1926 йилгача бўлган ижтимоий фаолияти ва ижтимоий-инқилобий бедорлик ва даъватга тўла ижоди бунинг яққол исботидир. Ҳаёт ё ҳалокат — шоир шеъриятининг «юраги», «нафаси». Севгида Мажнун ҳаёт ё ҳалокат йўлининг бирини танлаганидек Чўлпон ҳам мустақиллик учун икки йўлнинг бирига жон тикди. У учинчи йўл йўқлигини жуда яхши билар эди. Шунинг учун ҳам истиқлол учун курашини Мажнун сеvgисига қиёс қилиш беҳиж эмас. Шоир ҳуррият бермаган ҳуррият билан қаттиқ курашди. Бошини дорга қўйиб беришга ҳам шай турди. Унинг сузи билан жанговар фаолияти бир эди. Надоматлар бўлсинки, муҳит зўр чикди. Унга бўйсинмасдан бошқа илож қолмади. Шоир эски созини синдиришга, овозини сўндиришга мажбур бўлди. Созини янгидан созлади. Натижада «Янги менман» деб эълон қилишга мажбур бўлди. Шоир кечаги мозиёга гўр қазиди. Янги даврининг занжирбанд кишиларни чоҳларга улоқтирди. Энди унда тутқин қилишга кишан ҳам, отмоққа то-

ши ҳам йўқ эди. Бугунги янги создан, янги бахтдан сўзлади. У қайғу-алам, ҳасрат ва надоматдан ўзини йироқ олди. Ҳамма гап кечаги кишани улоқтириш, қора мозиёнинг қайтиб келмаслик ва тикланмас чоҳларига отиш. Мақсад кишани кишан кийдирганларга қайтариш, тортиқ қилиш. Шоирнинг бугунги эли ва одатларига кишан бегона. Агар кишани сеvgи «шоҳи» Мажнун кийдирган бўлса, яна қайтариб унга тортиқ қилмоқчи шоир:

**Ўлик руҳли кечалардан
Сир қуттишлик менда йўқдир.
Мен истамам — қора савдо!
Кишанингни Мажнунга ур!**

Севгида жунунлиқда айбланган мажнунлар қора кишан кийган. Ўша эрксизлик тисмол кишан мажнунларга насиб қилсин демоқчи шоир. Байтада иккинчи маъно янги тузумни идрок қилолмаётган «мажнунларга кишан ур», деган тушулча ҳам йўқ эмас. Дарвоқе, бу билан шоир менин юртимда тутқунлиқда тутувчи «кишан»нинг ўзи йўқ демоқчи:

**Менин янги Ватанимда
На Мажнун бор, на-да занжир!
Мунда ҳар бир ишлаганининг
Бахти қучоғида келур.**

Мажнун талмиҳи янги Ҳамиятнинг сифат белгиларини ифодалашда жуда қўл келган. Мисоллардаги ҳар икки Мажнун талмиҳи шоирнинг замоналарга бўлган муносабатини қучли эҳтирос билан ифодалашга хизмат қилган. Биринчи талмиҳ ўтмиш мозиёни «қоралаш», иккинчи янги тарихни «ардоқлаш»га қаратилган. Талмиҳлардан чиройли ва мағзи тўқ бадий санъат кузатилган.

Хулоса шуки, Чўлпон аънавий талмиҳларга янги ижтимоий руҳ ва бетакор мазмун бағишлади. Бошқача айтганда, аънавий талмиҳларга давр ва замона руҳини синдириди.

Абдусамед ЭРМУҲАММЕДОВ

Анъанавий уй-жойлар қурилиш тарихини ўрганиш этнография-этносолиқ фанининг энг долзарб муаммоларидан биридир. Уй-жой қурилиш тарихи инсоният ўтмиши билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ҳар бир халқнинг ўтмишини, миллий руҳиятини, моддий маданиятини ва табиий шароитини ўзида акс эттиради. Уй-жойларнинг тузилиши, қулайлиги ва жиҳозлари қадимдан одамлар табиий, геогра-

кенг яйловлар бор. Сарик тупроқли чўл ва ярим чўл қисмларида аҳоли азалдан лалмикор деҳқончилик билан шуғулланиб келишган. Қашқадарё вилоятида Қарши чўли ва Сурхондарё вилоятида Шеробод дашти жойлашган. Самарқанд вилоятининг Дарғом дашти, Қарноб чўли, Навоий вилоятининг Малик чўли бу худудга чегарадошдир.

Қадимдан бу жойларда чорвадор аҳоли яшаб келган. Баҳорда тоғлардаги сойлар серсув бўлиб, ёз келиши билан деярли қуриб қолган. Фақатгина булоқ сувлари ёрдамидагина кичик-кичик далалар сугорилиб, беда, арпа, бугдой, жўхори, маккажўхори, қовун, тарвуз ва қисман полиз экинлари экилган ҳамда чиройли боғлар барпо этилган.

Деҳқонбод, Чирокчи, Бойсун туманлари худудларида, Боботўғ ёнбағирларида аҳоли чорвачилик ва деҳқончилик билан шуғулланган. Кишлоқларда одамлар аввалдан қор ва ёмғир сувларини тўплашга ҳаракат қилишган. Ўрта аср ирригация иншоотлари қолдиқлари — сардоба, банд, дам, кориз, сув ўра, қоқ

сий машғулотни чорвачилик ҳисобланган.

Аҳолининг этник таркиби қадимги ва кейинги ўзбек қавмларидан — найманлар, кўнғиротлар, саройлар, юзлар, қорлуқлар, барлослар, манғитлар, хўжалар, тоғчилар, лақайлар, кенагаслар бўлиб, асосан мўғуллар истилосига ҳамда улар билан бирга келиб қолиб, ярим ўтроқ тарзда яшаганлар.

Тоғ ландшафтларининг қулайлиги душмандан ва табиий қулфатдан сақланиш учун тўсиқ бўлган. Тоғ ва тоғ ёнбағридаги воҳаларда ашовчи аҳоли ҳаётида деҳқончилик ва богдорчилик ривожланиши билан чорвачиликнинг мавқеи пасайган. XVIII асрга келиб эса аҳоли ярим ўтроқлашган.

Чўл худудига нисбатан тоғли туманларда ўтроклашиш бирмунча эртароқ бошланиб, доимий тураржойлар, қишловлар пайдо бўлган. Қишловлар сой, булоқ бўйларида, дастлаб чорва учун қулай жойларда тўда шаклда вужудга келиб, ҳар бир катта оила тўп, уруғ бўлиб яшаган. Бундай тўда ёки тўплар кўпчиликини

Ўзбек халқининг анъанавий уй-жойлари

фик шароит ва иқлимни ҳисобга олган ҳолда, кундалик турмуш шароитига мослаб тураржойларининг турли шакллари танлаганликларидан гувоҳлик беради.

Уй-жойларнинг қурилиши ва ички жиҳозларида халқларнинг рўзғори, моддий маданиятининг акс этиши бу масалани ўрганишнинг янада муҳим эканлигини кўрсатади. Ўзбекларнинг анъанавий уй-жойлари тарихига доир маълумотлар Д.Нозилов, В.Л.Воронина, А.Н.Жилина, Б.Х.Кармишева, Е.Е.Неразик, А.Махамов, К.Шоньёзов, Х.Исмоилов, А.Уролов асарларида мавжуд. Лекин Жанубий Ўзбекистон — Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари аҳолиси анъанавий уй-жойлари тарихи ҳақида илмий маълумотлар кам. Шу боисдан қуйида Жанубий Ўзбекистон чўл қисмида яшовчи ўзбекларнинг XIX аср охири XX асрнинг бошларида тураржойларининг тарихи ёритилди.

Жанубий Ўзбекистон худуди, табиати ва иқлими жиҳатидан чўл ва ярим чўл ҳамда тоғ ёнбағри худудларини ташкил қилиб, ёзи қуруқ, киши совуқ иқлимлидир. Минтақада чорвачилик учун қулай ва

камар, қудуқ ва булоқлар аслида чўл қисмларида қор, ёмғир сувларини исроф бўлишидан сақлашга хизмат қилган. Чўл қисмларида эса қудуқлардан истеъмол қилиш ва чорвани сугориш ҳамда иншоотлар қуриш мақсадида чўлларда тўпланган ёмғир сувларини ичига от айлантириб, шиббалаб лойқа бостириш учун ёз ойлари давомида ҳам анча вақт сув сақлашга ҳаракат қилинган. Масалан, Қарши чўлида баҳор пайти оқиб келувчи дарё ва сой сувларидан йирик ҳовуз (қоқ)ларни сувга тўлдириб, ёз ойларида истеъмол қилинган. Сув иншоотларини қуриш ишлари ҳашар йўли билан бажарилиб, миروبлар бошчилик қилган. Бундай юмушлар Наврўз байрами арафасида ўтказилган ва халқ сайлига айланган. Мазкур тадбирлар баҳорги ишларнинг бошланишидан ҳам дарак берган.

Хозирги Қашқадарё вилоятининг Баҳористон, У.Юсупов, Муборак, Косон, Қасби, Нишон, Чирокчи, Ғузур ва Деҳқонбод ҳамда Сурхондарё вилоятининг Шеробод, Бандихон, Музработ ва Қизирқ туманлари аҳолисининг ўтмишдаги асо-

ташкил қилмай, 7,8,9 чайла ёки ўтовлардан иборат эди. Ҳар бир ўтовнинг олдида қўтон, қўралар бўлиб, марказида умумий меҳмонхона жойлашган. Битта катта оила ёки бир отадан тарқалганлар алоҳида тўпни ташкил қилиб, битта қозон, ҳаттоки битта мазор-хилхонага эга бўлишган.

XVII-XVIII асрнинг биринчи ярмида ҳозиргидек қишлоқлар бўлмаганди, балки агар босқинчилар келса, тезда қўчаларни йиғиштириб тоғ тепасига қочиб кетишга мўлжалланган тураржойлар бўлган.

Ҳокимиятнинг беқарорлиги, уруғ оқсоқолларнинг заифлиги, мансаб учун курашлар, хун олишлар, қўл бозори учун босқинчиликлар аҳолига тинч яшаш учун имконият бермай, мавжуд шароитга мослашишга мажбур этган. Ҳар бир сойда жойлашган қишлоқдаги тўплар, тўдалар ва овулларга душман келиши ҳақида хабар берилгач, хотинлар, болачақалар қўрна-тўшақ билан тоғнинг банд қоялари орасига бекинишган. Оғир оқлар, ўтовнинг суяги, чўплари, қўзалар ва бошқа буюмларни қорларга, ўраларга яширишиб, оёсийшталлик қарор

топгач, яна яшаш жойига қайтиб, ҳаётни давом эттиришган. Эркаклари қуролланиб, ўз уруғларини химоя қилишган ва ҳатто махсус отлик ғуруҳи тузишиб, душман билан жанг қилишган.

Текисликларда чўл ва тоғ бағри қишлоқларда атрофлари пахса, хандак ва тупроқ уюми билан тўсилган катта-катта баланд қўرғонлар бўлиб, аҳоли ёв келиши билан қўрғондан туриб ўзларини химоя қилган. Бундай мудофаа жанглари айрим ҳолларда узоқ чўзилганлиги учун қўрғонларда сув ва дон захиралари хум ҳамда ўраларда сақланган. Аҳолининг ақсарият қисми ҳатто донларни баланд тоғ тепасидаги ўраларда сақлашга мажбур бўлишган. Шунинг учун ҳам қишловларда «ғаллахона», «омборхона», «отхона» ва «ошхона» каби ҳўжалик бинолари бўлган.

Чайла ёки ўтов олдида эгарланган от қозикча — якка миҳга боғлаб қўйилган. Эркақлар уйи бўлган умумий меҳмонхона қишлоқларда ташкил этилган. Биринчи лойдан қилинган иморатларнинг деворлари гуваладан қилиниб, бир хонали, икки эшикли эди. Эшик устида товадон бўлиб, ёғоч панжара орқали хона ёритилган. Уйнинг ўртасида ўчоқ бўлиб, тутун тепадаги тешик-мўри орқали чиқиб кетган. Атрофи тош билан ўралган бундай деҳқончилик томорқаларида кичкина боғлар ҳам бўлиб, улар қўлгина ҳўлларда ертўла, ярим ертўла ёки боғтом дейилган. Ночор оилалар қамиш, шох-шаббадан ясалган вақтинчалик «чайла» ёки «ховонди»ларда яшашган. Чорвачилик учун эса тураржой-ўтов, чайла ёки «боғтом» яқинида қўра ва қўтонлар бўлган.

XVIII асрда тоғ ҳудудларида тош, хом гишт, гуваля, «бўри калла»дан шাপпати деб номланган деворлар билан қурилган доимий тураржой, уй, томлар ва ҳўжалик бинолари вужудга келган. Ҳўвлиннинг атрофи олдинги давр ҳовлиларидан тубдан фарқ қилиб, деворсиз ўтов уйлар мажмуидан иборат эди.

Амир Шоҳмуродбек буйруғи билан ҳар бир қишлоқда мачит ва мозорлар ташкил қилинган. Осойишта қишлоқлар тез ривожланиб, хом гишт ва пахсадан иморатлар қуриш тезлашган. Бир хонали уйлар ўрнига икки хонали ва XX асрнинг бошларига келиб эса уч хонали, ҳатто болохонали уйлар пайдо бўла бошлади.

XVIII аср охири XIX асрларда ярим ўтроқ тоғли туман аҳолисида ўтов қадимги аънаванавий ўрнини сақлаб қолди. Юрт деб номланган бу тураржой ҳовли ўртасидан жой олган.

Ҳовли ўртасида ўтов ёки қўра уй, унинг қаршисида 4х4 ёки 6х6 м. ҳажмда тақ қисмидан 60 см. қўтаришган ғаллахона ва қўштом бўлиб, уларда чорва сақланган. Қўра уй ёнида ўчоқ, тандир ва сут ҳамда қурт сақлаш учун сўкичак жойлашган.

Чўлда ғалла ўриб-йиғиб олинган ер — «ангор»га чорваини ҳайдаб келиб, қор ким ўз қудуги (сувлоти) атрофига жойлашган. Деҳқонбод, Яккабоғ, Қарши ва Косон туманларида учинчи кўчиш қисман сўғорилиб экиладиган томорқа атрофига ёки боғ атрофига бўлган. Ёз курғокчилиқ келганда, қўзи ва улоқларни офтобдан сақлаш мақсадида ҳам серўт яйловлар (ўтор)га қўчишган.

Аёллар ўтов, эркақлар чорва учун қўра ва қўтонларни ҳамда ҳўжалик учун ертўла, ертом, ўраларни ясаб бўлишгача, «юрт мойи» деб номланган «ис чикариш» ва «қон чикариш»лар уюштирилиб, байрам қилинган. Янги ўчоқ ва тандирларда аънаванавий таомлар тайёрланиб, улоқ, пойга ва қурашлар ўтказилган. Ўғил болалар чиллак, соққа, кўмчак, зу-вуллатар, оқ терак каби уйинлар ўйнашган. Қизалоқлар эса халинчак учиган. Болалар учун қулоқ чўзма, эшак кўпқари, пиёда кўпқари ва от қўқма уйинлари уюштирилган. Уйинларда қолиб чиққанларни мағлуб томонидан сарпо ва зиёфат билан рағбатлантирилган.

Ўтов суяғи ёғоч ва жундан (кейинчалик жунлар камайган ҳўлларда пахтадан) аёллар меҳнати асосида қилинган. Суяқ қисми (56 бошли қўра уй мисолида) 4 керага, 56 донга ўқ, бир чангрок, 43 туйнуқ, чўп ва шамол пайтларида қўйилади-ган «боққончўп» қабиладан иборат бўлиб, сарик ва қўра толлардан ясалган. Уйнинг суяғини айрим жўларда маҳаллий усталар ясаган, кейинчалик марказий бозорлардан сотиб олина бошланган.

Ўтовларнинг баланд бўлиши, катта-кичиклиги, безаклари (кўпроқ найманлар ва кўнгиротларда) ранг-баранглиги уй эгасининг иқтисодий аҳолига боғлиқ бўлиб, боиларники ажралиб турган, албатта. Қўш қанотли, яъни икки устма-уст керагали (жами 4 ўрнига 8 керага ишлатилган) бундай уйларни сотиб олиш ва ясаш жуда қатта маблағ талаб қилганлиги учун ҳам эъзозланган. Ўтов бўлмасда ўғил уйлантирилмаган.

Тоғларда яшовчи ўзбекларда эса мустаҳкам қурилган уйлар ва ўтовлар мавжуд эди. Ўзбекларнинг турк қабилисида лочин (олачўк) ёки қапа деб аталган, ўтов ярим шар шаклида бўлиб, ёйсимон синч қўбирғар билан қуббаси (гумбаз) аялат ҳамда

ерга тикилган.

Дашти қипчоқ ўзбеклари ўтовни панжара девор (керага)лар ўзаро боғланиб, юқориси узун ёғоч (ўқ)лар билан бирлаштирилади. Иккала ўтовни ҳам керагалар боғланган қамишдан тўқилган бўйра ва кигиз билан ёпганлар. Дашти қипчоқ ўзбекларида эса махсус тўқилган камар билан ўраб боғланган.

Ўтовни жиҳозлашда жундан ишланган тўр, гилам, ҳар хил ёғоч ва темир буюмлар, сандиқ, палос, кигиз, эчки ва қўй терисидан тайёрланган пўстақлардан фойдаланилган. Хонадоннинг кекса соҳибб ёки меҳмон ўтов тўрига ўтказилган. Ўтовга киришдаги чап томонда эркақлар, ўнгда эса хотин-қизлар ўтиришган.

Овқатланиш, дам олиш, жун титиш, урчуқ йиғириш, исиниш, қуриш ва ётиш учун асосий жой сандиш атрофи ҳисобланган.

Уй қуриш ва ўтов тикиш имкониятига эга бўлмаганлар оддий қапаларда яшашган. Қапа қишда иссиқ бўлсин деб лой билан сувалган. Аҳоли ўтроқлашуви сабабли лойдан тўғри бурчакли шаклдаги уйлар қурила бошланган. Бу уйларда қишда истиқомат қилишган, баҳор кириши билан эса ўтов ёки чайлага қўчишган.

Ўрта Осиё Россия томонидан босиб олинган, керосин лампалар кўпайган. Европадан хусусан Россиядан келтирилган буюмлар маҳаллий аҳоли уй-рўзгор буюмлари сони ва сифатини ўзгартириб юборган. Аҳолининг ўтроқлашиши жараёни ҳам тезлашган.

XX асрнинг биринчи ярмида муайян ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар юз берди. Уй-жой қуриш ва жиҳозлаш аънаваларига бир оз янгиликлар кириб кела бошлади. Дастлаб пишиқ гиштдан уй қуриш, тунука билан том ёпиш, деразаларга ойна солиш ва қўча томонни очиш қабилар русум бўлди. Хонадонларда замонавий уй-рўзгор буюмлари фойдаланила бошланди. Қишлоқ уйлари қурилиш материаллари ва услубида ҳам қўлгина ўзгаришлар рўй берди. 60-йиллардан бошлаб эса Жанубий Ўзбекистон ҳудудидаги қароқ қўлларда сув чиқарилиб, ўзлаштирила бошланди. Қадимги манзилгоҳлар, тураржойлар ўрнига янги шаҳарлар, замонавий қишлоқлар ва қўрғонлар қад қўтариб, уй-жойларнинг қиёфаси ҳам бутунлай ўзгарди.

Очил БҮРИЕВ,
Нурали ИСМОИЛОВ

«ИШҚСИЗ КИШИ ОДАМ ЭРМАС, АНГЛАСАНГИЗ...»

Аҳмад Яссавий ҳазратлари саккиз асрдирки, мусулмон дунёсини ўзининг муборак ҳикматлари билан мунаввар қилиб келаяпти.

Мусулмон оламининг буюк мутафаккири Аҳмад Яссавий 1103 йилда Туркистоннинг Сайрам қишлоғида таваллуд топди. Ёшлигидан илмга чанқоқ Аҳмад аввал шайх Арслон бободан, кейин Бухорода Юсуф Ҳамадонийдан дарс олади. У шоирликни орзу қилмаган, балки шеърйй йўлда исломий маърифатни тарқатган. Унинг Ҳақни танитувчи шеърлари жамланган «Девони ҳикмати» халқ ўртасида ёйилиб, муаллифини жаҳонга машҳур қилиб юборди. У 63 ёшида ер остига хужрага кирди. Умрининг қолганини тоат ва илм-маърифатга бағишлайди.

Аҳмад Яссавий хужрада яна 60 йил умр кўрган, деган ривоятлар бор.

Биз ҳазрат бобомиз ижодининг ҳамма қирраларини қаламга олишни даъво қилмаймиз. Фақат валий устознинг одоб-ахлоқ ҳақидаги доно ҳикматларидан бир шингили билан ҳурматили ўқувчиларни ошно этмоқчимиз. Чунки унинг ҳикматлари бебаҳо, сирлидир. Аҳмад Яссавий мусулмон дунёсининг ва Шарқнинг буюк мутафаккирларидан бири сифатида авлодларга жуда катта бир мерос қолдирдики, унинг баҳоси бекиёсдир. Унинг «Девони ҳикмати» ҳикматлар, доно фикрлар мажмуасидан иборатдир. «Улуғ бобомиз Хожа Аҳмад Яссавий руҳи покларига эҳтиромимиз бениҳоя, — дедилар Президент Ислам Каримов. — Бугун у инсоннинг маънавий етукликка чорловчи диний, ахлоқий ва ҳуқуқий ҳикматлари қайтадан жаранглай бошлади».

Ҳақиқатан ҳам Аҳмад Яссавий ҳикматларида жозиба ниҳоятда

қучли, халқчиллиги олдида лол қоласан. Авом халқ учун ҳам, уламо учун ҳам тушунарли жуда енгил, содда тилда ёзилган.

Аҳмад Яссавий нафақат ислом динини тарғиб қилувчи аллома, балки Муҳаммад алайҳиссалом Пайғамбаримиз йўлига ўзини бахшида этган фидойидир. У, авомни ва аҳли ғафлатни дину иймонга даъват этган пири Туркистонга айланди.

Мадинага Расул бориб,
бўлди ғариб,
Ғариблиғда меҳнат тортиб,
бўлди ҳабиб,
Жафо тортиб, яратганга
бўлди ҳарийб (яқин),
Ғариб бўлиб, ўқболардин
оштим мано.

Аллома фикрича, ғариб, мискинларнинг кўнглини олиш катта савобдир. Ғариблар ғамини ёйиш буюк зотлар хислатидир.

Аҳмад Яссавий мусулмонларга такрор-такрор ғафлат босмасликни таъкидлайди. Ғафлатда қолиш-ликнинг касофати мўлдир. Худони ёддан чиқариш мусулмонлар учун жуда катта ғафлатдир. Ғафлат босдим, эътиқодга соя тушади, хиралашади. Мусулмонларнинг эътиқоди сусайиши диннинг замирига путур еткази. Ассига зил кетади. Ушбу ҳолат катта гуноҳи азимдир. Ушбу ҳолатни англаган валий бобомиз авом халқни сергаклантиради.

Пайғамбар издоши

Ҳазрат Аҳмад Яссавийнинг ислом динига ва Муҳаммад алайҳиссаломга содиқлиги шунчалик улугки, шунчалик софки, шунчалик тозаки, умматлар учун йўлчи юлдузидир. Вафодорликнинг олий чўққиси ҳам шу бўлса керак.

Ислам дунёсида илоҳдан ваҳий келишлик сир эмас, айниқса ҳозирги кунда бунга ҳеч ким шубҳа-

ланмайди. Тангрининг муқаддас китоби бўлмиш Куръони Карим ҳам мана шундай илоҳий мўъжизанинг маҳсули эканлигига ҳеч ким шубҳа билдирмайди. Аҳмад Яссавий ҳазратлари ҳам илоҳдан хабар келганлигини таъкидлайди.

Ҳар субҳидам нидо келди
қулоғимга,
Зикр айт, деди, зикрин айтиб
юрдим мано,
Ишқсизларни кўрдим эрса
йўлда қолди,
Ул сабабдин ишқ дўконин
қурдим мано.

Валий бобомизнинг ушбу ҳикматлари ўзи ҳам Тангрининг ул поккадамга тухфасидир, ҳадасидир. Ушбу доно, илоҳий фикрларда Тангрининг марҳаматига сазовор бўлган бандасининг розилиги мадҳ қилинган. Ушбу қуйма фикрларда, ишқсизларнинг аҳволи ночорлиги, мақсадига етолмай йўлда қолиб кетиши зикр қилина-япти. Аллома бобомизнинг Тангрига боғлиқлиги аён бўлганлиги, унга етишганлигини сезгани учун ҳам «... ишқ дўконин қурдим мано» деб каромат қиляптилар. Ушбу дуру жавохирларга тўла дўқони мана бир неча йилдирки, ўзининг нурларини оламга сочиб келмоқда. Тангрим назар қилган, дилдан ўзини Аллоҳга бағишлаган пиру бадавлат бобомиз илоҳий сирлардан воқиф бўлганлигини қуйидаги дурдоналарида мавжлантиради:

Ун биримда раҳмат дарё
бўлиб тошди,
«Аллоҳ» дедим, шайтон
мандан йироқ қочди,
Ҳою-ҳавас, мовуманлик
турмай кўчти,
Ун иккида бу сирларни
қўрдим мано.

Ушбу ҳикматларнинг ростили ҳар бир мусулмон учун жуда таниш, унинг кўнглидагидир. «Аллоҳ» деганда ҳар қандай мусул-

мондан шайтоннинг қочиши турган гап. Бунинг устига бобомга ҳаволанган ҳаваслар ҳам бегона, манманлигу, такаббурликлар ҳам бегонадир.

Ўттиз тўртда олим бўлиб,
доно бўлдим,
Ҳикмат айт, деб Субҳон айдим,
гўё бўлдим,
Чилтон бирла шароб ичдим,
ҳамроҳ бўлдим,
Ичу тошим Ҳақ нурига тўлди,
дўстлар.

Бунда ҳазратимиз батамом етилиб, покланиб, Аллоҳ ишқига етганлиги назарда тутилаяпти.

Валий бобомиз ислом ақидаларига риоя қилишда ўрناк бўларлик даражада муслим бўлганлар. Аммо ул зот риёкор, сохтакорларга, тилда бошқа дилда бошқа, тилёғламаларни кўришга кўзи йўқ эди.

Арш устида намоз ўқуб,
тиззам буктум,
Рози айтиб, Ҳаққа боқиб
ёшим тўқтум,
Ёлгон ошиқ, ёлгон сўфий
хўрдим, сўқтум,
Ул сабабдин олтмиш учда
кирдим ерга.

Ушбу фикрларини ривожлантириб, аллома бобомиз Аллоҳга етишлик учун «жондан кечишликни» таъкидлайди. Ушбу фикр ўлиш маъносидан эмас, чин юракдан жон қўсириб, ростакамига Тангрининг йўлида яшаш маъносидан айтилади.

Ҳақни топқон ўзи пинҳон,
сўзи пинҳон,
Ул сабабдин олтмиш учда
кирдим ерга.

Ўзини Ҳаққа, Тангрига бахшида этганлар бақариб-чақирмайди, дод-фарёд солмайди, юракдан ҳис қилади.

Мўмин эрмас — ҳикмат
ёшитиб йиғламайдур,
Эранларни айтган сўзин
тингламайдур,
Оят, Ҳадис, кўйи Қуръон
англамайдур,
Бул ривоят Арш устида
хўрдим мано.

Демак, улар Қуръони Каримни ҳам, Ҳадиси Шарифни ҳам англамайдиган гумроҳлардир, бундайлардан Тангрининг ўзи асрасин.

Қул Хожа Аҳмад, ёшинг етди
йиғирма бир,

Не қилгайсан, гуноҳларинг
тоғдин оғир.
Қиёмат кун ғазаб келса,
Раббим қодир,
Аё дўстлар, нечух жавоб
айтгум мано.

Инсон ўз гуноҳини билиши, англашида ҳам чуқур маъно бор. Бу ерда Тангри олдидаги жавобгарликни ҳис қилиш англашилади. Бу ерда шоир мўминларни огохлантираяпти. «Қиёмат»даги ҳисоб-китобга ишора қилаяпти.

Аллоҳ десаиш шайтон лаъин
сента гулом.
Аллоҳ демас динларини
сотти бўлгай.

Ушбу куйма фикрларнинг мазмунини одамни беихтиёр лол қолдиради.

Олтмиш учда нидо қилди,
қул, ерга кир,
Ҳам жонинг ман, жонинг
ман, жонингни бер,
Ху шамширин қўлга олиб,
нафсингни қир.
Биру борим, дийдорингни
кўрарманми?

Алломанинг ушбу дурдоналаридан Муҳаммад алайҳи-вассаломнинг ёшларига бўлган беҳад хурмат маъносини сезамиз. Тангри марҳаматига сазовор бўлган Расулulloҳдай зотдан ортиқча умр кўришни ўзига эп кўрмаган. Бунинг устига валий ғойибдан нидо келганлигини таъкидлаяпти.

Худо ишқиди, ҳақиқат ишқиди эмас, мол-дунё ишқиди яшовчиларни пирумиз жуда қойийдилар, бадкиркорлигидан азият чекадилар. Худони билмовчиларни, уни англамовчиларни шайтонга тенглаштирадилар.

Ишқсиз киши одам эрмас,
англасангиз,
Бемуҳаббат шайтон қавми,
тингласангиз,
Ишқдин ўзга сўзин агар
сўзласангиз,
Ишингиздин имон, ислом
кетти бўлгай.

Қўлдан, дилдан имоннинг кетиши, исломнинг кетиши бу қабоҳат, фожеадир. Ҳақ йўлидан қайтганлар дўзах ўтига маҳкумдирлар.

Аҳмад Яссавий меҳр-шафқат
куйчиси

Меҳр-шафқат, раҳмдиллик, бировга озор бермаслик каби хис-

латлар борки, ундан одамзот доимо баракот топади. Шафқатли одамлар меҳрли бўладилар. Раҳмдиллик ҳам бағри кенглидир. Ушбу хислатлар мусулмончиликнинг белгиларидир. Меҳр-шафқат, раҳмдиллик қалби дарёларнинг белгисидир. Қалби дарёлар мурувватли бўладилар. Мурувватлик асл инсонийликдир. Аҳмад Яссавий ҳикматларининг қудрати ҳам инсонийликнинг баланд оҳангларда куйланганлигидир.

Ақсинча, дилозорлик, шафқатсизлик алломани ғазаблантиради, азоблайди. Шунинг учун ёниб оҳлар уради:

На анода раҳм қолди, на
атода,

Оға-ини бир-бирига
можарода,
Мусулмонлик даъво қилур,
ичар бода,
Мастлиғ билан қариндошдин
тонди, кўринг.

Одамлар ўртасидаги оқибатнинг кўтарилиши инсофга путур етказди. Аиникса, аҳли дунё — бой, мансабдорларда инсоф йўқолса, диёнат йўқолса, жамиятга зарар келтиради. Ушбу ҳолат донишманд бобомизни ташвишга солади, хафа қилади.

Аҳли дунё халқимизда
саховат йўқ,
Подшоҳларда, вазирларда
адолат йўқ,
Дарвишларнинг дуосида
ижобат йўқ,

Турлик бало халқ устига
ёғди, дўстлар.

Саховат ва сажийликнинг, ҳиммат ва раҳмдилликнинг йўқолишини бобомиз «бало»ларга ўхшатаяпти. Дарҳақиқат, шундайлиги ҳам ростдир. Одамларда саховат кўтарилса, инсоф кетади. Имонсизлик қабоҳатдир. Ушбу инсоний қусурга қарши аллома ўт очади.

Ҳоким, раҳбарларнинг адолатсизлигидан, халқ азият чекса зугумидан азобланса, аллома бобомиз минг чандон эзилади. Ана шу балолардан қутулиш йўлларини кўрсатади. Софликка, ҳалолликка қақиради. Аҳмад Яссавийнинг қақирлиқлари халқ томонидан қизгин кутиб олинади. Унинг муридлари кўпайиб, пойи қадамини тавоб қилишга чор атрофидан

тумонат одамлар шошилади. Турк заминидagi миллионлаб кишилар бу табаррук зотни зиёрат қилишга отланадилар. Чунки донишманднинг ҳикматлари халқнинг ташна қалбларига мўйиёдек таъсир қилади. Ҳикматлар миллионлаб қалбларни забот этади. Аҳмад Яссавий инсоф ҳислатини баланд пардада куйлаганлар. Инсоф, диёнат, имон каби фазилатлар инсонни безайди, баркамоллигини билдиради. Инсофли одамлар яхши-ёмонни ажратадиган савобталаб кишилардир. Улар гумроҳликлардан ҳазар қиладилар. Ҳалоллик, поклик инсофли одамларда жамулжамдир.

Нохас, ҳасис, бадийнот
куллар ҳоким,
Манманлик ҳаддин ошиб
бўлди золим,
Халқ ичинда хор бўлдилар
дарвеш, олим,
Ҳимояти халқни хофир
бўлди, кўринг.

Алломанинг сўзларига қойил қолсан. Халқчилигидан, соддалигидан, ҳаммабплигидан дилинг жунбушга келади.

Дунё менинг дегонлар,
Ҳаҳон молин олгонлар,
Каркас қушдек бўлубон
Ул ҳаромга ботмишлар.

Ҳаром-ҳаришликни ажратмасликни одамлар кўриқка ййишган. Кўзини ёғ босган кимсалар молу дунёга хирс қўйиб, нодонлик кўчасига кирганлардир. Ҳаром йўлига кирганларнинг гуноҳи беҳисобдир. Тангрининг ғазабига учрайди, бундайлар.

Эҳсон, хайрия, садақа каби одамлиқлар борки, унинг натижаси шарофатлидир. Хайр-эҳсондан муҳтожлар баҳраманд бўлади. Хайр-эҳсон чорасиз қолганларнинг дардига дармондир. «Хайр-эҳсонни, — дейилган Ҳадиси Шарифда, — бечораҳолга беришлик садақа ҳисобланса, уни қариндошга беришлик ҳам садақа, ҳам мурувватдир».

Хайр-эҳсон қилувчилар савобталаб кишилардир. Имони бутун, охиратни ўйлайдиган кишилар садақа қиладилар. Ушбу борада аллома бобомиз Аҳмад Яссавийнинг ўғитлари ибратлидир.

Таом топсанг, жонинг бирла
қилгил меҳмон,

Ҳақдин эшитиб бу сўзларни
айтдим мано.

Аллома бобомизнинг ушбу ҳикматида эҳсоннинг, хайриянинг ниҳоятда қутлуг эканлиги, Тангри Таолонинг назари тушган ҳислатлиги таъкидланаяпти. Ҳа, азизлар, ғариб, кунидан қолганларга кўмак беришлик, ёрдамлашиш асл инсонийлиқдир, ҳақиқий одамгарчиликдир.

Хайру сано қилгонлар, етим
кўнглин олгонлар,
Чаҳор ёрлар ҳамроҳи, кавсар
лабинда кўрдим.

Аҳмад Яссавий ижодида поклик ҳислати қойилмақом қилиб куйланган. Поклик, ҳалоллик, тозалик каби ҳислатлар борки, у инсонни безайди, унга обрў-эътибор келтиради. Покликдан диллар ҳузурланади, ором олади. Поклиكنинг кичиги ҳам, каттаси ҳам зарурий ҳолатдир. Ўзгаларнинг гуноҳи учун валий бобомиз азият чекади, шунинг учун у баралла овозда аюханнос солиб, огоҳлантиради. Аллома ижодида нафс балоси танқид остига олинади. Нафс одамзотга фақат зарар келтиради. Нафснинг домига тушиб расвои радди балога учраганларни кўп биламиз. Нафс қайси кўринишда бўлмасин, барибир уларнинг натижаси, оқибати бир хилдир. Яъни одамзотга фақат тавқи лаънат олиб келади. Нафснинг ноҳўлиги ҳақида алломалар ҳам, муқаддас китоблар ҳам, халқ нақлида ҳам ҳикматлар сероб, мўлдир. Мана, Расулulloҳ алайҳивассалом ўз ҳадисларида: «Кимки нафс хоҳиши билан дунёни муққасидан кетиб эгалласа, қиёмат куни дўзахдан бошқа нарсага эришмайди» деб таъкидлаган.

Аллома бобомиз Аҳмад Яссавий ижодида ҳам ушбу иллат ўзининг муносиб баҳосини олган.

Нафс йўлига кирган киши
расво бўлур,
Йўлдан озиб, тойиб, тўзиб
гумроҳ бўлур,
Ётса, кўпса шайтон биле
ҳамроҳ бўлур,
Нафсни тийгил, нафсни
тийгил, эй бадқирдор.
Ун учимда нафс, ҳавони
қўлга олдим,
Нафс бошига юз минг бало
ҳамраб солдим,

Тахаббурни ёрга уриб босиб
олдим,

Ун тўртимда тупроқ сифат
бўлдим мано.

Нафсни тийиш уни қўлга олиш одамдаги ёмон одатларни, қусурларга изн бермаслик деган гапдир. Нафсни тийиш одамзотнинг ёмонлик устидан энг катта ғалабасидир. Пок қалб соҳиби, ақл-тафаккур, дуру жаҳоирлар ҳазинабони бўлмиш Аҳмад Яссавий нафсни тийиш каби инсонийликни эгаллаб, одамларни баднафслиқдан ҳазар қилишга қақиради. Ушбу ҳикматида бобомиз нафснинг ҳосили бўлмиш тахаббурлиқни фош этади. Уни енганлигини таъкидлайди. Охиратни ўйлашлик одамини сергаклантиради. Сергак одамлар ҳар қандай нафсни тийишга қодирдир.

Қул Хожа Аҳмад, қирққа
қирдинг, нафсингни қирқ,
Мунда йиғлаб, охиратда
бўлғил ариқ,
Пушти иймон шарийдур,
мағзи тариқ,
Тариқ қирган Ҳақдин улуш
олди, дўстлар.

Валий бобом нодонлик зарари ҳақида ҳам жўшиб куйлаганлар. Нодонлик, фикри ожизлик, фаросатсизлик каби иллатлар борки, бундан доимо одамзот азият чеккан. Яссавий ҳикматларида Дардсизлар, Ҳақ йўлини билмовчилар, Тангрини англамовчилар ҳикматларни билмаслиги, қадрига етмаслиги айтилди. Барча инсонлар учун алломанинг дурдоналари бебаҳодир.

Золим бўлиб зулм этган,
етим кўнглин оғритган,
Қора юзлиг маҳшарда қўлун
орҳада кўрдим.

Ушбу калимасида валий бобомиз золимларни, зулм қилувчиларни, етим-есирларнинг кўнглини оғритганларни жойи жаҳаннамда эканлигини таъкидлайди. Бировларга азоб берувчиларни, ноҳақлик қилувчиларни, гумроҳларни огоҳлантираяпти.

Мусокул УСМОНОВ,
профессор

Маснавия

Жалолиддин РУМИЙ

Маснавий

Ҳар шабе аз доми тан арвоҳро
Мераҳонӣ, меканӣ алвоҳро.

Таржима

Ҳар кеча тан домидан арвоҳни
Кутқарурсан, хат уриб алвоҳни.

Лисоний таржима

Парвардигорим, сен ҳар кеча
вужуд қафасидан руҳни
қутқарасан ва зехнимиз
лавҳларидаги (алвоҳ) нақшларни
(битикларни) маҳв айлайсан.

Шарҳ

«Зумар» сурасининг 42-оятнда
Парвардигор лутф қилади:
«Оллоҳу ятаваффал анфуса ҳийна
мавтиҳа вал латий лам тамут фий
мономиҳ».

Маъноси: Худованд жонларни
ўлим маҳалида ёҳуд уйқудалик
чоғларида олади.

Маснавий

Мераҳанд арвоҳ ҳар шаб зин
қафас,
Фориғон аз ҳукму ғўфтору
қасас.

Таржима

Тарк этар арвоҳ тунлар домни,
Сезмагай ҳукму калому комни.

Лисоний таржима

Ҳар тун руҳ тан қафасини тарк
этади. Руҳ бу дунёнинг жамийки
ҳукмидан, гап-сўзидан, қиссаю
афсонасидан мутлақо фориғ
бўлади.

Шарҳ

Уйқу ғоят муҳим ҳаётӣ муам-
молардан бўлиб, ҳақимлар
фозилу фузало ва сўфӣ аҳли-
нун бу ҳодиса хусусида турли-
туман ақидалари мавжуд.

(Давоми. Боши утган сонларда.)

Уйқунинг, хусусан, диний қараш-
лардаги ўрни ҳам эътиборли.
Ҳақимларнинг ақидасига кўра,
уйқу (арабча «навм», форсча
«хоб») бу тирик жонларга хос
бўлиб, унинг таъсири остида жон
соҳиби эҳсос ва ҳаракатдан
тўхтади. Баъзи ҳақимларнинг
фикрича, ақсар ботиний ҳислар-
нинг ҳаракати давом этаверади.
Ушбу ҳолатда нафс (жон, руҳ) ўз
оламига юз боради: зеро, нафс-
нинг малакут олами билан маъ-
навий алоқаси бор. Унинг мала-
кут олами билан доимий алоқа
қилмоғига бадан ва ҳиссий
ҳодисалар монелик қилади. Уйқу
давомида эса бу бандлар ечила-
ди, яъни руҳ — жоннинг йўллари
очилади.

Коинотнинг жамийки суврати
азалдан то абад Ҳақ илмида ва
ақллarda мавжуд. Уларнинг
баъзилари инсон нафсида ҳис-
сий сувратлар ойнада намоён
бўлгани каби зуҳур қилади. Ҳис-
сиёт тушда кечаётган ҳодиса-
ларга мажозий либос кийғизади.
Шунинг учун туш таъбирга
эҳтиёж сезади.

Умуман, мажозсиз туш мавжуд
эмас. Қарийб, барча тушларда
воқеали аломат ва белгилари
тамсил ва рамзлар воситасида
рўй беради. Бу рамзлар зами-
ридаги ҳодисаларни рости
ёлғонга ажратиш учун махсус
илм яратилгандир. Тушнинг
даражалари бўлиб, уларнинг
баъзилари тўқис ҳақиқатдир.
Бундай тушларнинг таъбирга
эҳтиёжи йўқ. Бу тушга мутаҳай-
йила (мия ва димоғнинг тасав-
вурот пайдо бўлгувчи қисми)
тасарруф қилмаган бўлади.
Мутаҳаййила тасарруф қилган
тушлар таъбир қилинади. Мала-
кут дунёсига тааллуқли бўлмаган
тушлар таъбир қилиниши шарт

эмас. Мўътазила мазҳабига
мансуб шахслар тушни мавҳум
ҳодиса деб ишонадилар. Тушнинг
шундай шартлари бордирки,
уйқуда улар мавжуд эмас.
Бинобарин, уйқуда ҳақиқат йўқ,
туш эса ваҳмининг асорати. Ид-
рокка алоқаси йўқ, дейди улар.
Ашъарийя гуруҳининг эътиро-
фига кўра, туш идрок ҳақиқати
эмас.

Шунга қарамай кўплаб оят ва
ҳадислар тушнинг ҳақиқат экани-
га далолат қилади.

Сўфийлар тушни кашф ва
кароматга тааллуқли деб била-
дилар. Солиҳ (тўғри) туш ҳақнинг
намоён бўлиши, содиқ туш эса
руҳнинг намоён бўлиши. Абул-
қосим Қушайрий тушнинг юзага
келиши хусусида баҳс қилган-
ким, хийла диққатга сазовордир.
Унинг фикрича инсон бадан ва
руҳдан иборат. Руҳ эса ғайб
оламига боғлана олади. Ўтмиш,
ҳозир ва келажақда сайр қилади.

Маснавий

Шаб зи зиндон беҳабар
зиндонӣён,
Шаб зи давлат беҳабар
султонӣён.

Таржима

Тунда зиндон қайдаю
зиндонийлар,
Тунда давлат қайдаю
султонийлар.

Лисоний таржима

Зиндон маҳбуслари тун чоғи
уйқуга кетгач, зиндонни ҳам,
маҳбуслигини ҳам эсдан чиқа-
ради. Худди шунингдек, султон-
лар ва давлатмандлар ҳам уйқу
маҳали давлат ва қудратни
унутадилар.

Шарҳ

Уйқу — руҳ озодлиги. У на дин-

га, на ижтимоий одобга бўйсинади. Бу озодлик инсонга бедорлик чоғида муяссар бўлмайди. Инсон уйғоқлик чоғида укубат ваҳми, бадномликдан андиша қилиб, ўз майл ва рағбатига мос ҳолатда амал қилолмайди. Инсон уйқуда маҳкум эмас, ҳокимдир, у шундай жажондирки, руҳ уни ўз хоҳиши асосида тиклайди. На риё, на нифоқ, на андиша. Руҳ ўз майлича яшайди.

Айтиш лозимки, уйқу ижод маҳсули, майл ва рағбатнинг ҳосиласи. Уйғоқликда муяссар бўлмайдиган оламга одам уйқуда эришади.

Маснавий

Не ғаму андишаи суду зиён,
Не хаёли ин фалону он фалон.

Таржима

На ғаму андиша, на суду зиён,
На хавотир бул фалону ул фалон.

Лисоний таржима

Тан қафасини тарк айлаган руҳлар фойда ва зиённинг қайғусини чека билмайдилар. Фалон-писмадон, деб жонхалак бўлмайдилар. Руҳ буларнинг баридан фориг.

Шарҳ

Юқоридаги байтда уйқу маҳали зиндон маҳбуслари ўз маҳбусликларини эсдан чиқарадилар, қиличидан қон томган султонлар ҳам қўйдек юввош тортиб уйқуга чўмадилар дейилди. Ҳақиқатда буюк Курёнда уйқу одам учун ҳузуру-ҳаловат, дейилиши бежиз

эмас. Уйқунинг нечоғли теран ҳикмат, яъни у кичик ўлим эканлиги ҳақида мулоҳаза қилиб кўрган одам бир неча соатлик бедорлик чоғида дунёни бузмайди, ё уни кураман, деб ҳаммани кўчириб юбормайди. Қисқаси, бир хокисор ва самимий бандага айланади. Аммо, афсуски, кўп ҳолларда бунинг аксига дуч келамиз. Ҳозир тўтзорда кўзидек ухлаб ётган одам кўзгалади-да, ҳақиқий девага айланади. Энди унга боши устида соя солиб турган тут япроқлари ҳам ёкмайди, тўшакдек майин тўпроқ тошдан қаттиқ туюлади, боз устига қорни очинираб қолган бўлса борми...

Маснавий

Ҳоли ориф ин бувад беҳоб
Ҳам,
Гуфт Эзид: «Хум рукудун зин марам».

Таржима

Ориф аҳволи будир шундоғ
Ҳам,
Деди Оллох: «Хум рукудун зин марам».

Лисоний таржима

Орифнинг аҳволи мутлақо бошқача, яъни маҳсусдир. Орифнинг руҳи уйғоқ ҳолатида ҳам ҳар нечук қайғу, банд ва тааллуқотдан озоддир. Гарчи зоҳирда орифнинг бедор нигоҳлари шу оламга қадалгандек туюлса-да, бироқ ҳақиқатда, бу оламдан узилиб, уйқуга чўмган. Бадан занжири, тан қафасидан қўтулган. Ҳақ таъоло буюради: «Улар

уйқуга чўмганлар, уларни тарк айлама». Байтнинг иккинчи мисраси «Қаҳф» сурасининг 17-оятига ишора: "Ва таҳсабуҳум айқозан ва ҳум рукудун": «Гумон қиласанки улар уйғоқдирлар. Ҳолбуки улар уйқудадирлар».

Шарҳ

Оллоҳ жамоли билан масту мустағриқ бўлган ориф мушоҳада қуввати воситасида Ҳақдан ўзгага майл кўрсатмайди, у ўзидан ҳам, ғайридан ҳам буткул мосуво. Ғайри ва ғайрийят нақши унинг вужудида буткул ўчади. Бамисоли уйқуга чўмган, ақл-идроқдан маҳрум маст одамга ўхшайди. Маълумки, нафсоний аҳвол инсонни турли ишларга ундайди. Бироқ Ҳақ ишқи ва мушоҳаданинг мастлиги сулуқнинг сўфийга нисбатан қўйган турли вазифа ва тақлифини енгиллаштиради. Унинг машаққат ва оғирлигини ночиз қилади. Ҳатто бу амаллар сўфийнинг ҳушлигига омил бўлади. Ҳолатни завқ-шавқ ва мастлик рўёбга чиқаради.

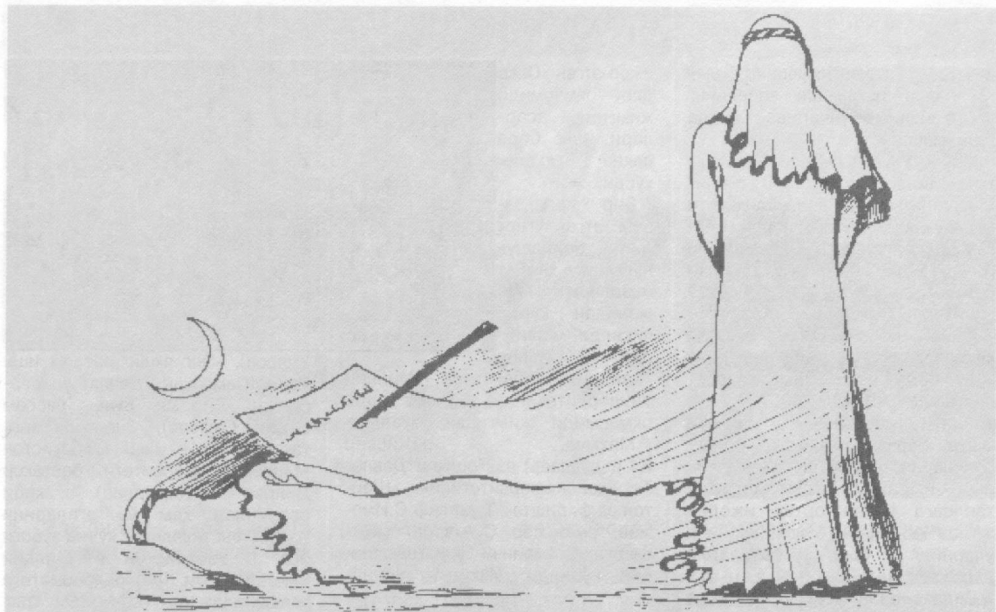
Маснавий

Ҳуфта аз аҳволи дунё рўзи
шаб,
Чун қалам дар панжаи тақлиби Рабб.

Таржима

Билмас у тун-кун бу дунё ҳолини,
Худ қаламдир илқида Оллоҳининг.

Лисоний таржима

Ҳақиқий ориф кеча-кундуз дунё аҳволи, унинг машмаша ва дабдабаларидан, беҳуда ур-сур ва ғалваларидан гўё уйқуга чўмгандек беҳабар. Яъни, бу дунё ва унинг тааллуқотидан кўз юмган. У Парвардигорининг иродаси илкида. Мисоли ёзувчи илкидаги қалам. Қалам ёзувчи бармоқларига бўйсингани каби ориф ҳам илоҳий қудратнинг қўлидадир.

Шарҳ

Қадимий ҳинд урфоний матнларида ориф шундай таърифланади: «Ўз ҳавасларидан ғолиб (қудратли) одам жаҳон аҳлининг ғафлат кечасида бедордир ва авом халойиқ бедор бўлган амалларда у уйқудадир». Мавлоно дейдилар: «Барча сабаблар (асбоб) қалам каби Ҳақ қудратининг илкидадир. Уни ҳаракатлантирувчи муҳаррик Ҳақдир» («Фийҳи ма фийҳи», 225-саҳ.).

Маснавий

Он, ки ў панжа набинад дар рақам,
Фиъл пиндорад бажунбиш аз қалам.

Таржима

Ким қаламда кўрмаса қўлнинг изин,
Ўйлаюрким нақш этар хома ўзи.

Лисоний таржима

Кимки қалам тутган ёзувчининг қўлини кўрмас экан, гумон қиладики қалам ўз-ўзича ҳаракат қилмоқда. Худди шунингдек, илоҳий қудратни ҳис қилолмаган одам ҳам орифнинг турфа аҳволи унинг ўз феъл ва ҳаракати туфайли содир бўлмоқда, деб ўйлайди.

Шарҳ

Ишқ ва суқр (мастлик) Ҳақдан ва Ҳаққадир. Бинобарин, беҳудлик ҳолатида неки сўфийдан зухур этади ғайри воситасида эмас, балки Ҳақ тасарруфи биландир. Беҳудлик ҳолатида солиқ ёхуд шоир ўзи билан ва ўзидан бегона ҳам бўлолмайди. Узоқдан кўролмайдиган, тўсиқларни теша оладиган назарга эга бўлмаган зотлар бу тасарруфни кўра олмайдилар ва бурнидан нарини пайқамайдиган қумурсқалардек саҳифа устида ҳаракатланиб, гумон қиладики қалам ўз-ўзича ёзаяпти. Оллоҳ иродаси илкида бўлган орифни сўфийлар «маҳфуз» деб аташади. Ҳақ унинг

мушкулотини ўз зиммасига олади. Бу ҳолатни сўфийлар «маҳмул» дейдилар.

«Кашфул асрор» китобида келади: «Бандалар (орифлар) амалининг ҳосили шу бўладики, улар ўзларидан (яъни, ўзликдан) жудо бўлиб, Ҳаққа етишадилар. Худди шу ҳолатда восита ҳам ўртадан ғойиб бўлади. Уларни Ҳақ тасарруф қилади. Уларнинг амалини ўзи бажаради, чунончи, жавонмардлар ҳақида шундай дейди: «Ва таҳсабуҳум айқозан ва ҳум руқудун ва нуқаллибуҳум зотал ямийни ва зоташ-шимали (ал Каҳф, 18.) Мазмун: «Уйқуда эканлар, (кўзлари очиқ бўлгани учун) сен уларни уйғок, деб ўйларсан. Биз уларни (баданларидан ерга тегиб турган томони чириб кетмаслиги учун) ўнг томон, сўл томонга айлантириб турамиз. (А.Мансур таржимаси.)

Шуни қайд қилиш керакки, камолга етган авлиёлардан азоб ва азият юки кўтарилади. Улар буткул озодлик — ҳурриятга моил бўладилар.

Мутаржим -

Асқар МАҲКАМ

Шориҳлар -

Обиддин ПОШШО,

Карим ЗАМОНИЙ

(Давоми бор.)

Ўзал Тошкентимизнинг Талабалар шаҳарчаси апрелнинг файзли кунларида янада гавжумлашди.

Мирзо Улугбек номли Ўзбекистон Миллий Университетининг Маданият саройи республикадаги барча олий ўқув юртлиридан келган драма санъати ҳаваскорлари билан тўлиб-тошди. Катта байрамга айланган театр фестивали туфайли талабалар бир неча кун мобайнида ажойиб воқеаларнинг гувоҳи бўлдилар.

Бу ерда республика талабаларининг «Нихол-2000» театр санъати фестивали иккинчи марта барчани ҳаяжонга солди. Қувонарли томони шундаки, ўтган йили илк бора ўтказилган ушбу танловга ўндан ортиқ ижодий жамоа қатнашган бўлса, бу йили уларнинг сони сезиларли даражада ошди.

Вилоят олий ўқув юртлиарио ғолибликни кўлга киритган талабалар ушбу фестивалга таширф буюрдилар. Хуллас, ҳаммаси бўлиб, 22 ижодий ғруҳ — ҳаваскор санъаткорлар бу ерда талабчан устозлар назарида ўз истеъодларини намойиш этдилар.

Маннон Уйғур номли Тошкент Давлат Санъат институти талабалари «Туркистон табиби» асари билан танловдан ташқари иштирок этди. Баъзи жамоалар илгари саҳналаштирилган асарларни ўзгача маҳорат, лаёқат билан намён қилган бўлсалар, Қарши Давлат Университети талабаларининг «Агар огоҳсен» спектакли ҳамда Ўзбекистон Миллий Университети талабалари

ижро этган «Оқар дарё оқмасмиди жимгина» асарлари илк бора саҳна юзини кўрди.

Бир ҳафта давом этган ижодий беллашув нуфузли ҳайъат аъзолари томонидан кўриб чиқилди, ғолиблар эълон қилинди. Ўзбекистон Миллий Университетининг «Оқар дарё оқмасмиди жимгина» (муаллиф Т.Маҳмуд, режиссёр К.Саъдуллаев) ва Тошкент Давлат Техника университетининг «Шайтон ва фаришта» (муаллиф С.Имомов, режиссёр С.Умаров) спектакллари биринчи ўринга муносиб кўрилди. Иккинчи ўринга

Умаров), «Энг яхши rassom иши учун» (Самарқанд Давлат университети, «Бир кам дунё», rassom Баҳром Сафоев), «Энг яхши бастакорлик иши учун» (Ўзбекистон Миллий Университети, бастакор Дилбар Қодирова) каби совринлар ҳам ўз эгаларини топди. Фестивалнинг кўча кубогии эса Ўзбекистон Миллий Университети раҳбариятига топширилди.

— Театримиз 1995 йили ташкил топган. Унинг барча аъзолари ҳаваскорлар, университет талабалари. Ўтган йили бўлиб ўтган «Нихол-1»да Ш.Бошбековнинг «Хўжайинлар» асари билан қатнашиб, унда ҳам биринчи ўринни эгаллаган эдик, — дейди фахр билан Ўзбекистон Миллий Университети, Шукур Бурхон номли талабалар театри режиссёри Қаҳрамон Саъдуллаев, — агар кейинги фестивалда ҳам биринчи ўринни олсак, кўча Гран-при доимий бўлиб, бизнинг жамоада қолади. Биз шунга ҳаракат қиламиз.

— Талабаларимиз истеъодларини кўриб, очиги уларга тан бердим, — дейди ҳайъат аъзоси, Ўзбекистон Миллий Университети, этика ва эстетика кафедраси ўқитувчиси, профессор Эркин Умаров, — фақат бир фикр ҳаёлимни банд этиб турибди, қанийди, саҳналаштирилган асарларнинг муаллифлари ҳам талабалар бўлса. Қанийди, Маданият саройимиз талабалар театри ўз либосларигаю, ўз пардозчиларига эга бўлишса.

Биз шундай кунлар тезроқ келишини интиқлик билан кутиб қоламиз.

М.САЪДУЛЛАЕВА

Суратларда: "Оқар дарё оқмасмиди жимгина" спектаклидан лавҳалар.

Файзли баҳор кунларида...

Қорақалпоқ Давлат Университети («Хаёт зарбаси», муаллиф К.Раҳмонов, режиссёр О.Елмуратов) ва Бухоро Давлат Университети («Уруш», муаллиф Ш.Нурматов, режиссёр И.Кенжаев) сазовор бўлдилар. Учинчи ўрин ҳам икки ёш ижодий жамоага — Тошкент Давлат II тиббиёт институти («Суперкайнона», муаллиф С.Имомов, режиссёр С.Мусамухамедов) ва Фарғона Давлат Университети («Тиконсиз типратиконлар», муаллиф Ш.Бошбеков, режиссёр Б.Собиоров) насиб қилди.

Шу билан бирга бир неча мавзулар бўйича ҳам ғолиблар аниқланди. «Тарбиявий аҳамиятга молик энг яхши спектакль» (Термиз Давлат Университети, «Авф»), «Ёшлар муаммосини ёритган энг яхши спектакль» (Самарқанд Давлат чет тиллар институти, «Бепарволик — бедаволик»), «Энг яхши режиссура учун» (Тошкент Давлат Техника университети, «Шайтон ва фаришта», режиссёр Саидкомил

ХАЗИНАБОН МУРАББИЙ

Инсоният тараққиётига улкан ҳисса қўшган буюк алломалар, донишмандлар маърифат, китоб орқали шундай мавқега эришганлиги шубҳасиздир. Китоб - бебаҳо хазина. Кутубхоначи эса хазинабон.

Абдулла Қодирий номидаги Тошкент Давлат Маданият институти республикамизда ягона олий малакали «Кутубхоначи - библиограф» мутахассислигини тайёрлайдиган маскан ҳисобланади. Бутун умрини кутубхонашунослик ва библиография муаммоларига бахшида қилган устоз мураббий «Кутубхоначилик» факультетининг декани ШУХРАТ МУРОДОВИЧ ШАМСИЕВ 60 ёшга тўлди.

Шухрат Муродович Шамсиев 1940 йил Тошкент шаҳрида зиёли оиласида таваллуд топган. Оталари Мурод Шамс (Мурод Шамсиев) ўрта мактаб ўқувчилари ва олий ўқув yurtлари талабалари учун ўзбек тилидан дарсликлар яратган катта олим бўлган.

Шухрат Муродович 9-синфни тугатиб, Тошкент Савдо техникумига ўқишга кириб 1959 йилда тугатган. Иш фаолиятини Тошкент чарм

галантерея фабрикасида методист лавозимидан бошлаган. Бироқ, ўқишга, китобга бўлган меҳр уни Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтига, айнан, кутубхоначилик факультетига етаклади. Олийгоҳни 1964 йили имтиёзли диплом билан тугатиб, «Библиография» кафедрасида дастлаб кабинет мудири, сўнгра ўқитувчи лавозимларида ишлади. 1970 йилда у Москва Давлат Маданият институтининг аспирантура бўлимига ўқишга киради. «Революциядан олдинги рус ретроспектив кўрсаткичларининг манбашунослик таҳлили» мавзuida номзодлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилиб, Тошкентга қайтди. Шу йили, яъни 1974-йил Тошкентда Маданият институти ташкил топади. Шухрат Муродович ёш, ғайратли, билимли мутахассис бўлганлиги боис институтнинг сиртки ва кечки бўлимлар бўйича проректор лавозимига тайинланади. Раҳбарлик фаолияти давомида ҳам илмий, ижодий ишдан узоқлашмади, шу йиллар давомида ўндан ортик қўллагма ва

дастурлар яратди. Домла ғайрат - шижоати, ташкилотчилиги, изланувчанлиги билан институт жамоаси ўртасида обрў-эътибор топди.

Шухрат Муродовичнинг бевосита раҳбарлиги остида бир қанча фан номзодлари етишиб чикди. Улар жумҳуриятимизнинг маданияти равнақига ўзларининг улкан ҳиссаларини қўшишмоқда.

Шухрат Муродович доимо излавишда. Бугунги кунда кутубхона ва китобхон масалалари бўйича мавжуд муаммоларнинг ечимини излаш билан банд. Ҳозирда факультет декани лавозимида ишлаш жараёнида бир қатор чет эл институтлари билан ҳам илмий-амалий алоқалар ўрнатишга эришмоқда. Олмония маданият маркази ҳузуридаги «Гёте институти», «Ўзбекистон-очик жамят институти», «Штутгарт кутубхонашунослик ва ахборот олий мактаби» шулар жумласидандир.

Биз Шухрат Муродовичга илмий-ижодий ютуқлар тилаб, табаррук 60 ёшлари билан муборакбод қиламиз.

Сойибназар ДАВЛАТОВ

Хасрининг иккинчи ярида Моваруннахрда Сомониёлар давлати тушунлиқка юз тутганида ҳудудда янги сиёсий кучлар шакллана бошлади. 961-йилда Сомониёлар сулоласидан Абдумалик ўлимидан

тиним билмади. Мен ҳам, бошқалар ҳам Термизда кўрганимизни ҳеч қаерда қузатмадик. Шу пайтда ғазнавий саркардаларнинг Микрон жангида ғалаба қозонганлиги тўғрисидаги хушхабар билан чопарлар етиб келди.

бўладики, кўп йиллар ундан фойдаланилган. 1038 йилда Термиз кутуби Бектегинга Жайхун орқали кўприк қуриш топширилганда, у Маҳмуд замонидан қолган кўприк пишиқ ва мустаҳкам эканлигини, душман зарар

Ғазнавийлар даврида Термиз

кейин вазирлар марҳумнинг укаси Мансурни тахтга ўтказдилар. Бундан норози бўлган йирик лашкарбоши Алптегин билан давлат арконлари ўртасида келишмовчилик бошланди. Улуғ лашкарбоши Сомониёлар хонадон билан алоқани узиб, Бухорони тарк этди. Алптегин 962 йилда Ғазна вилоятида ўз ҳукмронлигини ўрнатди. 963 йилда Алптегин вафот этгач, унинг авлодлари Ғазна давлатининг қудратини мустаҳкамлаб бордилар. Салтанат ҳозирги Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистон ерларида жойлашган эди.

Сомониёлар давлатининг инқирозидан кейин Моваруннахрда Қорахонийлар ҳокимияти ўрнатилди. Термиз ҳудуди эса Ғазнавийлар билан Қорахонийлар ўртасидаги курашлар гирдобига қолди. Икки давлат ўртасидаги чегара Амударё орқали ўтарди. Лекин Қорахонийлар чегарадан ўтиб, муңтазам равишда Ғазнавийлар ерларига юришлар қилиб турди. Фақатгина 1008 йилда Балх ёнида Маҳмуд Ғазнавий Қорахонийлар қўшинини тор-мор қилгандан сўнг маълум даражада тинчлик ўрнатилди. Термиз Ғазнавийлар учун йирик савдо маркази, шимолий чегаралар дахлсизлигини таъминловчи қалъа ҳамда зияратгоҳи саифатида хизмат қилди.

Тарихчи Байҳақий Ғазна ҳукмдори Султон Маъсуднинг Термизда бўлишини бундай тасвирлайди: «Султон Маъсуд отаси амир Маҳмуднинг аънаъасига кўра, Термиз томонида кўнгил очиб ва оқ қилиш учун 1022 йилнинг 19 раббюл охирида (мелодий 1031 йил 15 апрель) қариндошлари ҳамда мулозимлари ҳамроҳида Балхдан йўлга чиқди. Жайхун соҳилга келиб, амир уч кун майшат қилди. Овда амир ўз қўли билан тўрт шерни ўлдириди. Амирни олқишлаш учун қўлаб пиёдалар, сарханг-лашкарбошилар келишди. Бу даврда Термиз қалъасида кутубол Амир Субуктегиннинг ғуломи, машхур ва обрўли Қутлўғ беклик қиларди. Кутубол ва барча сарханглар ер ўлиб, совгалар тортиқ қилишди. Амирни Ғазнавийлар одатига парранда, балик, нон ва ширинликлар билан зифат қилишди. Амирга бу жуда ёқди. Зифат давомида уч юздан ортиқ термизлик мутриблар, раққосалар, ногорачилар

Амир хурсандчилик билан кутубол ва сархангларга мурожаат қилди: «Сизнинг шаҳрингиз (Термиз) бизнинг давлатимиз учун ҳар доим азия бўлган, бугун эса биз уни табаррук ҳисоблаймиз, чунки қувончи хабар келди, катта мулк истило қилинди». Амир Термиз оъмили-солиқ йиғувчиси ва раисга мурожаат қилди: «Райятга бу йилги хирождан юз минг дирҳам кечдим. Уларга бунчи чегириб, баротларни шундай бўлиш керакки, тақсимот тенг бўлсин. Ҳазинадан пиёдаларга мукофот сифатида эллик минг дирҳам, мутриб ва раққосаларга беш минг дирҳам тарқатилсин».

Келтирилган шу воқеа Ғазнавийларнинг Термизга муносабатини аъқол қўрсатиб беради. Шу билан бирга Ғазнавийлар даврида шарқий мусулмон давлат тизимининг тўлиқ шаклланишига тўғрисидаги тарихчиларнинг фикрлари тасдиқланади. Термизда оъмил-солиқ йиғувчи, раис-шаҳар бошлиғи, кутубол-қалъа ҳарбий раҳбари, сарханглар — ўрта даражадаги лашкарбошилар борлиги бир шаҳар доирасида бошқарув тизимининг мавжудлигини кўрсатади.

XI асрда Термизда кенг миқёсли қурилиш ва таъмирлаш ишлари амалга оширилди. Чор-устун масжиди, Ҳаким ат-Термизий мақбарасида айвонли масжид, Термиз ҳукмдорларининг саройи, Пайғамбар оролидаги Зулқифл мазори, Султон Саодат мақбарасининг бир қисми, Хожа Рушойи, Учоқ гўмбаз, Тўртағз гўмбаз ва бошқа тарихий ёдгорликлар шу даврда қурилган ёки таъмирланган. Ёзма манбаларда аниқ маълумотлар бизгача етиб келган, Ғазнавийлар сулоласининг фаолияти билан сўзсиз боғлиқ бўлган Термизда икки ёдгорлик бўлган. Улардан бири 1032 йилда қурилган, совет даврида бузиб ташланган, Марказий Осиёдаги қадимги меъморий ёдгорликлардан бири ҳисобланган қўҳна Термиздаги минора, иккинчиси эса Амударё кўприғидир.

1025 йилда Маҳмуд Ғазнавийнинг бўйруғи билан Пайғамбар оролида дарёнинг икки соҳили понтон кўприк билан боғланди. Майда қайиқлар мол терисидан қилинган тасмалар билан боғланади. Кўприк шу қадар мустаҳкам

келтирмаслиги учун кечаю-кундуз қўриқланаётганини билдиради.

Ғазна ҳукмдорлари Марказий Осиё маданий ҳаётида катта из қолдиришган. Фаррухий, Унсурий, Монучхерий, Утбий, Гардизий, Байҳақий, Носир Хусрав каби машҳур шоирлар, тарихчилар, олимлар Ғазнавийлар саройида фаолият кўрсатди. Буюк аждодимиз Абу Райхон Беруний ҳаёти ва ижодининг анча қисми шу сулола билан боғлиқдир.

Фаолияти Ғазнавийлар сулоласи билан боғлиқ яна бир улуг шоир Фирдавсий шундай деб ёзган эди:

Термизга етганда қурди девор-том,
Баҳордек ранго-ранг ясанган тамом.
Чочга қадар шундай ясанган бозовқ,
Дердинги, келин бу, қийган тожи

тавқ,

Марказий Осиёда Ғазнавийларнинг рақобатчиси Қорахонийлардан ташқари XI аср ўрталарида Салжукийлар сулоласи кучайиб борди. Ғазнавийлар билан Салжукийлар ўртасидаги тўқнашувлардан кейин, 1059 йилда Салжукӣ Довуд билан султон Иброҳим ўртасидаги шартнома натижасида Ғазнавийлар Моваруннахр билан узиликесил алоқасини тўхтатишди. Ғазнавийлар сулоласи 1187 йилгача Ғазна вилояти ва Шимолий Ҳиндистон ҳудудларида ҳокимиятини сақлаб қолди. Фақатгина XII асрнинг 20-30-йилларида Салжукӣ Султон Санжарнинг даврида унинг жиғи Ғазна султони Баҳромшоҳ Термизда ҳукмронлик қилгани тўғрисида маълумотлар бор. Масалан, 1937 йилда Термизда олиб борилган археологик изланишлар натижасида ҳукмдорлар саройидан ноёб ишча медалонлар топилди. Уларда во манзаралари, отликлар, шер ва бошқа ҳайвонлар тасвирланган. Медальонларнинг бирида араб тилида «улус султони Абул Музаффар Баҳромшоҳ учун» ёзуви сақланиб қолган. Лекин, айрим тарихчилар бу фикрни рад қилишади. Қандай бўлмасин, Ғазнавийлар даврида Термиз шахри юксалишга эришди. Тарихий обидалар, шаҳар билан боғлиқ тарихий воқеалар шундан далолат бериб турибди.

Жалолиддин МИРЗО

Сайдмаъруф Аъзамхўжаев 1917 йил 5 ноябрда Тошкент шаҳрида туғилган, 1936 йил Охунбобоев номи Тошкент тиббиёт техникумини битирган, 1941 йилда Тошкент тиббиёт институтини тугатган.

1951-1975-йилларда профессор С.А.Масумов раҳбарлигида "Йирингли ва йирингли-септик касалликларда меъданинг секретор ва экскретор фаолияти" мавзусида номзодлик ва "Жигар циррозида портал гипертензия диагностикаси ва жарроҳлик усулида даволаш" мавзусида докторлик диссертациясини ёқлаган. 1976 йилда профессор унвони берилган.

Олим салкам эллик йиллик фаолияти мобайнида 300 га яқин илмий ишлар ёзган. Бир нечта номзодлик ҳамда докторлик диссертацияларига раҳбарлик қилган.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбобиدير. Яқинда ҳамкасблари унинг 80 йиллигини тантанали нишонладилар.

Сайдмаъруф ака узок йиллик шифокорлик фаолияти мобайнида кўпгина кишилар билан дўстлашган, уларнинг дардида маҳкам бўлиб, қадрдонлашиб кетган. Ўзбекистон халқ артисти Комилжон Отаниёзов ҳам у билан юракдан дўст тутиганди эди.

Яқинда профессор С.Аъзамхўжаев ҳузурда бўлиб, ана ўша дўст ошнолик сирини билашга уриниб кўрдим. Домла ҳаяжонли онларни эсладар шеклини бир дам ўйга толғач оҳиста гап бошладар.

—Дарҳақиқат, биз жуда яқин биродар эдик. Мен Комилжоннинг рафиқаси Игсимини «Симсим» деб чақирардим... У хоразмча оқ палов билан чиҳамбилини пиширишга уста. Дўстим Комилжонга келасак, унинг кимлигини битта мен эмас, бутун эл билади. Бир воқеа хотирамга қаттиқ ўрнашиб қолган. Катта бир хўжаликнинг раиси тўй берибди. Тўйга унинг бир мўйсифид кўшнисини ҳам чиқибди. Ҳалиги мўйсифид ўртага чиқиб, «Комилжон, бир ойдан кейин неварамга тўй қиламан, шунини ўтказиб беришгиз!», дебди ўзининг фақирлигини сездириб. Бу гапни эшитиб, ҳамма хайрон бўлибди. Орадан кўп ўтмай ҳалиги кишиникига Комилжон келиб, тўйни жудаям қизитиб ўтказибди. Биласиз, Хоразмда бир одат бор: ўн сўм пу-

линг бўлмаса тўйга бормаисиз. Чунки тўй қилган одамнинг хурмати учун ўн сўм бериб кетишинг керак. Хоразмдорга кўп пул тушибди. Санъаткор торининг жидаи пулга лик тўлибди. Меҳмонлар ошни еб туриб кетатганларида, тўхтанглар, дебди Ко-

Тошкентга етиб келган, касали хуруж қилганда аёлининг қўйналиб кетдингиз, энди бошқа дўхтирга қўрина қолинг, деган илтижоларига ҳам қулоқ сомай фақат сизни кутган. Бунинг сабабини тўшунтириб берсангиз.

—Комилжон дастлаб у ери, бу ери огрисагина келарди. Кейинчалик касалхонада ётишига тўғри

келган пайтларда ҳам менинг муолажамга ишонарди. Гўё мени кўрса соғайиб кетадигандай эди. Мен ҳам уни чин дилдан хурмат қилардим. Унинг дардини иложи борича тезроқ даволашга интилар эдим. Соғайиб кетгач, дарга ҳақида суҳбатлашмас эдик, чунки дардини эсласа салбий туйғулар ҳосил қилиши мумкин. Шунинг учун гапимиз кўпинча ашула ҳақида бўларди.

—Қандай қўшиқларни айтарди?

—Кўпинча мумтоз қўшиқларни кўтаринки руҳ билан ўқирди. «Савти суворани»ни жуда зўр, киши баҳри дилини эзадиган, юрагига етиб борадиган даражада қуйларди. Ўзим ҳам «Суворани»ни мириқиб тинглардим. Навоий, Ғазалий, Огаҳий, Маҳтумқули газалларини берилиб айтарди.

—Биз Комилжон Отаниёзовнинг ўта назик ички олами, юрак дардлари ҳақида деярли ҳеч нарса билмаймиз.

—Тоғиб айтдинг, унинг қалбида бир олам дарди бор эди. Бу ҳақда ҳеч кимга гапирмас эди. Тўғри, у ўн битта болага оталик қилди. Шогирдларига меҳр қўйди, улар ўсса-унса севинди. Отажон Худойшуккур ҳақида «Дарёнинг нарғида биттаси бор, тарбия қилса одам бўлади», деганда менга. Уйига бормидамда шогирдлари бўларди. Лекин уни қийнайидан, ёлғиз ўзи билган бир дарди бор эди. Бу сирини ўзи билан олиб кетди.

—Мумтоз қўшиқларни қуйлаш кишиндан катта жисмоний куч талаб қилади. Сиз бунини Комилжон Отаниёзовга айтганимиз?

—Қўшиқ дейсизми? Унга, ёшулли сизга рўза тутиш мумкин эмас, десам ҳам барибир тутарди. Касаллигига қарамай, одамларнинг назаридан қолмаслик учун умрининг охиригача қўшиқ айтди.

Бир куни Туркменистонда хизмат кўрсатган артист Ҳамроқул Одилов Комилжон Отаниёзовни эслаб Уста жўн одам эмасди. У бажарган ишни

КОМИЛЖОН ОТАНИЁЗОВ

МАШПОНАЛИ РАМЗИ

милжон. У эл оддида уй эгасига «Мана шу пулларнинг ҳаммаси сизга тўёна» деб ховдорини ташлаб кетибди. Комилжон ана шундай мард одам эди.

Кўпгина санъаткорларнинг эътиқоди сустроқ бўлади. Комилжон ундай эмасди. У бир куни уйга келдию «Кеннойи, кеннойи жойнамоз борми?» - деди кутилмаганда. «Жойнамоз тоғиб бер. Бу одам қариганда гуноҳларини ювмоқчи шекилли», - дедим.

—Эй, Саид ака, унақа деманг, - деди. Суҳбат чоғида у туш кўрганини айтиб берди. Унинг яқин ошноларидан бири дунёдан ўтибди. Шу киши тушга кириб: «Жўра, ҳаммасига жавоб бердим, лекин бешга жавоб берилмадим», - дебди. Бу бешни Комилжон беш вақт намоз деб тушуниб, эртасиданоқ намоз ўқишга ўтибди.

Намоз Отаниёзовни бутунлай ўзгартирган эди. Хусусан, Шовотгади қабристонга девор айлантирди. Мендан шу қолади, дерди. Мен Шовотга борганимда Отаниёзов қабрини зиёрат қилдим, унинг қилиб кетган хайрли ишларини кўрдим.

—Эшитишимча, Хоразмда аҳволи оғирлашган пайтларда ҳам тезда

бир киши эплэй олмасди. Ўзи ҳам буни сезган шекилли: Ҳамро, мен икки одам эканман. Ўзим билмапман, деган эди.

Комилжон ниҳоятда иродали, дардга сабрли, матонатли инсон эди. У тўрт марта операцияни бошидан кечирди. Иккитасини мен қилганман. Ҳарорати қирқдан ошганда ҳам чидаган, ўлимни ўйламаган, ҳаётга ишонч билан қараганди. Уч ой дард билан олишиб, уни енгди. Агар иродаси суст бўлганда туриб кетмасди. Аммо у парҳез тутмасди. Хоразмча оқ паловни яхши кўрарди. Инсулин оларди. Лекин жуда содда киши эди. Ўзингиз ҳам бу ҳақда эшитгандирсиз... Мен уни ТошМИга жойлаштириб қўйдим. Бир куни борсам, бир ҳовуч дорини менга кўрсатиб, бошқа касалимини ҳам даволайдиган профессор топдим, буларни у тавсия этди, деди. Мен ҳеч нарса демасдим. Орадан анча вақт ўтгач: «Манглайи қора профессор мени алдабди. Нега сиз тўғриси айтмадингиз?» - деди. Мен: «У ҳам профессор, мен ҳам. Ўзингни калланг ишлайдими шунга. Бирон нарса десам, «кўролмади деб ўйлашинг мумкин эди», - дедим.

Иккинчи операцияда уч ой касалхонада ётди. Оқма биттач менсиз уйига бормади. Мени олиб борасиз, деди. Биз унинг ҳовласига боришимиз билан останада қўй сўйилди. Ҳовлида ўтирдик. Комиляжонни кўришга келганлар мендан: «Саид ака, Отаниёзов энди қўшиқ айтишга ярайдими?», деб сўрашди. Мен, у кўрқмасдан ўйинга тушиши, ашула айтиши мумкин дедим. У ўйнади, сўнг катта санъаткор эмасми, эҳтиётлик билан ашула бошлади...

Комилжон инсонга яхшилик қилишни биларди. Сира кўз олдимдан кетмайди. Чамаси 1958 йил эди. У тузалгач, афиша чиқариб, собиқ Свердловномли заада концерт берди. Мухлислар концертни маза қилиб тинглашарди. Бир пайт у одамларга мурожаат этиб: «Бу ерда менинг ҳаётини сақлаб, ўлимдан олиб қолган одам ўтирибди», - деди. Бу гапни эшитиб, ноқулайлиқдан заададан чиқиб кетдим. Мукаррама Турғунбоева орқамдан югуриб келиб: «Қаёқда кетасиз», - деди-да, мени саҳнага олиб чиқди. Отаниёзовнинг қулоғига секин: «Мени ноқулай аҳволга солдингиз, бу нима қилганингиз», - десам, «Хурсанд бўлганим учун қилдим», - деди.

Комилжон Отаниёзов ана шундай бағри кенг ва оилажаноб инсон эди.

Сухбатдош: Сайёра ЖУМАОБОВА

Шеърят гўлдастаси

Малика МИРЗАЕВА

Аёл ва шеър. Бу икки — бир бутун маъно ва моҳият. Шеърят Аёлни деб дунёга келди. Шеърят Аёлни кашф этиш, унинг илоҳийлигини тасдиқлаш учун яралди. Илло, у бу вазифани адо этди. Илло, бу буюк корни ҳазрат Навоидан Машрабгача ва яна кўплаб салафлар адо айлادилар.

Сўнг... Аёлнинг ўзи Шеърга айланди. Бу Шеърга айланган Аёл шеърларидир, азиз ўқувчи!

“КЕЛ, ЭЙ, ЖОН ДҮСТ...”

Соғиниб келдим

Мен соғиниб, мен соғиниб
келдим яна қошинга,
Кўзим сурай баҳри зилол
тупроғингу тошинга.
Сени йўқлаб келмасларми,
азизгинам, бошинга,
Шоҳимардон кўз ёшлари
чаққатомар, чаққажон.

Садо бергил биллургинам,
кумуш томчи, зар томчи,
Замон зайли бошгинангда
уйнатдимиз зўр қамчи,
Кўрға ёшинг кўпни кўрди,
кўрганларинг алдамчи,
Шоҳимардон кўз ёшлари
чаққатомар, чаққажон.

Кимлар сенга ногисандлик
тошан отиб лойлатди,
Кимлар сенга қалқон бўлиб пойингчи ўлиб
ётди.
Кимлар сени бетон қафас ичра солиб
бойлатди
Шоҳимардон кўз ёшлари
чаққатомар, чаққажон.

Боболарим, момоларим кунларига бакорим,
Ташналарга умид сунган умиди устуворим,
Олис тарих бўйидаги менинг олтин
туморим,
Шоҳимардон кўз ёшлари
чаққатомар, чаққажон.

Онам

Гули райхонлар экиб, гулларни орзу
айлаган,
Сою сайхонга боқиб, ойли булоқни
сайлаган.
Бир вужудни тўққиз ой, тўққизлатиб
авайлаган,

Кўз тикиб, жонин тикиб, жонига жоним
бойлаган,
Ой нурин йўрғак қилиб, жонимга ойни
жойлаган,

Гули райхон, бўйи райхон, ўзи райхоним
онам,
Кетдингиз қайларга ташлаб, орзу-армоним
онам.
Гул бўлиб очилгунимча сиз гириттоним
бўлиб,
Ой булоғим, минг булоғим, мисли ўлмоним
бўлиб,
Сув десам сут, сут десам бол, хар на
имконим бўлиб,
Бағрингиз бўлди маконим — орзу осмоним
бўлиб,
Йўлга кирсам бошладингиз давру давроним
бўлиб,
Гули райхон, бўйи райхон, ўзи райхоним
онам,

Кетдингиз қайларга ташлаб, орзу-армоним
онам.

Аллалар айтиб қошимда ёлғизим деб
куйдингиз,
Ёлғизнинг ёри худо, ёлғизгинам деб
суйдингиз,
Сир яширсам дардларимни кўзларимдан
билдингиз,
Бу кўнгул нозуқлигин сиз мендан аввал
туйдингиз,

Жон қулоғимга илоҳий она исмин
куйдингиз,
Гули райхон, бўйи райхон, ўзи райхоним
онам,
Кетдингиз қайларга ташлаб, орзу-армоним
онам.

Ул замона зайлини сиз Шаҳризод мисли
уқиб,
Минг таъқибларга дучор шоиру фозилини
уқиб,
Қай зўравон бир синиқ кўнглини ўтса гар
чўқиб,
Хар балою, хар казога сиз балоғардон
чиқиб,

Бир сиким жон бўлсангиз ҳам ўтдингиз
тоғни йиқиб,
Гули райхон, бўйи райхон, ўзи райхоним
онам,
Кетдингиз қайларга ташлаб, орзу-армоним
онам.
Кетганингизга кўнимай суҳбатингиз
истарам,
Жонима етса азоблар журъатингиз
истарам,
Кайси ноҳақликни кўрсам, қудратингиз
истарам,
Хар гули райхонни ўпсам, суратингиз
истарам,
Хар мунис она сиёғи-сиёратингиз истарам.
Гули райхон, бўйи райхон, ўзи райхоним
онам,
Кетдингиз қайларга ташлаб, орзу-армоним
онам.
Кўз ёшимни истамай, оятларим кутган
онам,
Назмидил ҳолатларим — баётларим кутган
онам.
Хар нафасда равнақи — ниятларим кутган
онам,
Эл ичинда қадриму қимматларим кутган
онам.
Бир этак фарзанд, набира-қандларим
кутган
онам.

Гули райхон, бўйи райхон, ўзи райхоним
онам,
Кетдингиз қайларга ташлаб, орзу-армоним
онам.
Энди на сўз, энди на роз, энди на дил,
йўқисиз,
Энди на шёёр, энди на гул, энди, ўтган
чўғмисиз.
Энди ташна, энди интиқ, на очин, на
тўқмисиз,
Ломакон сари йўналган сиз ҳам битта
ўқмисиз.
Бир ҳовуч оятга муҳтож ҳури-ғилмон
руҳмисиз.
Гули райхон, бўйи райхон, ўзи райхоним
онам,
Кетдингиз қайларга ташлаб, орзу-армоним
онам.
Бир ҳовучмас, минг ҳовуч дуода бўлганим
онам,
Сим-сиёҳ бўлган кечамда ойдай тўлганим
онам.
Хар баҳорда гул бўлиб, сўнггида сўлганим
онам,
Келасиз деб не умидлар мен-да қилганим
онам.
Қайта келмайсизми энди, шуми билганим
онам,
Гули райхон, бўйи райхон, ўзи райхоним
онам,
Кетдингиз қайларга ташлаб, орзу-армоним
онам.
Жойингиз жаннатда бўлсин фирдавси
аълоийм менинг,
Равзайи боғи чаманди гули разойим
менинг,
Тушда ҳам йўқлаб тургувчи оқил доноийм
менинг,
Малика учун қуйинчақ икки дунёйим
менинг,
Изларига зор этгувчи қадри анвойим
менинг.
Гули райхон, бўйи райхон, ўзи райхоним
онам,
Кетдингиз қайларга ташлаб, орзу-армоним
онам.

Кел, эй, жон дўст

Хабар тоғдим келарингиз кел, эй, жон
дўст, кел, эй жон дўст,
Фирок дафтарини ёғдим, кел, эй жон дўст,
кел, эй жон дўст,
Кўзима гарди пойинг сурма бирла тўтиё
бўлсин,
Севинчлар йўлида чопдим, кел, эй,
жондўст, кел, эй жон дўст.

Кел эй, мужгонларим бирла суриб ҳасрат
шаҳакларини
Кўзим сувларини сепдим, кел, эй, жон дўст,
кел, эй жон дўст.
Қизил гул қошларида англагайсан хатти-
холимни,
Қизил гулдай ҳаёл ботдим, кел, эй жон
дўст, кел, эй жон дўст.
Аёз макри бўлиб огоҳ совуқлик солмасин
дилга
Гумон-шубҳа аро қотдим кел, эй жон дўст,
кел, эй жон дўст.
Висол гулзориға чиқдим, аёз қатлиға қасд
айлаб,
Дилимни чўғлатиб отдим кел, эй жон дўст,
кел, эй жон дўст.
Чекинсин ҳажри аёзлар, чекинсин хийларга
шубҳа,
Майи мастонани тотдим, кел, эй жон дўст,
кел, эй жон дўст.
Келар эрсанг бу вайрона дилистон,
файзиёб бўлгай,
Кутиб останада ётдим, кел, эй, жон дўст,
кел эй жон, дўст.
Ажаб сендин хабар борки, қачон руй-рости
келгайсан,
Саволда ўзни йўқотдим, кел, эй жон дўст,
кел эй жон дўст.
Малика ноумид бўлмай умид қошонасига
чик,
Умид тоғини уйғотдим кел, эй, жон дўст,
кел, эй жон дўст.

Мен азобим, сен азоб

Ишқ ўтида ёнса ошқ мен кабобим, сен
кабоб,
Севги васфи авжларида мен рубобим, сен
рубоб.
Сенча қуйганлик тоғилмас, менча нолон
бор эмас,
Нолау-қуймоқ савобим, мен савобим, сен
савоб.
Саждоҳгоҳа бош кўюрман сен менинг
Қабзам учун
Рўзи машҳарда берармиз мен
жавобим, сен жавоб.
Ёрсиз қундуларим бўлгай қоронғу сим-
сиёҳ
Сим-сиёҳ тунлар ёришса
мен саробим, сен сароб.
Тавбалар қилдим имон
оятларни ёд айлабон
Мен тавоф қилгон хитобим, мен хитобим,
сен хитоб.
Лолагун бўлди яноғим, ёр васфинг
шарҳида
Лолагун акси гулобим, мен гулобим, сен
гулоб.
Кўзларимдан тўкилув ёш, ёш бўлғи селча
бор,
Офати сел шиддатидин мен харобим, сен
хароб.
Эй, Малика, қилма парво назминг ичра
чекма
Чикмаса кесакдан учкун мен азобим, сен
азоб.

Қошу кўзлар сурмасо

Қошу кўзлар ўсмалию, сурмалию, сурмасо,
Қадди бўйлар сарви бую, сарви буй, сарви
расо.
Тўкилув шахду шакар, бол сўзининг
қатрасидин
Ғап бозорида ошибдур сўз-дури нархи-
наво.

Киприги лашкарлари жон қалъасига ўқ
отиб,
Ошиқ ахлин тутқун айлаб, айламиш жонга
жазо.
Икки кўз — чўлпон, фанари этди тун юртин
ёруғ,
Гар ниғоҳ тушса ниғоҳга шоҳу сўлтон
мосуво.
Ул туташ қошлар кўринди, ой кўринди ваҳ,
ваҳ,
Ойсифат томошасига чикди қаззобу қазо.
Зулфизар ториға етмоқ кўйига тушди неча
Зулфи дориға келиб дуч, топди бемаварид
қазо.
Ул малак жодусидин жонлар оғиб,
беихтиёр,
Тарки дунёлиқда бўлмиш теппа-тенг шоҳу
гадо.
Хусни моҳ тавсифи беҳад бўлдимиз дил
мулкида
Бунча тавсиф боиси не, не умид, не
муддао.
Мен-да кўнгил кўйида ўлсам демангиз, не
ажаб,
Кўнгил қоримни кўрарлар деса-десин
нораво.
Хей, Малика бўлгил оғоҳ, ул балокаш
сеҳридин
Ул санам кўйига тушган неча жон бўлди
адо.

Ёлғончи ёрлар йилғосин

Созлагил, созингни мутриб, оҳу зорлар
йилғасин,
Сабр саҳросида сарсон номул-орлар
йилғасин.
Қон тўла кўз ёшлари, зардобга тўлғониб
юрак,
Бул-да камдек устига осмоқчи дорлар
йилғасин.
Дорининг қон ёшлари фитна яқосин чоҳ
этиб,
Бунча расволиққа ошною ҳуморлар
йилғасин.
Торға зирлиди «Муножот», тошга айланди
санам,
Мўъжиза комида қолгон чанг-дурторлар
йилғасин.
Ҳазрати Одам Ато, Момо Ҳаво имони бут,
Ул аросат иблису, шайтони борлар
йилғасин.
Хар на кечмишни саҳв этмишки тақдири
азал,
Тақдири чиндан тониб, ёлғончи ёрлар
йилғасин.
Етти қат осмон ошубдир ошиқ ахлин
воласи,
Жисми жонга етмаган дунёси торлар
йилғасин.
Лайли-Мажнунга писанддир қархнинг
фармоиши,
Иккисин айру этолмай умри хорлар
йилғасин.
Оллоҳ, Оллоҳга шуқурким, берди ҳосиятлиғ
қалам,
Сўзи соз қадрини билгон ғамгузорлар
йилғасин.
Хеч вақо йўқдир Малика мулкида деб
қулмангиз,
Дил ва дардимни ўқиб девонаворлар
йилғасин.

Доира сядосидан янграган хотира...

... Ҳаётда ҳар бир яратилган амал мўжизади.

Унинг мўжизачилиги эса қанчалик муқаммал ва ҳаёт учун сирлилик аҳамият касб этишидадир. Менинг устосим, аjoyиб санъаткор Дадахўжа Соттихўжаев санъатинининг чинори бўлиши мақом ижрочилигида устоз доирачи сифатида танилганлар. Мақом доирачилиги учун метиндек ирода, зарур билим, анъанавий сабоқ ва инсоний матонат кераклигини доим уқтариб келардилар.

Мен ҳуйдаги мақомани ана шундай матонат соҳиб, устосим Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Дадахўжа Соттихўжаевнинг ёрқин хотирасига бағишлайман...

Р.САМАДОВ устози Д.СОТТИХЎЖАЕВ (ўнгда) билан

Музыка санъатимиз миллий гуруримиз ҳисобланади. Санъат халқимизнинг маънавият кўзгусидир. Санъатимизнинг қайси соҳасини олмайлик ўзининг теранлиги, жозибалиги, сермазмунлиги билан кишини мафтун этади.

Қолаверса, санъатимизнинг ҳар бир соҳаси, азалдан ўзига хос икки йўналишда шаклланиб, ривожланган. Яъни, содда йўли бу — халқона услуб бўлса, иккинчиси ҳар томонлама маънавиятимиз кўзгуси ҳисобланмиш ва инсоният тафаккурининг кашфиёти, махсули бўлган мураккаб йўналишидир. Музои музыка санъатимизнинг гултожи бўлган мақомлар ана шундай анъанавий муқаммал асарларнинг уммонидир. Азалдан бу уммон билан ижодларини боғлаган намоёндаларнинг номлари санъатимиз тарихига зарҳал ҳарфлар билан битилган. Ҳожи Абдулазиз Абдурашулов, Мулла Тўйчи ҳофиз Тошмухамедов, Уста Олим Комилов, Юнус Ражабий, Тўхтасин Жалилов, Фахриддин Содихов каби буюк устозлар шулар жумласидандир.

Музот музикамизнинг севиб ардоқланиши, унинг авлоддан-авлодга ўтишида билимдон санъаткорларнинг катта ўрни бор. Музот ижрочилиги санъати намоёндаларининг бетакорр фаолияти миллий анъаналаримизнинг жонли ривож десак адашмаган бўламиз. Ана шундай жонли амалиётнинг

забардаст доирачи созандаларидан, ўзбек музика санъати ривожига муносиб ўринга эга бўлган Ғофир Азимов, Тўйчи Иноғомов, Ғофир Иноғомов, Ғофир Солихов, Раҳим Исахўжаев, Дадахўжа Соттихўжаевларни алоҳида тилга олиш ҳоиз. Булар ўз соҳасининг етук санъаткорлари, доиранинг доврғини жаҳонга таратган устозлардирлар.

Кўринишдан оддийгина бўлган доирани чалиш усуллари турличадир. Жумладан «зили бом» усули, шунингдек доира пардасини яхшигина қиздириб, янграқ овоз тараннумида ижро этишлар ана шу турларга мансуб. Доира ижрочилигининг яқканавозлик, яъни рақсларга жўр бўлиш ва якка ижро этиш услуби бўлган музот музика — мақом усули каби йўналишлар мавжуд. Биз устозларнинг орасида рақс усули ва яқканавозлик ижрочилигида моҳир бўлган устоз доирачилар орасида Ғ.Азимов, Т.Иноғомов, Ғ.Иноғомов, Р.Исахўжаевларнинг ижодларини алоҳида қайд этишимиз лозим. Мақом ижрочилигида эса Дадахўжа Соттихўжаев ўзига хосликка эришган санъаткор.

Д.Соттихўжаев Тошкент вилоятининг Паркент қишлоғида 1920 йили зиёли оилада таваллуд топганлар. Унинг ота-онаси қатагон йилларининг қурбони бўлган. Ота-онасидан ёш айрилган Дадахўжа кўнглини ҳам босганида доира чалиб, ўзини оутарди. Шу

тариқа доирачилик санъатига меҳр қўяди. Шароит тақрзоси билан 30-йилларнинг охирида Андижон музикали театрида ишлаш бошлайди. Бу ерда у таниқли созанда — сурнайчи ва қўшнайчи устоз Аҳмадхон Умрзоқовдан музот музика сирларини ўзлаштирди. Юсуфхон қизик, Жўрахон Султонов каби забардаст санъаткорлар сабоғидан баҳраманд бўлди. Дадахўжа аканинг ихрожда одамхўнлиги, ҳозиржавоблиги, зукколиги ва шинавандалигида ана шу устозларнинг таъсири бўлса ажаб эмас.

1939-йили кўпчилик атоқли санъаткорлар қаторида Янгийўл театрига ишга қақриллади. Шу даргоҳда Дадахўжа ака халқимизнинг энг сарф санъаткорлари билан бирга ижод қилишга муяссар бўлади. Тўхтасин Жалилов, Тамарахоним, Камтар Отабев, Лутфихоним Саримсоқова, Маъмуржон Узоқов, Саодат Қобулова сингари санъатимиз дарғалари билан ишлаб ижрочилиги хусусида камолотга етади. Дадахўжа ака 1957-йилгача таниқли ҳофизлар ижодий гуруҳида «Ўзбекистон Давлат Эстрадаси»да фаолият кўрсатади.

1957-йили Юнус Ражабий Ўзбек Давлат Радиоси қошида ташкил этилган оркестр жамоасига уни ишга тақлиф этади. 1959-йилда Мақом ансамбли ташкил этилганда Дадахўжа ака ҳам доирачи созанда сифатида ишга олинган. Шу йиллар давомида «Шаш-

маком" пластинкага ёзилган. Кўпгина таниқли ҳофизларнинг ашуллари радионинг олтин фонди учун ёзиб олинди. Бу ёзувларнинг барчасида Д.Соттиҳўжаев доирада жўр бўлган.

Дадахўжа Соттиҳўжаев ўзбек доира ижрочилигида ёрқин услубга эга бўлган санъаткор. Унинг ижрочилик услубларида мукаммаллик, қаҳриққ услубларида пишиқлик, айниқса, маком усуллари меъёридаги талқин ўзининг бетакрорлиги билан ажралиб туради. Устоз Аҳмаджон Умрзоков билан биргаликдаги фаолиятида ўлаштирилган бу мумтоз усуллар силсиласи биз учун катта мактабдир. Дадахўжа ака халқ қаҳриққ усулларининг моҳир ижрочиси ҳамдир. Уларнинг ижодида яққа ва жўрнавотлик ижро ўзига хос намунасини топди. Лекин Дадахўжа ака учун маком ижрочилиги энг муҳим ва асосий йўналиш бўлган. Дадахўжа ака олдида бирон бир қочирим сайқаллантириб чалинса: «Менга қара, олдин услунинг ўзини яхшилаб ўрганиб олгин, кейин эса усулдаги нақрининг кам жойи бўлса қочирим қиларсан», — деб қўярдилар. Мумтоз ижро ҳақида эса маком ижрочилигида ортиқча нақр ва нота ҳам йўқ, кам ҳам эмас. Хаммаси меъёрида берилган. Шу боис маком усулларининг сайқал — қочирими ҳам, зеру-забари ҳам, шираси ҳам ўзи билан. Унга ортиқча безас сигмайди. Маком ижрочилигининг асосий қондаси ҳам шунда, деб таъкидлардилар. Бу фикрлар ҳар бир доирачи созанда учун дастуриламал ёки ижро қондасидир, десак муволаға бўлмайд.

Устоз ансамбль доирачилигини ҳаммасидан устун қўяр эдилар. Унинг мушкуллигини эътироф этиб, бу ишни уddалай олиш учун маълум даражада билим, сабоқдан ташқари доирачининг ўзида ҳам кунт бўлиши керак. Шундан сўнг, истеъдод, билим, ҳис этиш, дард, аниқлик ва зукколик каби хислатлар доирачи учун нечоғлик муҳимлиги қайд этилди. Доирани шунчаки қуруқ чалиш завқ бермаслигини айтиб доирачини поезднинг паровозига ўхшатар эдилар. Чунки, мусиқамизда усул аниқ ва раво ижро этилмас экан, турли йўللарга йўғалаб кетиш ҳеч гап эмас...

Дадахўжа ака фаолиятлари давомида бир қатор шоғирдларни тарбиялаганлар. Наманганлик Тоҳиали Олимов, Собир ака Саидқаромов ва камина ҳам 10 йил давомида устоз билан бирга фаолият кўрсатдик.

Ҳар бир мусиқа чолғусининг санъатда ўзига яраша ўрни бор, жозибаси-ю завқи бор, қалбларни ларзага келтиришига қодир бўлган сирли кучи бор. Шу боис бўлса керак зарбадаст устозларимизнинг маданиятимиз раванқидидаги ўрни беҳисоб.

Уларнинг руҳи доимо шод бўлсин!

Раҳматилла САМАДОВ

Тадқиқот, ахборот

Ишқ ва ошиқ нолалари

Истиқлол шарофати билан маънавиятимиз боқлоқлари кўзи очилиб, адабий меросимизни ўрганиш борасида талай хайрли ишлар қилинмоқда. Ҳазрат Хожаназар Ҳувайдонинг ижодий меросини ўрганиш соҳасидаги илмий-ижодий тадқиқотлар кўлами борган сари кенгайиб бораётгани ҳар қандай кишини қувонтиради.

Чимён қишлоғида туғилиб, Фарғона водийсининг энг чекка гўшаларида ҳам ўз ижоди билан халқ қалбига сингиб кетган Ҳувайдо асарларининг топилиб, нашр этилаётгани маънавият соҳасидаги кўламли ишларнинг бошланишидир.

Яқинда Риштон тумани, Зоҳидон қишлоғида Ҳувайдонинг ҳижрий 1324 йилда тартиб берилган ғазаллар мажмуаси топилди. Китоб узоқ вақт ўтишига қарамай яхши сақланган. Ҳазрат Ҳувайдонинг ушбу китобига кирган баъзи ғазаллари билан танишинг.

ХУВАЙДО

Ғазаллар

Дарди йўқ бедард кишилар дард
қадрин на билур.

Дуняда номард кўпдир, мард
қадрин на билур.

Заъфарон бўлди чиройим ёр
учун, эй дўстлар,

Билмаганлар бу чиройи, зард
қадрин на билур.

Жон чекиб жоним улудим, жон
чекиб жонона,

Фаҳми йўқ бефаҳмлар пайванд,
қадрин на билур.

Оз эрур дилдор учун сарф
айласам ман жонумон,

Қилмаган номард киши жон, мард
қадрин на билур.

Йиғлади ҳарчанд Ҳувайдо
билмади қадрини эл,

Тўшмаган бошига бедард дард,
қадрин на билур.

x x x

Ҳажр саҳросида қолдим ўтди
мандин офтоб,

Заррадек афғону ҳайрон бўлди
аҳволим ҳароб.

Шашқатор оқди юзимдин кўз
ёшим дарё бўлиб,

Чину Дажлаю Фрот олдида мисли
саҳоб.

Кўрмадин оламда севдек бераҳм
қаттиқ кўнгли,

Жон чиқарга өттию бир келмади
ҳолим сўроб.

Мунтазира бир нигоҳинг ман
бўлиб эй нозанин,

Остонамда ётиб бўлғумдир охир
туроб.

Чўли хижронда ман ташна гирён
юғриб,

Топмадим, эй жони дил васли
сиридин қатра об.

Ҳар жафойи ёрдин келса Ҳувайдо
сабр қил,

Оқибат мақсад топурсан
қилмағил ҳаргиз шитоб.

x x x

Ўлимнинг олдида шоҳу гадо
барча баробардир,

Ўшандоқ Мустафо ўтди билур
ўлмас киши қайда.

Ғаниматдур ҳаётинг неча кун Ҳақ
ёдида ўтса,

Ва гар на ул тирикликдин на
хушдур ўлганинг авло.

Ўзингга келгину мисоф қилғил,
бўлма номносф,

Худодин кўрқ ўёт элдин қил энди
тоату тақво.

Баҳосиз бабаҳо умрингни зое
қилма, эй нодон,

Қўлингдин бой бериб бехуда
ишга қилмағил савдо.

Айш қил эй, Ҳувайдо зодирқ
охират бўлсун,

Туман анбор гар йиғсанг ки
бўлмас тўшан ўқбо.

Ғазалларни муштарийларга
етказишдан мамнун:

Р.РАҲМОНБЕРДИ Ўғли,
М.БОБОРАҲИМОВ,

филология фанлари номзоди.

АДАБИЁТ ВА КИНО

Ханжара АБУЛҚОСИМОВА

Бултур намойиш қилинган фильмлар жамоатчилида катта қизиқиш уйғотди. Бу фильмлар ҳақида телевиденида талайгина кўрсатувлар берилди, матбуотда ҳам анчагина тақризлар босилди, муаллифлар ўз сўзларида ўзбек киносига бурилиш сезилаётгани ва янгиланиш сари қадам ташланганини тасдиқладилар. Зеро, кўтаринки кайфият учун асос бор эди.

1998 йилда саккизта тўлиқ метражлик фильм ишланди. Ушбу фильмларнинг баъзилари сифати билан, бошқалари бадий даражаси билан кино ижодкорларининг ижодий қуввати кучли эканлиги, уни ишга солиш учун лозим шарт-шароит зарурлиги намойён бўлди.

Кўрсатилган фильмлар орасида ўткир замонавий мавзуда яратилганлари ҳам кўп. Улар муаллифлар ўз фуқаролик позициясига эга эканидан ғуволлик беради. Шунингдек, ўзбек киносининг халқни маънавий-маърифий тарбиялаш жараёнларига фаол аралашаётганидан далолатдир.

Ўзбек киносига хос бўлган юксак тасвирий маданият истисносиз ўтган йилги фильмларнинг барчасига тааллуқлидир. Кўрсатилган фильмлардан олтитаси адабий асарнинг экранлаштирилганидир. Сўнгги йилларда няхоятда кўп гапирилган адабиёт ва кинонинг ижодий алоқаси ўзининг ҳаққоний аксини топди. Адабий алоқа доимо кинога ёрдам берган, баъзан унинг муваффақиятини ривожланишини белгилagan.

Сўнгги йилларда яратилган фильмларнинг бадий оламиде илк бор мусиқа фильмнинг муҳим ифода воситаси сифатида кўзга ташланди. М.Мамудов, А.Назаров, Д.Янов-Яновскийларнинг мусикалари картина воқеаларини миллий-хиссий оҳанглари тажассум этган куй билан қаҳрамонлар ва уларнинг хатти-ҳаракатларини очиб беради.

Яна шунинг таъкидлаш керакки, ўтган йилги фильмлар дебютлар кўпчилиги

билан ҳам ажралиб туради. Режиссёрлар янгиликка интилиб, авваллар биронта картинада қатнашмаган театр актёрларига роль берилди. Малакасиз кишилар билан ишлаш оғир. Агар бундай ижрочиларда ижрочилик ўққини бўлса бас, улар режиссёр раҳбарлигида максадларига эришадилар. Бу ҳолатлар фильмларда турлича инъикос этди.

Юқорида зикр этилган фазилатлар Тоғай Муроднинг «Отамдан қолган далалар» романи заминида М.Тўйчиев ва фильм режиссёри Ш.Аббосов сценарийси асосидаги фильмда, Ҳ.Султоновнинг сценарийси бўйича режиссёр С.Назармухамедовнинг «Елғиз ёдгорим», Ю.Розиковнинг ўз сценарийси асосидаги «Воиз» картинасида тўлиқ акс этди, десак янгилишмаймиз.

«Отамдан қолган далалар» Ўзбекистон мустақилликка эришгунга қадар босиб ўтган тарихий даврни камровчи жиддий полотнодир. Бу фильмни ишлагандан бўлмасди. Чунки адабиёт ва фанда ёзувчи ҳамда олимлар ушбу катта тарихий жараён ҳақида ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб ўтдилар. Шу боис бу фильмнинг ишланиши мутлақо мантиқийдир. Роман шакли ва услубининг мураккаблиги билан фарқ қилади. Аммо сценаристлар уни ягона кинематографик шаклга солиб, янги образ билан тўлдирганлар. Ушбу фильм маданиятимизда катта воқеага айланди. Асарда замон фақат қора томонлари билан кўринади, турмушда бирон марта ҳаёт қувончлари нималигини билмаган қаҳрамонлар тақдирининг фожеалилиги билан томошабин эътиборини тортади. Бу фильмнинг жўшқинлигини белгилagan. Ёзувчи романда умумлаштирган воқеалар, тимсоллар фильмда кўрим қувватини олади. Жамоллидин, Акраб, Деҳқонбой, Деҳқонкул — булар картинадаги аниқ тақдирлар бўлиб қолмай, улар умумлаштирувчи маъно касб этадилар.

Шу боис бу тимсолларнинг баъзилари кенг ривожлантирилмади. Ш.Аббосов томонидан киритилган Деҳқонбой ана шундай образ. У қамоқларда халок бўлган ва отилган зиёлиларнинг рамзидир. Афсуски, ҳаваскор ижрочи Э.Хушвақтов типаж жиҳатдан кўримлик бўлса-да, лекин образ моҳияти очилмай қолган. Фильм драматургия жиҳатдан ҳам, режиссура жиҳатдан ҳам нотекис. Бунинг объектив ва субъектив сабаблари бор, албатта. Улардан бири — муаллифларнинг кўлами кенг ишни амалга оширишни хаёл қилганларидир.

«Елғиз ёдгорим», «Воиз» Ш.Аббосов фильмига нисбатан халқимизнинг шўро давридаги ҳаётини бир қаҳрамон тақдири орқали инкишоф этади. Бу муаллифларга мавзунинг чуқурроқ очилиш, кинематографик жиҳатдан қаҳрамонлар фожеасини турли тўқнашуларда акс эттирилган давр ҳақиқатини ёрқин кўрсатишга имконият яратди. Рассом Д.Абдурахмонов, оператор У.Ҳамроевларнинг ҳар икки фильмдаги тасвирий олами қаҳрамонларнинг ҳаётини ўзига хос, замонанинг барча белгиларини намойиш этиб, қаҳрамонлар сажияси, руҳияти кашф этилган. Томошабинлар, уларни тушунишлари учун қулайлик туғдирган. Бастакор Д.Янов-Яновский ҳам ҳар икки фильмга сезиларли ҳисса қўшиб, қаҳрамонлар характери мусиқа орқали нозик ва ҳисли очган. Агар ҳар икки фильмни ўзбек киносининг ўтган йилги жиддий ютуғи десак муболага бўлмайди.

Ҳар икки фильмнинг умумий қирраларини таъкидлар эканмиз, улар бир-бирига ўхшаш демоқчи эмасмиз. Негатив, уларда режиссёрлар С.Назармухамедов ва Ю.Розиковларнинг ўзига хос дастхати, ижодий индидуаллиги яққол сезилади.

С.Назармухамедов фильм сюжетини қаҳрамон миллий турмуш тарзига хос деталлар, тафсилотлар билан бойитди. А.Хидоятлов номидида театр актёри

Т.Норматов (бу унинг илк роли) ижросидаги ГУЛАГ қамоқларида ноҳақ азоб чеккан Анаш Карвон муҳаббат ва бахт нималигини бошидан кечирган инсон. Аммо хотини ва ўғлининг ўлимидан сўнг ўша бахтдан ажралган. У тажовузкор тузумнинг ҳаётий бурунларида ўзининг ирсий мустаҳкамлиги ва иродасини буюкмаган. Ҳозир эса эркин жамяят кураётган халқимиз рамзига айланган.

Ю.Розиков ўш филми билан тарихий мавзунини ишлашга янги нафас олиб кирди. Режиссёр Б.Одилов ижро этган аравақаш Искандар шўро ҳокимиятининг нотик-таъқиқотчисига айланган. Ҳукмрон ҳокимият унга қалбдан азоб ва таъшишдан бошқа ҳеч нарса бермади. Бу ҳолат дастлаб ҳазил ва кесатиқ билан кўрсатилган бўлса, кейин аста-секин филм кайфияти ўзгариб боради. Кўрсатилган давр (1917-1937) фожевий ҳодисалари қаҳрамон тақдирига ҳам таъсир кўрсатади. Режиссёр атайлаб қаҳрамон образини романтизм ва фанатизмдан «халос» этади. Унинг қаҳрамини совет ҳокимиятига, инқилобга ишонувчи оддий идеалист — ҳаёлини. Аммо бу ишонган секин-секин йўққа чиқа боради. Фильмдаги ҳар бир образ муҳим драматургик вазифани баҳаради. Улар орасида ҳаваскор актриса А.Алихўжаева ижросидаги Марям Фозиловна ҳақида алоҳида гапириш ўринлидир. А.Алихўжаева гоявий теран, фожевий аёлларга хос гўзал образ яратган. Унинг қаҳрамонини ҳибсга олиниши, ўлими дард билан қабул қилинади. Фильмда у инқилобга ҳаддан ташқари ишонган, оқибатда режим қурбони бўлган аёл сифатида гавдаланади. «Воз» тарихий мавзуда ишланган филмлар обрўсини янада оширди.

Киносанъати олдида муаммолар пайдо бўлганда бадий адабиётга мурожаат қилинади. Бироқ А.Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романини қайта экранлаштиришни сира тушуниб бўлмайди. Тўғри, мавзу ва сюжетга кўра бугунги кино олдида турган масалаларга жавоб беради. Бироқ бу асар 1969 йилда Й.Аъзамов томонидан экранлаштирилган эди. Бейхитёр ҳар икки филминини таққослашга тўғри келади. Очигани айтиш керакки, иккала филм ҳам буюк асарга бир оз яқин келар, аммо алоҳида ҳолда ҳар бир филм ўз ютуқ ва камчиликларига эга. Киши охириги вариантга ачинади, сабаби бош аёл роллари — Кумуш — Ш.Дилмурод қизи ва Зайнаб — Л.Элтова ижросини мустасно қилган, қолган титоллар режиссёр ва актёрлар ёзувчи айрича эътибор берган персонажлар характери ҳамда психологияси етарли даражада очилмаган. Биргина Ҳамид ролига эътибор берайлик.

Й.Аъзамов фильмида Ҳамза Умаров ижросидаги Ҳамид хатти-ҳаракатида аранг илгаб олинган деталлар бисёр бўлиб, роман қаҳрамонини ҳар томонлама тўлдириган. М.Афзалов фильмида эса Б.Қосимов ўш ташқи қиёфаси билан образнинг моҳиятини очиб қўяди. Умуман олганда, ҳар икки филмда ҳам бош қаҳрамон Отабек образига катта

эътибор берилиб, А.Қодирий таъкидлаган тарихийлигининг «қора кунлари» очилмай қолган.

Тарихий мавзудаги филмлар ўзбек киносининг ютуғидир. Улар доимо тарихда ўш ўрнини топади. Аммо бизнинг назаримизда ҳар қандай киносининг савиясини доимо замонавий мавзудаги филмлар билан белгилайди. Чунки улар киносанъатининг замон ҳақиқатлари билан нечоғлиқ боғлиқлигини кўрсатувчи омилдир. Бинобарин, томошабин ана шу мавзунини қизиқиб кузатади ва кутади. Ҳўш, бу борадаги ютуқ ҳамда камчиликлар қандай ва улар бору бўлса, сабаби нимада?

«Яратганга шукр» ва «Кичкина табии» филмларини бир йўла ишланган режиссёр З.Мусоқов ўзига содиқ қолди. Бу муаллифлик филмлари аввалги «Абдуллоҳжон», «Бомба» картиналари сингари замонавий, ҳаётий материалга асосланган. Лекин унинг натижаси антикадир. Ушбу антикалик туфайли замондошларимиз образлари ва ҳаётий муаммолар очиб берилади. Масалан «Кичкина табии» фильмида кичик қаҳрамон даволаш қувватига эга. Кимдир буни болалар киносига тааллуқли деб билади. Бизнинг назаримизда филм кичкина табии учун эмас, балки ҳозирги ҳаётимизнинг маълум бир қирраларини ёритиш учун ишланган. Кичкина табии ахлоқий поклиги билан қизи бемор бўлган «янги ўзбеклар» деб аталмиш катта ёшдагиларнинг маънавий-ахлоқий ноқомиллигини фож этади. Қизчанинг беморлиги отасининг гуноҳлари учун жазодир. Фильмда катта ёшдагилар муаммоси фақат чертиб ўтилган-у, аммо теран таҳлил қилинмаган.

З.Мусоқов материалнинг ўткирлигини даволатида чўчиган ёки вақтни қизганиб ишни тезроқ тутатишга шошилган (ахир бир йилда икки филм ишлашни ўзи бўлмайди). Қизиқарли фикр драматургик жиҳатдан ҳам, режиссёрлик жиҳатдан ҳам охиригача очилмай қолган.

Режиссёр М.Боймуҳамедов Ўзбекистон халқ шоири Анвар Обиджоннинг «Олтин юракли автобола» асарини асосидан «Тилсимой — гаройиб қизалоқ» картинаси болалар киносига тааллуқлидир. Электрон қиз Тилсимой — Ф.Исроиловнинг гаройиб саргузаштлари сўзсиз ёш томошабинларни қизиқтиради. Аммо бу фильмидаги баъзи эпизодларни хал этишда режиссёрга мезон етишмай қолади, бу қароқчилар билан боғлиқ воқеада яққол сезилади. Бир мезонсаҳнада қиз неча марта тақорлангани, ижро тарзларининг бир хиллиги картинада режиссёр бош қаҳрамон драматургиясида эришган ахлитлик ва таъсирчанликка путур етказида.

Эркин Аъзамов ва Усмон Азимовнинг ҳикоялари асосида «Пиеда» ва «Севги» филмларини ишлашда мавзунинг муҳимлиги аҳамият касб этган. Улар жонажон ўлкага муҳаббат, ватанпарварлик, унга ҳиёнат инсонни маънавий инқирозга олиб келиши ҳақида ҳикоя қилади. Аммо мавзу, гоё, ният қанчалик муҳим бўлмасин, кинематографик

ечимда муносиб аҳамият топгандагина унинг қадрини юксак бўлади.

«Севги» фильмининг сценарийсини У.Азимов, М.Тўйчиев ва И.Эргашев ҳамкорлиқда ёзишган. И.Эргашев ишланган филм натижаси барчага аён: гоёсига кўра қизиқарли бўлган филм драматургиясининг нотекислиги туфайли яхлит чиқмаган. Фильм икки алоҳида қисмдан иборат бўлиб қолган. М.Ражабов ижросидаги бош қаҳрамон Абдурахмон ҳам текис эмас. Фильмининг иккинчи қисмида актёрнинг қаҳрамонини йигирма беш йилдан сўнг Ўзбекистонга келади, гоҳ Тошкентда оддий сайёҳ, гоҳ Бойсунда ланж кузатувчи сифатида кўзга ташланади. На гўзал манзаралар, на халқ қўшиқ ва ўйинлари фильм ҳамда бош қаҳрамон гоёсини очиб учун зарур бўлган драматургик материал йўқлигини яшира олмаган.

Кинонинг миллий адабиёт билан алоқаси ниҳоятда яхши. Аммо адабий асарни кино тилига қўчириш мураккаб жараён. Зикр этилган филмлар ҳар бир режиссёр ҳам оғир касб бўлган кинодраматургик сирига ошно эмаслигини кўрсатади.

Булутлри филмларнинг айримларининг заиф драматургиясини истисно қилганда, киносанъатда «сакраш» бўлди. Бу замонавий филмларга тааллуқлидир. Ана шунинг ўзиданроқ ечимни кун тартибига қўйилган икки муаммо чиқмоқда. Журналистлар, санъат институти, университет талабалари орасидан истеъдодли ёшларни топиб, профессионал кинодраматургларни етиштириш лозим. Акс ҳолда булутлри филмлар кўрсатганидек бу ўткир муаммо хал қилинмас, камчиликларни санайверишга тўғри келаверади.

Энди энг асосий масала ҳақида. Кино учун муҳим бўлган замонавий мавзунини ёритишда муваффақият йўқ, дедик. Унда нима учун баъзи актёрлар қандайдир бурилиш ҳақида ҳовлиқиб гапирмоқдалар. Зеро, бу мавзудаги филмлар ютуғи бутун киносанъатимиз ютуғидир, эъзидир.

Икки сабабга кўра бадий кино аҳоли тўғрисида хотиржамлик кайфияти пайдо бўлди. Биринчидан, томошабинлар орасидаги муваффақият. Киночилар вилоятларга ботқондаги муваффақият тамоман маргандиқдир: чунки томошабинлар анчадан бери миллий филмларни кўришмаган. Иккинчидан, бизнинг филмларимизга ва томошабинларимизга ўзга мамлакатларникига қийслаб бўлмайди. Негаки, хорижий мамлакатларнинг кинематографиялари билан зарур иходий алоқа қилишга имкониятимиз йўқроқ. Ўз ёғига қоврилиб ётиш эса яхшиликка олиб келмайди.

Назаримда, зикр этилган филмларда тематик жиҳатдан муҳим тамойиллар белгиланди: адабиёт билан алоқа қилиш натижасида киножараён йўлга қўйилди. Аммо улар янада ривож оладими, йўқми, ҳали гапиришга эрта, уни вақт кўрсатади. Ҳар ҳолда зикр этилган филмлар ишонч ва умид юютади.

Дунёда энг қимматли нарса умрдир. Вақт нуқтаи назаридан у бир лаҳзада ўтиб кетганини сезмай қоламиз. Айниқса ёшлик чоғида кўпинча унинг тез ўтиб кетаётганлигини англай олмаёмиш. Йиллар ўтиб, ёшинг бир жойга борганда умр ўтиб кетганини фаҳмлабсан, уни мазмунли ўтказган бўлсанг шукроналик билан ўз ҳаётингдан қониқиш ҳосил қиласан ёки арзимоган нарсаларга ўралашиб, умр ўтганини сезмаган бўлсанг афсус ва надоматларга тўла армон дилингни кемира бошлайди. Ҳаёт тажрибаларига асосланган ота-боболаримиз доимо фарзандларига, умуман ёшларга «умринг узоқ бўлсин!», «бахтли умр тилайман!» деган пурмаъно тилакларни айтишлари бежиз эмас.

Ўтмиш меросимизга буюк алломалар умрнинг ҳар бир дақиқасини қадрлаш ва эъозлалаш тўғрисида жуда кўп фикрлар ёзиб қолдирганлар. Шулардан бири, хожалар-нақшбандия тарикатининг асосчиси Хўжа Абдуҳолик Ғиждувонийдир. У кишининг таълимотида «умр» мавзуси жуда катта ўрин эгаллайди. Чунки, биз биламизки, Инсон барча фаолиятини — энг яхши ишларини ҳам, энг ёмон амалларини ҳам умри давомида намойиш этади. Бировларга узоқ умр кўриш, бировларга эса тақдир тақозоси билан қисқа умр кўриш насиб этади.

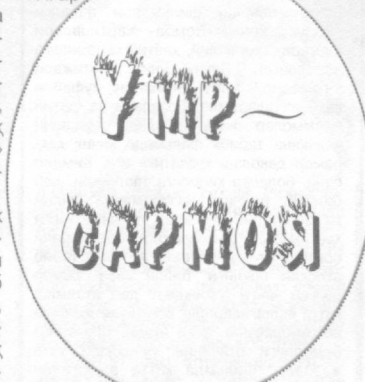
Шу узоқ умри давомида ўзининг яшаш тарзи билан бирор наф келтирмай ғанимат дамларни беҳуда, маъносиз ўтказадиган инсонлар ҳам бор ва, шунингдек, жуда қисқа умри давомида шундай эзгу ишларни қиладиган инсонлар ҳам борки, уларнинг қисқа умрлари давомидаги амаллари асрларга тенгдир.

Шунинг учун Хўжайи Жаҳон ўзининг тасаввуфий таълимотида улуғ неъмат бўлган умрни «Сармоя» деб атади. «Сар» — бош, «моя» — асос дейди; маънони англатади. Ҳамма нарсанинг бош асоси яхши бўлса, унинг охири ҳам яхши бўлади.

Хожалар тарикатида инсониятнинг бу дунё ва охирагидagi ҳаёти ахлит деб қаралади. Шунинг учун

бу дунёдаги умрнинг ҳар нафасини мангуликка боғлаш инсонни абадий чексизликка пайванд этади. Фалсафада «чеклилик» ва «чексизлик» тушунчалари мавжуд. Чекли нарса бор ва чексиз нарса бор. Чекли—маълум муддатда яшайдиган нарса. Умрини беҳуда ўтказган одамни ҳеч ким тилга олмайд ва эсламайди ҳам. Умри тугайди, яъни чекли бўлади.

Агар

умрини

мазмунли ўтказса, унинг иши ва номи абадий қолади. Улуғ ориф Хўжа Абдуҳолик Ғиждувоний шундай дейди: «Тириклик одам фарзандига берилган сармоядирки, бу сармоя билан хайрот ва саодат касб қилгай».

Хўжайи Жаҳон бу ерда тирикликнинг, яъни умрнинг катта неъмат эканлигини тушуниб яхши ишларни касб қилишимиз ва шундай ишлардан саодат топилишини таъкидлайди. Шу сармоя билан «даражотлар» ҳосил бўлишини, бунинг учун «ҳар нафасни эҳтиёт қилиш керак»лиги таъкидланади, чунки умр қайтариб бўлмасдир. Инсон берилган сармояни беҳуда сарфласа, шу улуғ неъматдан маҳрум бўлишини уқтириб, «Ўзингни хайрот ва саодатдан маҳрум қилмагин, уни ғанимат бил», деб ўғит беради Ғиждувоний.

Шу «сармоя» бўлмиш умрни беҳуда сарфламасдан ўзни улуғ неъматдан маҳрум қилмасдан яшаш, «Даражотлар» яъни маънавий мартабаларга етишимизга

хайрли ишлар олиб келади.

Саодатга эришиш учун аввало инсон ҳаёти давомида қилган ишларини доимо сарҳисоб қила бориб, қилган нотўғри, гуноҳли ишларини англаб, улардан қайтиши ва бундай амалларни қайтиб содир этмасликка жиддий аҳд қилиши лозимлиги таъкидланади. Хўжайи Жаҳон шу юқоридagi фикрни ўз тариқатининг «Тавба» мақомида баён этади. Демак, улуғ ориф шу берилган ғанимат умрда муносиб яшаш учун «йўлнинг ибтидоси тавбадир» дейди. «Тавба» илоҳий маърифатни эгаллашга бел боғлаган кишининг руҳий ахлоқий камолот йўлининг энг биринчи мақоми, яъни манзили, бекатидир.

Тавбага қайтиш, яъни ёмонликдан эзгуликка, камолотга олий ахлоқий сифатларга қайтишдир. «Бунинг маъноси шуки, — дейди Абдуҳолик Ғиждувоний, — Худойи таолонинг ризолигига хилоф бўлган ҳар қандай сўз ва феълдан қайтишдир».

Шунингдек, бу ерда Ҳақ субҳонаху ва таолонинг Куръони Каримда: «Эй иймон келтирган зотлар! Аллоҳга тавбаи насух билан тавба қилинлар» деган сўзларни келтирганлар. Шогирдлари Абдуҳолик Ғиждувонийдан тавбаи насухнинг моҳияти нима, унинг белгилари қандай деб сўраганларида мўтабар шайх шундай жавоб берадилар: «Тавбаи насухнинг учта белгиси бор: Биринчиси шуки, нимаики Аллоҳнинг ризолигига хилоф бўлса, дарҳол ундан қайтишдир. Иккинчиси шуки, гафлат билан, бефармонлик билан ўтган ва беҳуда зое бўлган вақтларига доимо пушаймон бўлишдир. Учинчиси шуки, гуноҳ қилмасликка азм ва жазм қилишдир».

Бунинг учун ҳар нафасни, яъни ҳар бир дақиқани эҳтиёт қилиш керак. Уни қайтариб бўлмайди. Ҳар бир ўтадиган куннинг қадрига етиш лозим. Шунинг учун халқимизда «вақт нақддир» деган пурмаъно ибора мавжуд. Бугун ўтаётган куннинг қадрига етиб, «солиқ аъмоллар», яъни яхши ишларни амалга ошириш, ибодатли бўлиш, хожалар тариқатида

зарурдир. Шу ибодатнинг асли «ихлос» эканлиги айтилади. «Ихлос» — бу ҳар бир ҳаракатнинг ҳолис, соф, пок қилинишидир.

Ҳўжайи Жаҳондан «Тавбанинг ҳаққи нима?» деб сўраганларида, тавбанинг ҳаққи унда собит, яъни саботли бўлиш, гуноҳлардан қайтгандан кейин, яна унга юзланмаслик, агар юзланилса - яна гуноҳ ишлар қилса, у тавба ҳаққи бўлмаслигини айтиди. Гуноҳнинг каттаси ва кичиги бўлмайди. Ҳаммаси ҳам зарар келтиради. Шунинг учун доимо истигоф, яъни кечирим сўраб, инсон ўзини гуноҳнинг губурларидан тозалаб туриши керак.

Улуг сўфий Ҳўжайи Жаҳон «доимо дунёни охиратнинг зироти эканлигини унутмаслик керак» дейди. Ҳазрат умрини-уруғга, ерни-одамга ўхшатади. Одам умрини қандай ўтказса, уруғни шундай экан бўлади.

Ҳар бир айтадиган сўзимишни, қиладиган амалимизининг оқибатини ўйлаб иш қилишимиз лозим. Оқибатни Ҳўжайи Жаҳон «маъно», «моҳият» деб ҳар бир оладиган нафасда оқибат ҳақида сабоқ олгин, яъни оқибатда нимага олиб келишини ўйла дейди ва бу ҳақда мўътабар сўфийнинг қуйидаги мазмундаги рубойиш мавжуд:

Қалбнинг шодлиги жондин
кўра яхшироқдир

Агар оқибатни андиша
қилсанг, ундан кўра
яхшироқдир

Оқибат бу ақлнинг моҳият ҳақидаги-ўйловидир,

Нафас олар экансан, оқибат ҳақида сабоқ-олгин.

Қалбнинг мақсади жондин кўра яхшироқдир деганда, жоннинг моддийлиги, қалбнинг руҳийлиги таъкидланиб, руҳийликнинг завқи-шавқи моддийликдан баланд, улугдир. Агар инсон охиратни тўла андиша қилиб, ишласа, демаски, руҳийликдан ҳам юксалароқ бўлган мартабаларга етади. Чунки, оқибатни Ҳўжайи Жаҳон моҳият ҳақидаги ўйлов дейдилади. Яъни оқибатни андиша қилиш бутун сабабларнинг асл сабаби, бутун оламларнинг жавҳарини англашга олиб келади.

Ойгул ШАРИПОВА,
Бухоро давлат университети

Биз яқинлашгани сари ҳаммаёқ
қирқиб, яшнаб, хотин-қиз-
лар эса гулдек очилиб кети-
шди. Бироқ очилиш ҳар хил
бўларкан: гуллар яшил ливбосларга
бурканиб гўзаллашсалар, баъзи хо-
нимлар эса, худди ёш бо-
ладек, уст-бошла-
рини ташлаб
очиларкан-
лар. Ам-
мо биз
бутун-
лайин
қ и п -
яланроқ
бўлади-
лар. Д е м о қ ч и
эмасмиз, лекин
шунга ақироқми-
ей, валлоҳиаллам...

Тўғри, болалигида ҳар ким ҳам ёш
қуларча қип-яланроқ бўлиб юриши
мумкин. Чунки бу ёшда қиз ва бола
орасидаги фарқ унча билинмайди...
Фақат вояга етгани сари, айниқса,
турмушга чиққандан сўнг хоним-
ларнинг фарқлари қалнини қўйла-
лари ортидан ҳам яхшигина сези-
либ, ҳатто кўриниб туради. Шундай
бўлса-да, улар очилишларини авж
олабдириб, ўз фарқларини номойиш
этишни давом эттириварадилар.

Нафсилаамбрини айтганда, гул
очилмасе булул сайрамас... Бироқ,
тез очилган — тез сўлиши ва тез
тўқилишини ҳам эътибордан ҳоли
этимаслик лозим.

Хонимлар ҳам худди гуллар каби
ҳар хил очиларканлар: баъзилари
қўпроқ, бошқалари камроқ, баъзи-
лари тезроқ, бошқалари секинроқ
дегандай.

Очилаб кетган хонимларини
кўрган киши уларни қимдир булга
мажбурлашпти, деб ўйлаши мумкин.
Аслида эса бундай эмас. Нозанин-
ларнинг ўзлари, эларидан бир
оғиз ҳам сўрамай, очилаверар-
канлар. Яна бунинг устига ана шу
очилган ерларига турли-туман
исирғилар, занжирлар таъиб олар-
канлар. Бу зебу зийнатлар миқдори
хонимларнинг очилган ерларига
жуға-жуға монанд, қанча кўп
очилса шунча кўп хилма-хил
тақдлади.

Агарда нозанинлар эркакларга
ёқим учун очилаётган бўлсалар —
фойдасиз, чунки бу аҳволда улар
ёқим ўрнига чўчитиб, ва ҳатто,
қаловлатиб қўйишлари турган гап.
Ахир шундайлигиче қўчига чиқиб
кетётган хонимларга кўз қири
билан ҳам қараб бўлмайди-ку.

Ота-оналари ҳам уларга қарашга
уағура олмаётган бўлсалар керак.

Одатда, ҳатто уйкудаги фарзандла-
рининг у ер-бу ерлари сал очилаб
қолгудек бўлса, дарҳол кўрпа
ташлаб қўйрадилар-ку.

Ҳўш, энди қўчаларда очилиб
юрган хонимларга ким «кўрпа»
ташлайди?

Қўйлакаларнинг қалта-
лиги, юбкаларининг
орқаси анча мунча
йиртиқлигини-ку,
асти қўйверинг.
Баъзи хонимлар
автобусга
чиқиб, ўриндиқ-
да ўтириб олган-
дан бошлаб то
манзилаларига етгу-
нича қалта юбкалари

этагини нозик бармоқчалари-
нинг учлари билан ҳадеб тортиб-
тортиб кетаверади. Кошки бу юб-
кача қўрғур, тортилса. Бир нарча
методан тикилиб, тарағт турган
юбка жонивор, қандай тортилсин.
Чиндан уладатган бўлса уйдан
чиққандан олдин оёғига қараб
«кўрпа» танлаш керак-да!

Хонимларнинг очилишларида бир
сеҳр бор. Очилган ерларига ҳар
хил қўлар тешиб юборгудек тики-
либ, уларни таппа-таппа йиқитиши
ҳам ҳеч гап эмас.

Қўпича чинакам нозанинларга
қарата: «Ҳала ўн гулдан бири ҳам
очилмагани», дейишади. Лекин бу
нафд ҳамма вақт ҳам амал қила-
вермас экан.

Азваллари йигитлар юзларини
ёпиб юрган қизларга қарата: «Эй,
қўш, кўрсат юзюғи!» деб қўйла-
дилар. Эндича, анча-мунчагина ер-
лари очилиб кетган нозанинларни
кўрган бўйдоқлар нима деб қўйла-
р экан?!

Хонимлар ҳеч бўлмаганида иш
жойларига бундай аҳволда борма-
салар бўларди. Бўлмасе эркаклар
ишлай олмайдилар — ахир улар
темирдан эмаслар-ку.

Шунинг учун, қўш тилини қўш
билади деб, идораларга кираве-
ришда қоровул қилиб камшиларни
ўтказиб қўйган маъқула. Улар эшик
тағида пайпоқ тўқиб ўтириш билан
биргаликда хонимларнинг очилган-
очилмаганига ажратиб: «Сен кир!
Сен уст-бошингни аламаштириб
кел! Сен туркунингни ўзгартир!» деб
ўтиришармиди?

Кекса хонимлар бу ишни яхши
уддалашларига шак-шубҳа йўқ —
ахир улар бошларидан кўп нарсас
ўтказганлар, ўзларига яраша таж-
рибате эгалар. Сиз нима дейсиз,
лаббай?!

Муҳсин ҒАНИЕВ

К иш совук келиб, ўлимиз шамоллаб қолди. Хотин болани дўхтирга олиб чиккан экан, ётқизишадиган бўлишибди. Оёқни қўлга олиб касалхонага зинғилладим. Мени қаршилаган, бети

оқликларнинг увадаси чиқиб кетган.

— Ха, вазият жиддий экан!

— Жиддий ҳам гапми? —
— Ғиғи фалакка чиқди униги.
— Бу, мени кечирасиз-у,
ўтакетган халиги... Меҳнат

(ХАЖИМ)

рапидадек, кориндор дўхтир секингина хонасига етаклади. Ўшиқни ичкарасидан беркитиб, мулозамат билан бир пиёла чой узатди.

— Сиз ёзувчи халқи, — деди салмоклаб, — фақат муҳаббат, хижрон ҳақида ёзасизлар. Халққа фойдаси тегадиган мавзулардан қочасизлар. Бу ахир, адолатдан эмас-да!

— Кечирасиз, нимани назарда тутаяпсиз? — дедим ўсмоқчилаб.

— Мана, масалан, бизнинг бўлимимизда рўй бераётган камчиликлар тўғрисида баралла ёзиш мумкин! Фаррошдан тортиб бўлим мудиригача инвогар. Хасаддан бир-бирини еб кўяй дейди.

— Йўғ-эй, — дедим таажжубланиб. — Дўхтирларга хасадни ким кўйибди? Бунга вақтлари бўлармикан?

— Ўлай агар, — деди қасам ичмоқчи бўлиб. — Бу хали холва! Бўлим икки йилдан буён таъмирланмаган, сувоқлари кўчиб, поллари чириб ётибди. Суваракларнинг дастидан оёқ кўйгани жой йўқ. Иситиш тизими фақат ёзда ишлайди, хоналар холодильникни ўзгинаси. Кўрпа, ёстиқ ва

интизоми ҳам бўшашиб кетган, ишга хоҳласа келишади, хоҳламаса йўқ. Бошлик «номи бору ўзи йўқлар» учун маош ёздириб олади. Иш вақтида ҳамширалар кош териб, тирпоқ бўяб ўтиришади. Вўй, буларнинг кўполлигини айтмайсизми? Беморларга бериладиган дори-дармонларни уйларига олиб кетиб, ўрнига алламбалоларни укол қилишади. Врачлар эса бўлимнинг «Тез ёрдам» машинасида бозор-ўчар қилиб, зиёфатхўрликдан бўшашмайди. Ха-ха, гапимга юз пойиз ишонаверинг, ёлғон гапирсам, ўлай агар!

— Шошманг, шошманг, дедим нафасим ичимга тушиб. — Наҳотки буларнинг бари рост бўлса? Ёки ҳаммаси қуруқ гапми?

— Сиз мени ким деб ўйлаяпсиз? — деди у ноўрин ҳақоратланган кишидек кизариб. — Буларни мен билмасам, ким билади?! Ахир шу бўлимда ўн икки йилдан буён бошлик эдим. Қуни-кеча бўшатишди. Бугун хужжатларини олиб кетгани келганман.

Алижон ЗОХИДИЙ

Guliston

4
2000

Учредитель:
Министерство по делам
культуры
Республики Узбекистан

На узбекском языке

Набатчи:
Маъпура НАБИЕВА

Мусахҳи
Маъмуда АБДУЛЛАЕВА

Фотомухбир
Владимир ГРАНКИН

Тахририят манзили:
700029, Тошкент — ГСП,
Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

Телефонлар:

Бош муҳаррир — 136-78-90
Бош муҳаррир ўринбосари — 133-07-94
Масвза котиб — 133-07-94

Босишга рухсат этилди:
15.06. 2000 йил.

Қоғоз ҳажми 60Х84 1/8
Офсет босма.

Шартли босма табоғи 7,64.
Нашириёт ҳисоб табоғи 9,88.
Шартли бўёқли нуска 18,5.
Буюртма № 675
4000 нусхада чоп этилди.

Сотувда эркин нархда.

Тахририятга келган қўлёзмалар
таҳлил этилмайди ва
муаллифларга қайтарилмайди.
Муаллифлар фикри тахририят
нуқтаи назаридан фарқланиши
мумкин.

“Шарқ” наشريёт-матбаа
концернининг босмахонаси.
700029, Тошкент,
Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

© “ГУЛИСТОН” 4/2000.

Ангрен шаҳрининг «Семур» футбол жамоаси парвозга шай.

В.Гранкин фотоси

62-6

2000

Guliston

индекс: якка обунчилар учун-820
ташкнлотлар учун-806

Баҳосн: савдода келншнлган нархда.

Буваев В. «Коса», сопол.

